

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Одеська юридична академія»
Кафедра кримінального права

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Тексти лекцій

Навчально-методичний посібник

За загальною редакцією
Н. А. Мирошниченко, Є. Л. Стрельцова

Одеса
«Астропринт»
2022

УДК 343(477) (075.8)
К82

Серія «Сила права * Power of Law» заснована у 2017 році

Тексти лекцій із Загальної частини кримінального права будуть сприяти вивченню навчального курсу, розвитку науково-практичних здібностей, набуттю здобувачами вищої освіти необхідного рівня та обсягу знань, умінь, інших компетентностей, згідно з вимогами освітньої програми бакалавра за спеціальністю «Право». Наявність таких знань надасть змогу молодим юристам якісно працювати в органах прокуратури, судових та правоохоронних органах, органах адвокатури тощо.

Тексти лекцій розраховані для студентів денної, заочної форм навчання та другої вищої освіти за спеціальністю «Право».

Автори:

Анастасія Яківна Берш — кандидат юридичних наук, доцент;
Вероніка Петрівна Кедик — кандидат юридичних наук, доцент;
Едуард Едуардович Кузьмін — кандидат юридичних наук, доцент;
Наталія Анатоліївна Мирошниченко — кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри, заслужений юрист України;
Євген Львович Стрельцов — доктор юридичних наук, доктор теології, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України;
Олена Вікторівна Тавлуй — кандидат юридичних наук, доцент;
Олена Миколаївна Шостак — кандидат юридичних наук, доцент

Рецензенти:

О. М. Литвинов, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, зав. кафедри кримінального права та кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ;
О. А. Чубаков, доктор юридичних наук, професор, зав. кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики Одеського національного університету імені Мечникова

Рекомендовано до друку навчально-методичною радою Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол № 3 від 17 травня 2022 р.)

ISBN 978–966–927–872–2

© Берш А. Я., Кедик В. П.,
Кузьмін Е. Е. та ін., 2022

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

National University “Odesa Law Academy”

Department of Criminal Law

CRIMINAL LAW OF UKRAINE: GENERAL PART

Lecture textbook

Scientific-methodological manual

Resp. ed.

N. A. Myroshnychenko, Ye. L. Streltsov

Odesa
“Astroprint”
2022

Series “Power of Law” was established in 2017

The texts of lectures on the General Part of Criminal Law will contribute to the study of the discipline, the development of scientific and practical abilities, the acquisition of the required level and scope of knowledge, skills and other competencies by applicants of higher education in accordance with the requirements of the educational program of a Bachelor in the specialty “Law”. The acquired knowledge will allow young lawyers to work efficiently in the prosecutor’s office, judicial and law enforcement agencies, advocacy bodies, etc.

The texts of the lectures are designed for students of full-time, part-time study and second higher education applicants in the specialty “Law”.

Authors:

Anastasia Yakivna Bersh — PhD in Law, associate professor;
Veronika Petrivna Kedik — PhD in Law, associate professor;
Eduard Eduardovych Kuzmin — PhD in Law, associate professor;
Nataliya Anatoliivna Myroshnychenko — PhD in Law, associate professor, professor of the department, honored lawyer of Ukraine;
Yevhen Lvovich Streltsov — LLD, Doctor of Theology, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine;
Olena Viktorivna Tavluy — PhD in Law, associate professor;
Olena Mykolayivna Shostak — PhD in Law, associate professor

Reviewers:

O. M. Lytvynov, LLD, professor, honored worker of education of Ukraine, Head of Criminal Law and Criminology Department of the Kharkiv National University of Internal Affairs;
O. A. Chuvakov, LLD, professor, Head of the Criminal Law, Criminal Procedure and Forensic science Department of the Odessa National University n.a. I. I. Mechnikov

Recommended for publishing by the educational and methodological council of the National University “Odessa Law Academy” (*protocol No. 3 dated May 17, 2022*)

<i>Передмова</i>	9
<i>Тема 1</i> ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ, ФУНКЦІЇ, ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА. СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ. НАУКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА	15
<i>Тема 2</i> КРИМІНАЛЬНИЙ ЗАКОН	24
<i>Тема 3</i> ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ЙОГО ВИДИ	40
<i>Тема 4</i> КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ ПІДСТАВИ. СКЛАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЙОГО ЕЛЕМЕНТИ ТА ВИДИ	53
<i>Тема 5</i> ОБ’ЄКТ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ	70
<i>Тема 6</i> ОБ’ЄКТИВНА СТОРОНА СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ	85
<i>Тема 7</i> СУБ’ЄКТ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ	105
<i>Тема 8</i> СУБ’ЄКТИВНА СТОРОНА СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ	116
<i>Тема 9</i> СТАДІЇ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ	130

<i>Тема 10</i>	
СПІВУЧАСТЬ У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ	140
<i>Тема 11</i>	
МНОЖИННІСТЬ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ...	151
<i>Тема 12</i>	
ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ	161
<i>Тема 13</i>	
ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	173
<i>Тема 14</i>	
ПОНЯТТЯ ПОКАРАННЯ, МЕТА ТА ВИДИ ПОКАРАННЯ ...	185
<i>Тема 15</i>	
ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ	208
<i>Тема 16</i>	
ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ. СУДИМІСТЬ ТА ЇЇ ПРАВОВІ НАСЛІДКИ	232
<i>Тема 17</i>	
ІНШІ ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ	269
<i>Тема 18</i>	
ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ	285
<i>Тема 19</i>	
ЗМІНИ ДО ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ, ВНЕСЕНІ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ВВЕДЕННЯМ В УКРАЇНІ ТА ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ	304
<i>Рекомендована література</i>	322
<i>Післямова</i>	326

Contents

<i>Preface</i>	9
<i>Topic 1</i>	
CONCEPTS, TASKS, FUNCTIONS, PRINCIPLES OF CRIMINAL LAW. CRIMINAL LAW SYSTEM OF UKRAINE. THE SCIENCE OF CRIMINAL LAW	15
<i>Topic 2</i>	
CRIMINAL LAW	24
<i>Topic 3</i>	
CONCEPT OF CRIMINAL OFFENSE AND ITS TYPES	40
<i>Topic 4</i>	
CRIMINAL LIABILITY AND ITS GROUNDS. COMPOSITION OF A CRIMINAL OFFENSE, ITS ELEMENTS AND TYPES	53
<i>Topic 5</i>	
OBJECT OF THE COMPOSITION OF A CRIMINAL OFFENSE	70
<i>Topic 6</i>	
THE OBJECTIVE SIDE OF THE COMPOSITION OF A CRIMINAL OFFENSE	85
<i>Topic 7</i>	
SUBJECT OF THE COMPOSITION OF A CRIMINAL OFFENSE	105
<i>Topic 8</i>	
THE SUBJECTIVE SIDE OF THE COMPOSITION OF A CRIMINAL OFFENSE	116
<i>Topic 9</i>	
STAGES FOR THE COMMISSION OF A CRIMINAL OFFENSE	130

<i>Topic 10</i>	
COMPLICITY IN THE COMMISSION OF A CRIMINAL OFFENCE	140
<i>Topic 11</i>	
MULTIPLICITY OF CRIMINAL OFFENSES	151
<i>Topic 12</i>	
CIRCUMSTANCES EXCLUDING THE CRIMINAL WRONGFULNESS OF AN OFFENSE	161
<i>Topic 13</i>	
EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY	173
<i>Topic 14</i>	
CONCEPT OF PUNISHMENT, PURPOSE AND TYPES OF PUNISHMENT	185
<i>Topic 15</i>	
THE IMPOSITION OF PUNISHMENT	208
<i>Topic 16</i>	
EXEMPTION FROM PUNISHMENT AND SERVING OF A SENTENCE. CONVICTION AND ITS LEGAL CONSEQUENCES	232
<i>Topic 17</i>	
OTHER CRIMINAL LEGAL MEASURES	269
<i>Topic 18</i>	
FEATURES OF CRIMINAL LIABILITY AND PUNISHMENT OF MINORS	285
<i>Topic 19</i>	
CHANGES TO THE GENERAL PART OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE IN CONNECTION WITH THE INTRODUCTION OF MARTIAL LAW	304
<i>Recommended literature</i>	322
<i>Afterword</i>	326

Передмова

Кримінальне право виступає однією з основних фундаментальних галузей права, завданням якої є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням (ч. 1 ст. 1 КК України). Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України (далі КК) визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили (ч. 2 ст. 1 КК України). Виділяючи ці принципіві ознаки, які характеризують кримінальне право, потрібно, в той же час, завжди оцінюватися межі досяжності та допустимості застосування цього права.

В цілому, важливість та значущість кримінального права потребує аналізу з низки основних напрямків. Це: онтологія кримінального права, яка визначає, що є кримінальним правом, в чому його головне значення; гносеологія кримінального права — в чому полягають особливості пізнання кримінального права; аксіологія кримінального права — в чому полягає цінність кримінального права; антропологія кримінального права — як співвідносяться людина та кримінальне право тощо.

Кримінальне право виступає у різних значеннях як, галузь законодавства, галузь права, науковий напрямок, навчальна дисципліна. Як навчальна дисципліна «Кримінальне право» є обов'язковим компонентом освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти і являє собою самостійний, побудований та систематизований на основі кримінального закону та положеннях науки навчальний курс, що викладається у навчальних закладах.

Мета вивчення навчальної дисципліни

Мета вивчення навчальної дисципліни полягає у формуванні у бакалаврів цілісного сприйняття сутності, значущості кримінального права та кримінального законодавства як правової основи регламентації кримінально-правової охорони та протидії кримінально протиправним посяганням; змозі тлумачення та роз'яснення сенсу та змісту кримінально-правових норм, передбачених КК України; виробленні умінь правильного та точного застосування положень кримінального права тощо.

Внаслідок вивчення навчальної дисципліни «Кримінальне право» бакалавр повинен:

знати:

основні положення вчення про кримінальне правопорушення (склад кримінального правопорушення) та його елементи; співучасть у вчиненні кримінального правопорушення; стадії його вчинення; умови правомірності обставин, що виключають кримінальність діянь; форми реалізації та правові наслідки кримінальної відповідальності; підстави звільнення від кримінальної відповідальності та покарання; поняття та види покарань за кримінальним законодавством; правила тлумачення кримінального закону та кваліфікації кримінальних правопорушень; види кримінальних правопорушень та ознаки складів найбільш поширених таких діянь, про інші інститути та категорії кримінального права;

вміти:

надавати аргументовану правову оцінку діям, що містять ознаки кримінального правопорушення; тлумачити положення кримінального права та володіти правилами кваліфікації кримінальних правопорушень; відмежовувати кримінальне правопорушення від інших правопорушень; встановлювати наявність обставин, що виключають кримінальну протиправність діянь; встановлювати підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та покарання.

Наявність цього загалом, в межах вищого навчального закладу, дає змогу пройти необхідну атестацію, яка встановлює відповідність вимогам освітньої програми, засвоєних бакалаврами рівня та обсягу знань, умінь, інших компетентностей.

Саме це дає змогу набуту студентам необхідного рівня знань, який є необхідним для реалізації у майбутньому якісної професійної юридичної діяльності.

З урахуванням цього професорсько-викладацький склад кафедри кримінального права НУ «Одеська юридична академія» підготував комплекс навчально-методичних матеріалів з цієї навчальної дисципліни. Готуючи ці матеріали, ми намагались зробити їх зручними для розуміння та використання при вивченні курсу «Кримінальне право» для бакалаврів.

Ви тримаєте першу книгу з цього циклу: Тексти лекцій із Загальної частини кримінального права¹.

В грудні 2022 року Національний університет «Одеська юридична академія» відмітив 25 років зі дня свого заснування, яке відзначила і кафедра кримінального права. Це підкреслює, що незважаючи на воєнний стан, якій діє в Україні, професорсько-викладацький склад кафедри розуміє, що майбутнє України, професійна підготовленість української юридичної спільноти, багато в чому залежить і від рівня підготовки молодих юристів, які скоро приступлять до виконання своїх обов'язків у різних сферах юридичного життя. Саме це надає нам даткові зусилля щодо виконання свої професійних обов'язків, керуючись при цьому відомим виразом, що «Scientia immortalis est» (наука безсмертна)

*Завідувач кафедри кримінального права НУ «ОЮА»,
Вчений секретар південного регіонального центру
Національної академії правових наук України,
доктор юрид. наук, доктор теології, професор,
член Робочої групи з розвитку кримінального права
Комісії з питань правової реформи при Президенті
України,
член Науково-консультативної ради при Голові
Верховної Ради України
Є. Л. Стрельцов*

¹ Друга книга з цього циклу: **Кримінальне право України. Загальна частина.** Практичні заняття : навчально-методичний посібник / Н. А. Мирошниченко, Є. Л. Стрельцов, А. Я. Берш, В. П. Кедик, О. В. Тавлуй [та ін.]; відп. ред. Н. А. Мирошниченко, Є. Л. Стрельцов ; НУ ОЮА. — Одеса: Астропринт, 2022. — 220 с.

Preface

Criminal law is one of the main fundamental branches of law, the task of which is the legal protection of the rights and freedoms of a person and citizen, property, public order and public safety, the environment, the constitutional system of Ukraine from criminal offenses, ensuring peace and security of mankind, as well as prevention of criminal offenses (Part 1 of Article 1 of the Criminal Code of Ukraine). To carry out this task, the Criminal Code of Ukraine (hereinafter — the Criminal Code) defines, which socially dangerous acts are criminal offenses and what punishments are applied to the persons who committed them (Part 2 of Article 1 of the Criminal Code of Ukraine). Highlighting these fundamental features that characterize criminal law, it is necessary, at the same time, to always assess the limits and admissibility of the application of this law.

In general, the importance and significance of criminal law requires analysis from a number of main directions. These are: the ontology of criminal law, which defines what criminal law is, what is its main meaning; epistemology of criminal law — what are the peculiarities of knowledge of criminal law; axiology of criminal law — what is the value of criminal law; anthropology of criminal law — how a person and criminal law are interrelated, etc.

Criminal law appears in different meanings as a branch of legislation, a branch of law, a scientific stream, an academic discipline. As an academic educational discipline, “Criminal Law” is a mandatory component of the educational program of the first (bachelor) level of higher education and is an independent educational course, built and systematized on the basis of criminal law and the provisions of science, taught in educational institutions.

The purpose of studying the academic discipline

The purpose of studying the academic discipline is to form bachelors’ holistic perception of the essence and significance of criminal law and crim-

inal legislation as the legal basis for the regulation of criminal law protection and counteraction to criminal offenses; able to interpret and clarify the meaning and content of the criminal law norms provided for by the Criminal Code of Ukraine; developing the skills of correct and accurate application of provisions of criminal law, etc.

As the result of studying the academic discipline “Criminal Law”, a bachelor must:

know:

the main provisions of the doctrine of a criminal offense (*corpus delicti* of a criminal offense) and its elements; complicity in committing a criminal offense; stages of its execution; conditions of legality of circumstances that exclude the criminality of acts; forms of implementation and legal consequences of criminal responsibility; grounds for exemption from criminal liability and punishment; concepts and types of punishments under criminal law; rules of interpretation of the criminal law and qualification of criminal offenses; types of criminal offenses and *corpus delicti* features of the most common of such acts, about other institutions and categories of criminal law;

be able to:

provide a reasoned legal assessment of actions that contain signs of a criminal offense; to interpret provisions of criminal law and to know the rules of qualification of criminal offences; distinguish a criminal offense from other types of offenses; establish the presence of circumstances that exclude the criminal illegality of actions; establish grounds for exemption from criminal liability and punishment.

The presence of this in general, within the limits of a higher educational institution, allows to pass the necessary attestation, which establishes compliance with the requirements of the educational program, the level and scope of knowledge, skills, and other competencies acquired by bachelors.

It is this that enables students to acquire the necessary level of knowledge, which is necessary for the implementation of high-quality professional legal activity in the future.

Taking this into account, professors and teaching staff of the Criminal Law Department of the National University “Odesa Law Academy” drafted a set of educational and methodological materials on this educational discipline. When preparing these materials, we tried to make them easy to understand and user-friendly, at studying the Criminal Law course by undergraduates.

You are holding the first book in this cycle: Texts of lectures on the General part of Criminal Law².

In December 2022, National University “Odesa Law Academy” celebrated its 25th anniversary since foundation. Criminal Law Department also celebrated this event. All this shows that despite the very difficult times we face today, the state of war in Ukraine, the many restrictions and difficulties we are experiencing, we understand that the future of Ukraine, the quality of its legal community, in many ways also depends on the level of education of young lawyers who will “tomorrow” start their various legal careers. This is what inspires us to fulfill our professional duties. After all, it has long been known that “Scientia immortalis est” (science is immortal).

*Head of the Criminal Law Department of the National University “OLA”,
Scientific secretary of the southern regional center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, LLD, Doctor of Theology, Professor,
member of the Working Group on the Development of Criminal Law of the Commission on Legal Reform under the President of Ukraine,
member of the Scientific Advisory Council under the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine
Ye. L. Streltsov*

² The second book from this series: **Criminal Law of Ukraine. General Part**. Practical classes: scientific-methodological manual / N. A. Myroshnychenko, Ye. L. Streltsov, A. Ya. Bersh, V. P. Kedyk, O. V. Tavlui [and other]; resp. ed. N. A. Myroshnychenko, Ye. L. Streltsov; NU OLA. — Odesa: Astroprint, 2022. — 220 p.

Тема 1

ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ, ФУНКЦІЇ, ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА. СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ. НАУКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

1. Поняття кримінального права, його завдання та функції кримінального права.
2. Принципи кримінального права.
3. Система кримінального права.
4. Взаємозв'язок кримінального права з іншими галузями права.
5. Наука кримінального права.

1. ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, ЙОГО ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Кримінальне право виникло разом з виникненням права в цілому на відповідному етапі розвитку суспільства. Його основним завданням є протидія тим вчинкам людини, які визнаються небезпечними та є такими, що суперечать загальноприйнятим нормам на певному етапі розвитку суспільства. В сучасній правовій системі України кримінальне право займає місце самостійної галузі права, на рівні з цивільним, адміністративним, трудовим, сімейним, господарчим тощо, та характеризується як таке, що покликано охороняти суспільні відносини, які врегульовані нормами інших галузей права.

Кримінальне право як самостійна галузь права характеризується такими властивостями, як загальнообов'язковість її норм-заборон, формальна визначеність тільки в законодавчих актах, особливий предмет та метод правового регулювання.

Предметом кримінального права є суспільні відносини, які виникають при вчиненні кримінального правопорушення між особою, яка його вчинила, та державою, від імені якої виступають відповідні органи, вповноважені здійснювати розслідування кримінального правопорушення та відправлення правосуддя у кримінальному провадженні.

Метод правового регулювання у кримінальному праві полягає у застосуванні примусу у виді покарання, як найсуворішого та крайнього виду реакції держави на вчинене кримінальне правопорушення. Але, слід зазначити, що в деяких випадках кримінальне право своїми нормами заохочує громадян до вчинення суспільно корисних дій (необхідної оборони, затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, виконання спеціального завдання з розкриття чи попередження кримінально протиправної діяльності організованої групи або злочинної організації, позитивної посткримінальної поведінки тощо), тому методом кримінального права слід визнавати й заохочення, яке застосовується в обмежених випадках.

Враховуючи особливості кримінального права, можна надати таке його визначення: Кримінальне право України — це система юридичних норм, прийнятих Верховною Радою України, що визначають, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання та інші заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані до осіб, що їх вчинили.

Завданням кримінального права є охорона найважливіших суспільних відносин, а саме: прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням (ч. 1 ст. 1 КК України). Для досягнення поставлених завдань кримінальне право використовує певні функції: охоронну, регулятивну, попереджувальну, виховну.

Охоронна функція полягає в охороні властивими кримінальному праву засобами тих суспільних відносин, що регулюються іншими галузями права. Регулятивна функція (яка визнається не всіма вченими) виявляється в регулюванні кримінально-правових відносин шляхом встановлення прав і обов'язків суб'єктів цих відносин, а також в регулюванні певних видів правомірної поведінки (обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, звільнення від кримінальної відповідальності тощо). Попереджувальна функція полягає в наявності загрози покарання до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (спеціальна превенція), та в утриманні інших осіб від їх вчинення (загальна превенція). Виховна функція кримінального права сприяє формуванню правосвідомості та правової культури, що є одним із засобів запобігання кримінальним правопорушенням, зміцнення законності та правопорядку.

2. ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Як й будь-яка інша галузь права, кримінальне право керується певними принципами, тобто фундаментальними, провідними ідеями, які лежать в основі побудови кримінального права, визначають його систему та методи реалізації. Кримінальне законодавство України, на відміну від кримінального процесуального та законодавства деяких країн (наприклад, Білорусі та ін.), не містить переліку та визначення принципів кримінального права, хоча їм приділяється належна увага в науці кримінального права.

Всі принципи, які лежать в основі кримінального права, можна поділити на дві групи:

- 1) загально-правові, тобто ті, що притаманні будь-якій галузі права та переважно визначаються Конституцією України;
- 2) спеціально-правові (галузеві), тобто такі, що притаманні виключно галузі кримінального права.

До загально-правових принципів належать: принцип законності; принцип справедливості; принцип гуманізму; принцип рівності всіх перед законом та судом.

До галузевих принципів належать:

- 1) принцип визначеності кримінально протиправного діяння законом (*nullum crimen sine lege* — немає злочину без вказівки на то в законі) — тільки кримінальний закон визначає, яке діяння є кримінальним правопорушенням, і тільки за діяння, які передбачені в Особливій частині КК, може наставити кримінальна відповідальність. З цим принципом пов'язана заборона застосування кримінального закону за аналогією (ч. 4 ст. 3 КК);
- 2) принцип особистого характеру відповідальності — тільки особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, може нести за нього кримінальну відповідальність;
- 3) принцип винної відповідальності — кримінальна відповідальність можлива тільки за наявності вини особи у вчиненні кримінального правопорушення, але особа вважається невинуватою у його вчиненні і не може підлягати кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (презумпція невинуватості — ч. 2 ст. 2 КК, ч. 1 ст. 62 Конституції України);
- 4) принцип диференціації кримінальної відповідальності — дії винної особи мають бути кваліфіковані у повній відповідності до по-

ложень КК України, з урахуванням всіх обставин, які характеризують вчинене кримінальне правопорушення та особу винного;

5) принцип індивідуалізації покарання — особі, визнаній винною у вчиненні кримінального правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень (ч. 2 ст. 65 КК), при призначенні покарання мають враховуватися ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особа винного та обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК).

Необхідність дотримання принципів кримінального права неодноразово підкреслювалася в Рішеннях, прийнятих Європейським судом з прав людини, у тому числі у справах проти України: «Веренцов проти України» від 11.04.2013 р., «Молочко проти України» від 26.04.2012 р. тощо.

3. СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Кримінальне право як сукупність юридичних норм утворює собою цілісну систему, окремі структурні частини якої тісно пов'язані між собою. Кримінальне право складається з Загальної та Особливої частин.

Загальна частина містить норми, які визначають завдання, принципи та основні інститути кримінального права. Вони закріплюють підставу кримінальної відповідальності, чинність кримінального закону в часі і просторі, поняття кримінального правопорушення та його види, стадії його вчинення, поняття та ознаки суб'єкта кримінального правопорушення, форми вини, співучасть у вчиненні кримінального правопорушення, форми множинності кримінальних правопорушень, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, підстави звільнення від кримінальної відповідальності, поняття та види покарання, порядок призначення покарання, підстави звільнення від покарання та від його відбування, поняття та правові наслідки судимості, інші кримінально-правові заходи, особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Особлива частина містить норми, що описують конкретні види кримінальних правопорушень та конкретні межі покарання, які можуть бути призначені за них. Норми Загальної та Особливої частин кримінального права перебувають у нерозривному взаємозв'язку. Розкриття дійсного змісту норм Особливої частини неможливе без звер-

нення до Загальної частини. У той же час усі інститути Загальної частини мають у своїй основі узагальнення тих ознак, що властиві всім кримінальним правопорушенням, передбаченим в Особливій частині.

4. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА З ІНШИМИ ГАЛУЗЯМИ ПРАВА

Кримінальне право, перебуваючи в системі права України, тісно пов'язане з його іншими галузями. Цей зв'язок виявляється передусім у тому, що кримінальне право виконує стосовно інших галузей права охоронну функцію. Крім цього, зв'язок кримінального права з окремими галузями права полягає у такому:

— з конституційним правом зв'язок полягає в тому, що норми кримінального права ґрунтуються на Конституції України, норми якої є нормами прямої дії. Крім того, Конституція України містить значну кількість норм, які знаходять свій безпосередній прояв у нормах кримінального права (ч. 3 ст. 27, ч. 2 ст. 28, ст. 58, ст. 61, ст. 68 Конституції України);

— з адміністративним правом зв'язок вбачається в тій частині адміністративного права, що встановлює адміністративну відповідальність за різні правопорушення (адміністративні делікти), передбачені в Кодексі України про адміністративні правопорушення. Ступінь суспільної небезпечності діяння відрізняє адміністративні правопорушення від відповідних кримінальних правопорушень (дрібне викрадення та крадіжка, дрібне хуліганство та хуліганство тощо);

— з кримінальним процесуальним правом кримінальне право співвідноситься як зміст та форма. Кримінальне процесуальне право забезпечує реалізацію норм матеріального кримінального права. Процесуальна процедура розслідування кримінальних правопорушень і розгляду кримінального провадження визначається Кримінальним процесуальним кодексом України;

— з кримінально-виконавчим правом кримінальне право пов'язано тим, що останнє визначає види та межі покарання за вчинення кримінальних правопорушень, а кримінально-виконавче право регламентує порядок їх виконання;

— з міжнародним правом зв'язок проявляється в тому, що норми кримінального права ґрунтуються на загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Крім того, Особлива частина КК України

містить як окремий розділ ХХ «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», так і окремі статті, які встановлюють відповідальність за злочинні діяння, що визнані такими нормами міжнародного права (ст. ст. 258, 258¹, 258², 258³, 258⁴, 258⁵, 278 тощо).

5. НАУКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Кримінальне право слід розглядати не тільки як галузь права, а й як самостійну науку. Наука кримінального права — це галузь юридичної науки про засади кримінальної відповідальності, кримінальне правопорушення та покарання, яка є системою ідей, поглядів та концепцій вчених, заснованих на дослідженні чинного кримінального законодавства та практики його застосування, історичного та зарубіжного досвіду кримінально-правового регулювання. Видатними українськими вченими в галузі кримінального права є Л. С. Белогриць-Котляревський, Л. Є. Владимиров, О. Ф. Кістяківський, М. П. Чубинський, Л. В. Багрій-Шахматов, М. І. Бажанов, Я. М. Брайнін, М. М. Гродзинський, П. С. Матишевський, М. Й. Коржанський, В. В. Сташис, П. П. Андрушко, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. К. Гришук, Н. О. Гуророва, Т. А. Денисова, О. М. Костенко, М. І. Мельник, Н. А. Мирошніченко, А. А. Музика, В. О. Навроцький, М. І. Панов, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк та багато інших.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте походження назви галузі «кримінальне право».
2. Визначте поняття кримінального права як галузі права.
3. Дайте визначення предмету кримінального права та пояснення змісту суспільних відносин, що складаються у зв'язку з існуванням кримінального правопорушення та покарання.
4. Розкрийте зміст завдань кримінального права як галузі права.
5. Назвіть джерела кримінального права України.
6. Якими є основні ознаки кримінального права.
7. У чому особливості вивчення кримінального права як навчальної дисципліни?
8. Дайте характеристику функціям кримінального права.
9. Назвіть загальні принципи кримінального права України.

10. Яким є зміст галузевих принципів кримінального права?
11. Охарактеризуйте систему кримінального права України.
12. Як кримінальне право пов'язане із суміжними галузями права?

Рекомендована література

Нормативно-правові акти

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (зі змінами та доповненнями станом на 16.05.2022).

Основна література

1. Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посіб. / Дудоров О. О., Хавронюк М. І. ; за заг. ред. М. І. Хавронюка. — Київ : Ваіте, 2014. — 944 с.
2. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. — 5-те вид., перероб. і доповн. — Харків : Право, 2015. — 528 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина. Закон. Злочин. Відповідальність : [навч. посіб. / В. О. Туляков, Н. А. Мирошніченко, Д. О. Балобанова] ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». — Одеса : Юридична література, 2014. — 125 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. — Видання п'яте, доповнене та перероблене. — Х. : Одиссей, 2009. — 328 с.
5. Панов М. І. Вступ до навчального курсу «Кримінальне право України» : лекції / Панов М. І. — Харків : Право, 2015. — 104 с.
6. Українське кримінальне право: Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. — Київ : Юрінком Інтер, 2013. — 711 с.
7. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / П. Л. Фріс. — Вид. 3-тє, доп. і перероб. — Одеса : Фенікс, 2018. — 394 с.

Додаткова література

1. Андрушко П. П. Джерела кримінального права України: поняття, види / П. П. Андрушко // Адвокат. — 2011. — № 6—8.
2. Бабиніна К. С. Кримінальне право України в православному вимірі (стан, динаміка та перспективи) : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Бабиніна Катерина Станіславівна. — Одеса, 2016. — 216 с.
3. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д. О. Балобанова ; кер. роботи В. О. Туляков ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». — Одеса, 2007. — 17 с.
4. Балобанова Д. О. Динаміка кримінального права: доктринальні положення : монографія / Д. О. Балобанова ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». — Одеса : Фенікс, 2020. — 356 с.
5. Берзін П. С. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник : у 3 т. / Берзін П. С. — Київ : Дакор, 2018. — Т. 1 : Загальні засади. — 404 с.
6. Бойченко В. П. Кримінально-правова охорона суспільної моралі в Україні: антропологічний вимір : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Бойченко Віталій Петрович. — Одеса, 2021. — 235 с.
7. Гришук В. К. Поняття, предмет, методи, завдання, функції, система, джерела та принципи українського кримінального права : навч. посіб. / В. К. Гришук. — Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. — 88 с.
8. Житний О. О. Глобалізація та функції кримінального права України (окремі питання) / О. О. Житний // Вісник Кримінологічної асоціації України. — 2014. — № 6. — С. 45—53.
9. Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність : монографія / М. І. Колос. — Київ : Освіта України, 2019. — 836 с.
10. Кузембаєв О. С. Джерела кримінально-правового регулювання в Україні: доктринальні аспекти : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кузембаєв Олександр Сергійович. — Одеса, 2017. — 305 с.
11. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій / А. А. Вознюк ; вст. слово О. О. Дудорова. — Київ : Нац. акад. внутр. справ; Освіта України, 2016. — 236 с.
12. Кримінальне право: Загальна частина : підручн. / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. — К. : Істина, 2011.
13. Оцяця А. С. Охоронна функція кримінального права України: концептуальні основи : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. С. Оцяця. — Одеса, 2014. — 19 с.
14. Панов М. І. Вступ до курсу «Кримінальне право України» : лекція / М. І. Панов // Право України. — 2011. — № 9. — С. 321—342.
15. Словник Загальної частини кримінального права України / авт.-упоряд. С. Ф. Денисов, М. В. Пузиревський. — Чернігів : Десна Поліграф, 2018. — 535 с.
16. Стрельцов Є. Л. Діагностичний довідник з кримінального законодавства: зміст та спрямованість / Є. Л. Стрельцов // ЮВУ. — 2020. — № 38, 25 вересня — 1 жовтня. — С. ___; № 39, 2—8 жовтня. — С. 14—18
17. Стрельцов Є.Л. Кримінальне законодавство: «гільйотина» чи «масаажний прилад» — пошук компромісу/ Є. Л. Стрельцов // ЮВУ. — 2020. — № 47, 27 листопада — 3 грудня. — С. 12—16; № 48, 4—10 грудня. — С. 14—18 ; № 49, 11—17 грудня. — С. 13—17.
18. Стрельцов Є. Л. Що проголошують кримінальні кодекси: свої цілі, свої завдання або взагалі (Деякі авторські висновки) / Є. Л. Стрельцов // ЮВУ. — 2021. — № 3—4, 22 січня — 4 лютого. — С. 8—12; № 5, 5—11 лютого. — С. 11—15.
19. Стрельцов Є. Л. Кваліфікація — склад кримінального правопорушення — кримінально-правова норма: сумісне та роздільне / Є. Л. Стрельцов // ЮВУ. — 2021. — № 13—15, 2—22 квітня. — С. 14—18.
20. Стрельцов Є. Л. Профілактичний потенціал кримінального законодавства: реальне та віртуальне / Є. Л. Стрельцов // ЮВУ. — 2020. — № 18—19, 14—27 травня. — С. 16—20; № 20—21, 28 травня — 3 червня. — С. 10—14.
21. Стрельцов Є. Л. Кримінальне право України: датовані роздуми / Є. Л. Стрельцов // ЮВУ. — 2020. — № 37—38 (1365—1366), 17—30 вересня. — С. 10—11; № 39 (1367), 1—7 жовтня. — С. 6—7; № 40 (1368), 8—14 жовтня. — С. 7.
22. Хавронюк М. І. Історія кримінального права європейських країн : монографія / М. І. Хавронюк. — К. : Істина, 2006. — 192 с.
23. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія / Г. З. Яремко ; за ред. В. О. Навроцького. — Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2011. — 432 с.
24. Яценко С. С. Основні питання Загальної частини кримінального права іноземних держав : навч. посібн. / С. С. Яценко. — К. : Дакор, 2013. — 168 с.

Тема 2

КРИМІНАЛЬНИЙ ЗАКОН

1. Поняття та ознаки кримінального закону. Структура Кримінального кодексу України.
2. Поняття та види норм кримінального закону. Структура кримінально-правових норм.
3. Тлумачення кримінального закону: поняття, види, прийоми.
4. Дія кримінального закону у часі. Зворотна дія кримінального закону.
5. Дія кримінального закону у просторі.
6. Екстрадиція як інститут міжнародної співпраці.

1. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ. СТРУКТУРА КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Кримінальне право України знаходить свій формальний прояв у законодавстві України про кримінальну відповідальність, яке, у відповідності до ч. 1 ст. 3 КК, становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права.

Кримінальний закон (закон про кримінальну відповідальність) має свої специфічні риси, які відрізняють його від інших нормативно-правових актів. По-перше, це нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, який приймається Верховною Радою України або всеукраїнським референдумом. Це письмовий документ, опублікований у встановленому законодавством України порядку. По-друге, тільки цей закон може встановлювати кримінальну протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки. Звідси випливає таке визначення закону про кримінальну відповідальність: це нормативний акт загальнообов'язкового характеру, який ґрунтується на Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права, прийнятий Верховною Радою України або всеукраїнським референдумом, дія якого забезпечується примусовою силою держави та який містить систему правових норм, що встановлюють загальні підстави кримінальної відповідальності, а також надають вичерпний перелік суспільно небезпечних діянь, які визнаються кримінальними правопорушеннями, покарань та інших

заходів кримінально-правового характеру, які застосовуються до осіб, визнаних винними у їх вчиненні.

На теперішній час законом про кримінальну відповідальність є Кримінальний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 р. та який набрав чинності з 1 вересня 2001 р. До цього часу діяв КК, прийнятий 28 грудня 1960 р., який більш ніж за 40-річний період існування зазнав істотних змін.

Структурно КК України складається з Загальної та Особливої частин, які пов'язані між собою й утворюють нерозривну єдність. У Загальній частині, яка містить 17 розділів, зосереджено юридичні норми, що відображають принципи і загальні положення кримінального права, визначають його основні інститути (поняття кримінального правопорушення, його види та стадії (розділ III), співучасть у вчиненні кримінального правопорушення (розділ VI), покарання та його цілі, види покарання та підстави їх застосування (розділ X) тощо, які застосовуються до всіх кримінальних правопорушень. В Особливій частині, яка складається з 20 розділів, містяться норми, що визначають певні кримінальні правопорушення та покарання за них (наприклад, розділ I «Злочини проти основ національної безпеки України», розділ II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи», розділ IX «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки» тощо). Розділи кожної частини, у свою чергу, поділяються на окремі статті, які складаються з частин та інколи пунктів. Окремі статті мають примітки, в яких роз'яснюються поняття, застосовані в цій або деяких інших статтях (наприклад, примітки до ст. ст. 185, 364 КК).

Статті КК пронумеровані арабськими цифрами і мають заголовки, що відбивають сутність правових приписів, які містяться в нормах. При включенні в КК нової статті вона поміщається у відповідний розділ Загальної або Особливої частини услід за статтею, найбільш близькою до неї за змістом. Новій статті надається номер попередньої статті і додатковий цифровий індекс — 1, 2, 3 і т. д. (наприклад, у 2020 р. кодекс було доповнено ст. 158³ «Фальсифікація, підроблення, викрадення, пошкодження або знищення виборчої документації, документації референдуму, викрадення, пошкодження, приховування, знищення печатки виборчої комісії, комісії референдуму, виборчої скриньки, списку виборців чи учасників референдуму»). Виключення тієї або іншої статті з КК також не змінює порядку нумерації статей у КК (наприклад, ст. 203 зберігається з поміткою «Виключена»).

Крім Загальної та Особливої частин, КК України містить Прикінцеві та перехідні положення та Перелік майна, що не підлягає конфіскації за судовим вироком.

2. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОМУ. СТРУКТУРА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ

Слід зазначити, що поняття «кримінально-правова норма» та «стаття кримінального закону» не є тотожними, а співвідносяться як зміст і форма: кримінальний закон є зовнішнім виразом кримінально-правових норм, яких може бути декілька в одній статті або навпаки — одна кримінально-правова норма може міститися в декількох статтях.

Всі норми, які містяться у КК України, можна поділити на види в залежності від змісту приписів, які вони закріплюють:

- а) забороняючі норми (статті Особливої частини, крім ст. 401 КК, ч. 2 ст. 56, ч. 2 ст. 57, ч. 3 ст. 60, ч. 3 ст. 61 КК);
- б) заохочуючі норми (ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 4 ст. 212 КК та ін.);
- в) зобов'язуючі норми (ст. ст. 45, 46, 49 КК та ін.);
- г) уповноважуючі норми (ст. ст. 47, 48, 93 КК та ін.);
- д) норми-дефініції (ст. ст. 11, 14, 15, 50 КК та ін.);
- е) норми-цілі (ч. 1 ст. 1, ч. 2 ст. 50 КК);
- є) комбіновані норми — поєднують декілька вищеназваних видів (ст. 36 КК поєднує уповноважуючі та заохочуючі норми).

За структурою в нормах кримінального закону прийнято виділяти диспозиції та санкції. Диспозиція — це частина норми, в якій визначається правило поведінки, а у санкції викладаються негативні наслідки, які настають за порушення цього правила.

Диспозиції кримінально-правових норм поділяються на такі види:

- 1) проста — у такій диспозиції називається кримінальне правопорушення, але ознаки його не вказуються (ст. 148 КК);
- 2) описова — у ній вказуються істотні ознаки кримінального правопорушення (ст. 189 КК);
- 3) відсилочна — міститься відсилка до іншої статті цього ж кримінального закону (ст. 122 КК);
- 4) бланкетна — називає ознаки складу кримінального правопорушення, але для їх з'ясування необхідно звернутися до іншого нормативно-правового акта (ст. 291 КК);

5) змішана — поєднує диспозиції декількох видів (ст. 231 КК містить описову та просту диспозицію).

Санкції також поділяються на декілька видів, хоча деякі з них не зустрічаються в чинному законодавстві, але були відомі раніше. Так, санкції бувають:

1) неконкретизовані — не зазначали вид та розмір покарання, а його обрання залишали на розсуд суду (не використовуються зараз, були характерні для перших років радянської влади, коли покарання обиралося виходячи з «революційної правосвідомості»);

2) абсолютно визначені — вказували лише один конкретний вид та розмір покарання (у чинному законодавстві не використовуються, хоча існували в кримінальному законі 1960 р. — за вбивство працівника міліції або народного дружинника при обтяжуючих обставинах передбачалася смертна кара);

3) відносно визначені — включають один вид покарання і вказують його нижчу та вищу межу. Розрізняють два різновиди відносно визначених санкцій:

а) з нижчою та вищою межами покарання (з вказівкою на строк «від» і «до»). Наприклад, незаконне поводження з вогнепальною зброєю за ч. 1 ст. 263 КК карається позбавленням волі на строк від 3 до 7 років;

б) з вищою межею покарання (з вказівкою на строк «до»). Нижчою межею санкції у даному разі є межа, яка встановлена у статті Загальної частини для даного виду покарання. Наприклад, за ч. 1 ст. 189 КК відповідні дії караються обмеженням волі на строк до 5 років або позбавленням волі на той самий строк. Мінімальним розміром може бути 1 рік обмеження волі або 1 рік позбавлення волі.

Поряд з основним покаранням відносно визначена санкція може передбачати одне або декілька додаткових покарань певного виду. При цьому додаткове покарання може бути обов'язковим для застосування (ч. 1 ст. 110² КК) або факультативним (ч. 1 ст. 191 КК);

4) альтернативні — включають кілька видів основних покарань, з яких суд має право обрати і призначити лише одне (ч. 1 ст. 296 КК).

3. ТЛУМАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОМУ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ПРИЙОМИ

Для з'ясування змісту кримінального закону та його правильного застосування використовується його тлумачення. Тлумачення кримінального закону можна розуміти як з'ясування змісту його норм та їх роз'яснення. Для запобігання спотворенню дійсного змісту закону в правозастосовній практиці мають дотримуватися відповідні правила та саме тлумачення повинно здійснюватися у певних межах. Ці правила та межі, ступінь обов'язковості тлумачення залежать від його видів. Критеріями класифікації тлумачення можуть бути: а) обсяг тлумачення; б) способи тлумачення та в) суб'єкти тлумачення.

Тлумачення за своїм обсягом може бути буквальною (адекватною), обмежувальною та поширювальною. Буквальне (адекватне) — це тлумачення, згідно з яким зміст кримінально-правової норми відповідає її словесному виразу (ч. 1 ст. 114 КК — чітко встановлює предмет злочину (відомості, що становлять державну таємницю) та суб'єкта злочину (іноземець або особа без громадянства). Обмежувальне тлумачення має місце, коли зміст кримінально-правової норми є вужчим, ніж її вираз в тексті закону (суб'єктом кримінального правопорушення за ст. 304 КК визнаються фізичні, осудні або обмежено осудні особи, які досягли 18-річного віку, хоча ніде не міститься вказівка саме на такий вік кримінальної відповідальності). Поширювальне тлумачення надає закону більш широкий зміст, ніж це випливає з його тексту (вказівка в статтях на «законодавство», під яким розуміються як закони, так й підзаконні нормативно-правові акти; використання оціночних понять — «грубе порушення», «особлива зухвалість», «винятковий цинізм» (ст. 296 КК) тощо).

Способи тлумачення кримінального закону об'єднують правила з'ясування його змісту, прийоми, які використовуються задля цього. У зв'язку з цим виділяють граматичне (філологічне), логічне, систематичне та історичне тлумачення. При граматичному (філологічному) тлумаченні з'ясування змісту кримінального закону здійснюється шляхом етимологічного аналізу термінів та понять, аналізу всього тексту, виходячи з правил граматики, синтаксису, орфографії та пунктуації (сполучник «або» в санкціях статей свідчить про їх альтернативність). Логічне тлумачення здійснюється на підставі правил формальної логіки (процес перекваліфікації дій з КК 1960 р. на КК 2001 р.). Систематичне тлумачення полягає у з'ясуванні змісту кримі-

нально-правової норми шляхом зіставлення її з іншими нормами цієї ж та інших галузей права (для з'ясування змісту ст. 371 КК необхідно звернутися до Кримінального процесуального кодексу України, в якому визначаються підстави застосування затримання, приводу, домашнього арешту або тримання під вартою). Історичне тлумачення кримінального закону включає з'ясування умов, причин, різноманітних соціально-правових чинників, що зумовили встановлення кримінально-правових заборон. Такий вид тлумачення дозволяє прогнозувати розвиток кримінального закону, уточнити зміст його норми, відзначити її відмінність або схожість стосовно аналогічних норм у різні історичні часи, більш конкретно з'ясувати завдання, які ставив законодавець, приймаючи або скасовуючи той чи інший закон про кримінальну відповідальність.

Залежно від суб'єкта виділяють тлумачення легальне (офіційне), судове та наукове (доктринальне). Легальне (офіційне) — це тлумачення, що здійснюється органом влади, уповноваженим на те законом. До внесення змін до Конституції України законом від 02.06.2016 р. правом офіційного тлумачення законів, у тому числі кримінальних, був наділений Конституційний Суд України (наприклад, Рішення КСУ у справі за конституційним зверненням гр-на Кузьменка В. Б. щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 364 КК України (справа щодо застосування кваліфікуючої ознаки «працівник правоохоронного органу» до працівника державної виконавчої служби) від 18.04.2012 р. № 10-рп/2012; Рішення КСУ у справі за конституційним поданням ВСУ та за конституційним зверненням гр-на Савчука М. М. про офіційне тлумачення положень КК України 1960 р. з змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України» від 22.02.2000 р. № 1483, щодо їх дії в часі у взаємозв'язку із положеннями ст. 8, ч. 1 ст. 58, п. 22 ч. 1 ст. 92, ч. 2 ст. 152, п. 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, ст. 73 Закону України «Про Конституційний Суд України», ч. 2 ст. 4, ч. 1, 3, 4 ст. 5, ч. 3 ст. 74 КК України 2001 р. (справа про заміну смертної кари довічним позбавленням волі) від 26.01.2011 р. № 1-рп/2011, тощо).

Судове тлумачення — це найбільш поширене і найчастіше застосовуване тлумачення. Воно має два різновиди:

а) казуальне, що дається судами будь-якої інстанції при розгляді конкретної кримінальної справи. Таке тлумачення є обов'язковим у тій справі, в якій воно проводилося. В той же час Верховний Суд має

право переглядати судові рішення з питань неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм кримінального закону щодо подібних суспільно небезпечних діянь, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень (ч. 4 ст. 33, п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК). Відповідна ухвала ВС є остаточною і не може бути оскарженою (ч. 2 ст. 454 КПК);

б) правозастосовче, що дається в рекомендаціях Пленуму Верховного Суду з найбільш складних питань застосування КК на підставі узагальнення судової практики.

Особливе місце посідає тлумачення, яке здійснюється Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ). Відповідно до ст. 17 Закону України від 23.02.2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» українські суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. і протоколи до неї та практику ЄСПЛ, який, хоча й не тлумачить актів національного законодавства, але, приймаючи рішення з конкретної справи, викладає своє розуміння змісту відповідних положень в аспекті дотримання прав людини та вказаної Конвенції.

Наукове (доктринальне) тлумачення — це роз'яснення змісту і меж дії закону науковими і навчальними установами, вченими і практиками, яке зосереджене у монографіях, навчальній літературі, наукових публікаціях, а також у науково-практичних коментарях, експертних оглядах і висновках. Подібне тлумачення не має обов'язкової сили, але відіграє важливу роль у розвитку кримінального права.

4. ДІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ У ЧАСІ. ЗВОРОТНА ДІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Кримінальна протиправність і караність діяння, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 4 КК). У цьому зв'язку видається значимим питання про часові межі дії закону (прийняття, оприлюднення, набрання чинності, припинення).

Після прийняття Верховною Радою України кримінального закону він підписується Головою ВРУ і направляється Президентові України для підпису і оприлюднення. Президент України протягом

15 днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до ВРУ для повторного розгляду. У разі, якщо Президент України протягом встановленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений. Якщо під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий ВРУ не менш як 2/3 від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити. Оприлюднення закону полягає у доведенні до відома громадян і державних органів повного і точного змісту закону, воно відбувається в таких виданнях: «Офіційний вісник України», «Урядовий кур'єр», «Голос України», «Відомості Верховної Ради України».

Набрання кримінальним законом чинності відбувається такими шляхами:

а) через 10 днів від дня його офіційного оприлюднення, якщо законом не визначено строк набрання ним чинності, але не раніше дня його опублікування;

б) з дня його офіційного оприлюднення, про що має бути вказано в законі;

в) з дати, зазначеної у законі.

Втрата чинності кримінального закону можлива у таких варіантах: а) скасування закону; б) скасування закону та заміна його новим; в) шляхом внесення змін до закону; г) визнання закону неконституційним; д) закінчення строку дії закону або зникнення умов, на які була розрахована його дія.

Для обрання належного кримінального закону для застосування необхідно правильно встановити, який закон діяв на час вчинення кримінального правопорушення. Часом вчинення кримінального правопорушення визнається час вчинення дії або бездіяльності, передбаченої кримінальним законом (ч. 3 ст. 4 КК).

За загальним правилом, кримінальний закон поширюється на всі діяння, вчинені після набрання ним чинності. В той же час трапляються випадки, коли на час вчинення кримінального правопорушення діяв один закон, а на час досудового слідства або розгляду справи в суді чи на час відбування покарання діє інший закон. Відповідно до ст. 5 КК кримінальний закон має зворотну дію (принцип ретроактивності), тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбува-

ють покарання або відбули покарання, але мають судимість, якщо він скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи.

Таким, що скасовує кримінальну протиправність (декриміналізує) діяння, визнається закон, в якому:

а) відсутня стаття Особливої частини КК, що встановлювала кримінальну відповідальність за це діяння;

б) зменшено перелік ознак, за наявності яких настає кримінальна відповідальність;

в) встановлені додаткові обмежувальні ознаки, лише за наявності яких настає кримінальна відповідальність.

Пом'якшує кримінальну відповідальність закон, який передбачає менш суворе покарання:

а) встановлює більш м'який вид покарання;

б) передбачає мінімальну межу покарання нижчу, ніж мінімум такого самого покарання у попередньому законі;

в) за рівності мінімальних меж максимальна межа того самого виду покарання є нижчою;

г) виключається додаткове покарання;

д) додаткове покарання збережене, але застосовується факультативно;

е) в санкції визначений більш широкий перелік основних покарань.

Іншим чином поліпшує становище особи закон, який більш широко визначає обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, розширює підстави чи запроваджує нові види звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, зменшує строки погашення і зняття судимості тощо.

Закон про кримінальну відповідальність, що частково пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, а частково посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, має зворотню дію у часі лише в тій частині, що пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи (ч. 3 ст. 5 КК).

Якщо після вчинення особою кримінально протиправного діяння закон про кримінальну відповідальність змінювався кілька разів, зворотню дію в часі має той закон, що скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи (ч. 4 ст. 5 КК).

5. ДІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ У ПРОСТОРИ

Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі визначається на підставі правил, що мають силу принципів: територіальності, громадянства, універсальний (космополітичний), реальний.

Територіальний принцип (ст. 6 КК) — особи, які вчинили кримінальне правопорушення на території України, підлягають кримінальній відповідальності за КК України. Кримінальне правопорушення визнається вчиненим на території України, якщо його було розпочато, продовжено, закінчено або припинено на території України, або якщо його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України.

Територія України охоплює:

а) сушу, море, річки, озера та інші водойми, надра землі в межах кордону України, а також повітряний простір над сушею і водним простором, у тому числі над територіальним морем;

б) військові кораблі, приписані до портів на території України, що перебувають під прапором України у відкритому морі, в територіальному морі або портах інших держав;

в) невійськові судна, приписані до портів на території України, що перебувають під прапором України у відкритому морі;

г) іноземні невійськові судна, що перебувають у територіальному морі чи порту України;

д) військові повітряні судна України, приписані до аеропортів на її території, які під розпізнавальним знаком України перебувають у відкритому повітряному просторі, в повітряному просторі чи на аеродромі іншої держави;

е) невійськові повітряні судна України, приписані до аеропортів на її території, які під розпізнавальним знаком України перебувають у відкритому повітряному просторі.

Існують об'єкти, що не є територією України, але на які за певних умов поширюється сфера застосування кримінального законодавства України:

а) континентальний шельф (діяння, пов'язані з його розвідкою, розробкою його мінеральних і живих ресурсів, гідротехнічними та буровими роботами, спорудженням, експлуатацією і використанням штучних островів, установок і споруд, здійсненням морських наукових досліджень, захистом і збереженням морської сфери, прокладкою та експлуатацією підводних кабелів і трубопроводів);

б) виключна (морська) економічна зона України (діяння, пов'язані з веденням рибного промислу, проведенням наукових досліджень, проведенням робіт зі спорудження штучних островів, установок, споруд і встановлення зон безпеки навколо них, запобіганням забрудненню морського середовища);

в) належні Україні підводні телеграфні кабелі, трубопроводи, що проходять по дну відкритого моря;

г) наукова станція «Академік Вернадський», розташована в Антарктиді;

д) запущені в космос об'єкти, що належать Україні відповідно до реєстру космічних об'єктів;

е) територія розташування військових частин України в інших країнах.

Виключення з кола осіб, які вчинили кримінальне правопорушення на території України та підлягають відповідальності за її кримінальним законодавством, становлять дипломатичні представники іноземних держав та інші громадяни, які за законами України (Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні від 10.06.1993 р.) і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не є підсудними у кримінальних справах судам України. Питання про їх відповідальність, в разі вчинення ними кримінального правопорушення на території України, вирішується дипломатичним шляхом.

Принцип громадянства (ч. 1 ст. 7 КК) — громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили кримінальне правопорушення за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за КК України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Космополітичний (універсальний) принцип (ст. 8 КК) — іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили кримінальне правопорушення за її межами, підлягають в Україні відповідальності за КК України у випадках, передбачених міжнародними договорами. Сутність принципу полягає в об'єднанні інтересів держав у протидії кримінальним правопорушенням, вчинення яких на території однієї держави здатне заподіяти шкоду й інтересам інших держав (фальшивомонетництво, піратство, найманство тощо).

Реальний принцип (ст. 8 КК) — іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили кримінальне правопорушення за її межами, підлягають в Україні відповідальності за КК України, якщо вони вчинили передбачені КК України тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

6. ЕКСТРАДИЦІЯ ЯК ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ

У Загальній частині КК України передбачений інститут екстрадиції, який дозволяє співпрацювати державам світу у сфері забезпечення притягнення до кримінальної відповідальності та її реалізації осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень. Екстрадиція — це акт правової допомоги однієї держави іншій, який здійснюється на підставі норм міжнародного та національного законодавства та полягає в передачі особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, однією державою (державою запиту), на території якої ця особа перебуває, іншій державі (державі запитувача), на території якої було вчинено кримінальне правопорушення або громадянином якої вона є. Для здійснення екстрадиції необхідна наявність фактичної підстави — наявність обвинувачення особи у вчиненні кримінального правопорушення або обвинувального вироку, та правової підстави — наявність міжнародної угоди щодо екстрадиції.

Громадяни України, які вчинили кримінальні правопорушення поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду. Іноземці та особи без громадянства, які вчинили кримінальні правопорушення поза межами України і перебувають на території України, можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності і віддання до суду. Україна може перейняти кримінальне провадження, в якому судовими органами іноземної держави не ухвалено вирок, щодо громадян України та іноземців, які вчинили кримінальні правопорушення за межами України і перебувають на території України, але які не можуть бути видані іноземній державі або у видачі яких відмовлено, якщо діяння, у зв'язку з яким запитується передача кримінального провадження, згідно з КК України визнається кримінальним правопорушенням.

Виконання в Україні вироку іноземного суду чи міжнародної судової установи можливо, якщо діяння, внаслідок вчинення якого було ухвалено вирок, згідно з КК України визнається кримінальним правопорушенням або було б таким у разі його вчинення на території України.

Контрольні запитання

1. Що таке закон про кримінальну відповідальність, які його ознаки та в яких аспектах він вживається?
2. Яка структура закону про кримінальну відповідальність?
3. У чому полягає взаємозв'язок Загальної та Особливої частини КК?
4. Що таке кримінально-правова норма, які її ознаки, види та структура?
5. Які є види диспозицій та санкцій кримінально-правових норм?
6. Що таке тлумачення закону про кримінальну відповідальність та які його способи і види?
7. У чому полягає чинність закону про кримінальну відповідальність у часі?
8. У чому полягає чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі?
9. Що таке час вчинення кримінального правопорушення та які його особливості в різних видах кримінальних правопорушень?
10. У чому полягає зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі?
11. У чому полягає видача осіб, які вчинили кримінальні правопорушення?
12. Якими є правові наслідки засудження особи за межами України?

Рекомендована література

Нормативно-правові акти

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна

Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (зі змінами та доповненнями станом на 16.05.2022).

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 9 лютого 1999 р. // Офіційний вісник України. — 1999. — № 7. — Ст. 255.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотну дію кримінального закону в часі) від 19 квітня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 39. — Ст. 1662.

Основна література

1. Берзін П. С. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник : у 3 т. / П. С. Берзін. — Київ : Дакор, 2018. — Т. 1 : Загальні засади. — 404 с.
2. Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посіб. / Дудоров О. О., Хавронюк М. І. ; за заг. ред. М. І. Хавронюка. — Київ : Ваіте, 2014. — 944 с.
3. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. — 5-те вид., перероб. і доп. — Харків : Право, 2015. — 528 с.
4. Панов М. І. Вступ до навчального курсу «Кримінальне право України» : лекції / М. І. Панов. — Харків : Право, 2015. — 104 с.
5. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. — Київ : Юрінком Інтер, 2013. — 711 с.
6. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / П. Д. Фріс. — Вид. 3-тє, доп. і перероб. — Одеса : Фенікс, 2018. — 248 с.

Додаткова література

1. Андрушко П. П. Джерела кримінального права України: поняття, види / П. П. Андрушко // Адвокат. — 2011. — № 6—8.
2. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності / Ю. В. Баулін. — Київ : Атіка, 2004. — 296 с.

3. Борисов В. І. Законодавство про кримінальну відповідальність та його чинність у часі / В. І. Борисов // Законодавство України. Науково-практичні коментарі. — 2003. — № 8. — С. 23–32.
4. Гришук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини / В. К. Гришук. — Хмельницький : Хмельницьк. ун-т управління і права, 2012. — 736 с.
5. Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз) : монографія / О. О. Житний. — Харків : Одиссей, 2013. — 376 с.
6. Житний О. О. Глобалізація та функції кримінального права України (окремі питання) / О. О. Житний // Вісник Кримінологічної асоціації України. — 2014. — № 6. — С. 45–53.
7. Кедик В. П. Універсальний та реальний принципи чинності закону України про кримінальну відповідальність у просторі: автореф. канд. юрид. наук: 12.00.08/ В. П. Кедик. — Одеса, 2021. — 20 с.
8. Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність : монографія / М. І. Колос. — Київ : Освіта України, 2019. — 836 с.
9. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини : навч. посіб. — Харків : Одиссей, 2013. — 262 с.
10. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій / А. А. Вознюк ; вст. слово О. О. Дудорова. — Київ : Нац. акад. внутр. справ; Освіта України, 2016. — 236 с.
11. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — 4-те вид., перероб. і доп. — Харків : Право, 2010. — 608 с.
12. Кримінальне право України. Загальна частина. Закон. Злочин. Відповідальність : [навч. посіб. / В. О. Туляков, Н. А. Мирошніченко, Д. О. Балобанова]; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». — Одеса : Юридична література, 2014. — 125 с.
13. Кримінальне право України. Судові прецеденти (1864–2007 рр.) / за ред. В. Т. Маляренка. — К. : Освіта України, 2008. — 1104 с.
14. Литвинов О. М. Концептуальна модель механізму реалізації кримінальної відповідальності : монографія / О. М. Литвинов, І. І. Митрофанов. — Харків : Золота миля, 2017. — 180 с.
15. Митрофанов И. И. Механизм реализации уголовной ответственности / И. И. Митрофанов. — Кременчуг : Щербатых А. В., 2011. — 616 с.
16. Моїсєєв О. І. Коло осіб, на яких поширюється кримінальна юрисдикція України відповідно до принципу громадянства / О. І. Моїсєєв // Життя і право. — 2005. — № 2. — С. 60–64.
17. Пономаренко Ю. А. Чинність і дія кримінального закону в часі: монографія / Ю. А. Пономаренко. — К. : Атіка, 2005. — 288 с.
18. Савченко А. В. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах) : навч. посіб. / А. В. Савченко, Ю. Л. Шуляк. — Київ : Центр учб. літ., 2015. — 312 с.
19. Словник Загальної частини кримінального права України / авт.-упоряд. С. Ф. Денисов, М. В. Пузиревський. — Чернігів : Десна Поліграф, 2018. — 535 с.
20. Шостак (Поліщук) О. М. Приватно-правова тенденція розвитку кримінального законодавства / О. М. Шостак (Поліщук) // Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16–17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В. М. Дрьомін; НУ «ОЮА»; Півд. регіон. центр НАПрН України. — Одеса : Фенікс, 2013. — Т. 2. — С. 270–273.

ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ЙОГО ВИДИ

1. Поняття кримінального правопорушення за кримінальним правом України.
2. Ознаки кримінальних правопорушень.
3. Види кримінальних правопорушень.
4. Класифікація злочинів.
5. Поняття та ознаки малозначного діяння (ч. 2 ст. 11 КК України).
6. Відмінність кримінальних правопорушень від інших правопорушень.

1. ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Традиційно у кримінальному праві України існувало два центральних поняття — злочин і покарання. Але з набранням чинності 01.07.2020 р. Закону України № 2617-VIII від 22.11.2018 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» у кримінальне законодавство України був запроваджений інститут кримінальних правопорушень (поряд із поняттям злочину з'явилося поняття кримінального проступку).

Поняття кримінального правопорушення відіграє роль категорії, тобто найбільш загального поняття, навколо якого «обертаються» всі інші. Історично склалося існування формального й матеріального визначення того, що є злочином (кримінальним правопорушенням). У багатьох закордонних державах (Естонія, Латвія, Польща) прийняте формальне визначення злочину, відповідно до якого злочином вважається діяння, передбачене кримінальним кодексом відповідної країни. Матеріальне визначення злочину включає такі ознаки, які визначають, чому дане діяння є злочином. Насамперед це вказівка на суспільну небезпеку й об'єкти посягання.

В КК України 2001 р. використане так зване «змішане або формально-матеріальне визначення» кримінального правопорушення та встановлюється, що «кримінальним правопорушенням є передбаче-

не цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення» (ч. 1 ст. 11 КК).

2. ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У визначенні кримінального правопорушення містяться такі обов'язкові його ознаки:

- 1) кримінальним правопорушенням є лише діяння (дія або бездіяльність);
- 2) діяння має бути вчинене суб'єктом кримінального правопорушення;
- 3) діяння є винним;
- 4) вказане діяння є суспільно небезпечним;
- 5) відповідне діяння повинно бути передбачене чинним КК;
- 6) кримінальна караність.

Відсутність хоча б однієї з цих ознак вказує на відсутність кримінального правопорушення взагалі.

Характеристика кримінального правопорушення як діяння — дії (активна поведінка) чи бездіяльності (пасивна поведінка) має принципове значення. Кримінальне правопорушення як свідомий вольовий вчинок людини повинен бути виявлений у конкретній дії або бездіяльності. Думки, погляди, переконання, що не знайшли свого вираження в актах дії або бездіяльності, навіть якщо вони суперечать інтересам суспільства, кримінальним правопорушенням визнаватися не можуть. Разом з тим і конкретна дія або бездіяльність, позбавлена психологічної основи діяння, — свідомого і вольового елементів (наприклад, рефлекторні, інстинктивні вчинки), — не є кримінальним правопорушенням. Тому в ст. 11 КК України вказується, що кримінальним правопорушенням є лише діяння, вчинене суб'єктом кримінального правопорушення, яким відповідно до ч. 1 ст. 18 КК є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, тобто особа, яка діє свідомо, з волею, що є достатніми для того, щоб поставити їй у вину вчинене діяння.

Суспільна небезпечність, як матеріальна ознака кримінального правопорушення, полягає в тому, що діяння або заподіює шкоду відносинам, які охороняються кримінальним законом, або містить у

собі реальну можливість заподіяння такої шкоди. Це — об'єктивна властивість кримінального правопорушення, реальне порушення відносин, що склалися в суспільстві. Виникнення, зміна, втрата суспільної небезпечності діяння обумовлені об'єктивними закономірностями суспільного розвитку, нерозривним зв'язком з тими соціально-економічними процесами, які відбуваються в суспільстві. Суспільна небезпечність належить до оціночних понять. Оцінка суспільної небезпечності діяння, як ознаки кримінального правопорушення, відбувається на двох рівнях:

— по-перше, на законодавчому, коли законодавець у КК встановлює, які діяння є суспільно небезпечними (криміналізує їх);

— по-друге, на правозастосовному, коли слідчий, прокурор, суддя оцінюють суспільну небезпечність вчиненого кримінального правопорушення.

Критерієм оцінки суспільної небезпечності виступають об'єктивні і суб'єктивні ознаки кримінального правопорушення: об'єкт, на який посягає кримінальне правопорушення, наслідки, спосіб вчинення кримінального правопорушення, мотив і мета тощо.

Суспільна небезпечність кримінального правопорушення характеризується двома показниками — її характером і ступенем. Характер суспільної небезпечності — це її якісний критерій (якісна ознака), що залежить від важливості об'єкта кримінального правопорушення. Ступінь суспільної небезпечності являє собою її кількісний критерій (кількісна ознака) і визначається характеристикою конкретного посягання, зокрема місцем, способом, обстановкою його вчинення, ступенем реалізації кримінально протиправного наміру тощо. Визначальну роль для оцінки ступеня суспільної небезпечності кримінального правопорушення відіграють заподіяні ним наслідки.

Суспільна небезпечність відіграє значну роль у вирішенні низки питань:

- а) слугує підставою криміналізації діянь;
- б) є критерієм розмежування кримінально протиправних діянь та таких, що ними не є, а також суміжних кримінальних правопорушень між собою;
- в) є підставою класифікації кримінальних правопорушень;
- г) сприяє диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання.

Ще однією обов'язковою ознакою кримінального правопорушення, що виражає його внутрішній психологічний зміст, є вин-

ність. У цій ознаці відбивається найважливіший принцип кримінального права — принцип суб'єктивного ставлення у вину, тобто відповідальності тільки за наявності вини, що впливає зі ст. 62 Конституції України. Частина 2 ст. 2 КК закріпила цей принцип, вказавши, що особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Вина, характеризуючи внутрішній зміст діяння, впливає на ступінь його тяжкості, адже у скоєному певним чином поєднуються його об'єктивні властивості (суспільна небезпечність) і суб'єктивне ставлення (свідоме, вольове) до діяння. У чинному КК поняття вини визначається як ставлення особи до вчиненого і його наслідків, що дістає вияв у вигляді умислу або необережності (ст. 23–25 КК).

Визнання певного діяння протиправним являє собою офіційне визнання діяння суспільно небезпечним з боку держави. У кримінальному законі вичерпно визначено коло посягань, які являють собою кримінальні правопорушення, це має місце у статтях Особливої частини КК. Тому не може вважатися кримінальним правопорушенням діяння, не передбачене кримінальним законом, хоча воно може й становити небезпеку для суспільства. Процес встановлення протиправності діянь відбувається під час правотворчості та має відповідати певним вимогам (підстави та принципи криміналізації). Зворотний процес з виключенням норм з КК має назву декриміналізації та скасовує кримінальну протиправність діянь.

Щодо такої ознаки, як караність діяння, то аналіз ч. 2 ст. 1 КК, яка визначає завдання Кримінального кодексу, дозволяє стверджувати, що передбаченість діяння в КК одночасно означає й обов'язкову караність його за цим Кодексом: для здійснення захисту суспільних відносин від кримінально протиправних посягань Кодекс визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. Караність — це ознака, яка прямо не вказана у законодавчому визначенні загального поняття кримінального правопорушення, а впливає з інших ознак, перш за все, з ознаки протиправності діяння. Караність полягає у правомірній загрози застосування за вчинення кримінального правопорушення покарання, встановленого у кримінально-правовій санкції. Її не можна змішувати з реальним застосуванням покарання за вчинення кримінального правопорушення, оскільки існують законні

підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності або від покарання, але це не виключає визнання вчиненого особою діяння кримінальним правопорушенням.

3. ВИДИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Кримінальні правопорушення, як і будь-яке інше поняття, можуть бути розподілені на групи за різними критеріями:

1) за об'єктом посягання — родовий об'єкт, який є основою для конструювання Особливої частини КК України (злочини проти основ національної безпеки, кримінальні правопорушення проти життя особи, кримінальні правопорушення проти власності тощо);

2) за формою діяння: кримінальні правопорушення, які вчиняються а) шляхом дії (ст. 185 КК); б) шляхом бездіяльності (ст. 403 КК); в) шляхом дії або бездіяльності (ст. 115 КК);

3) за формою вини: а) умисні кримінальні правопорушення (ст. 187 КК); б) необережні кримінальні правопорушення (ст. 367 КК); в) кримінальні правопорушення, які можуть вчинятися як з умисною, так й з необережною формою вини (ст.ст. 115 та 119 КК);

4) за суб'єктом: кримінальні правопорушення, які можуть бути вчинені а) загальним суб'єктом (ст. 113 КК) та б) спеціальним суб'єктом (ст. 117 КК).

Найважливіше значення та нормативне закріплення має класифікація кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості (ст. 12 КК). Ступінь тяжкості визначається виходячи з виду та розміру покарання, яке передбачене за це кримінальне правопорушення в санкціях статей Особливої частини КК. Традиційно в основу класифікації покладалася найбільш суворий вид покарання — позбавлення волі. Однак Закон України № 4025 від 15.11.2011 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» передбачив, що критерій, за яким визначається ступінь тяжкості кримінального правопорушення, за вчинення якого передбачене одночасно основне покарання у виді штрафу та позбавлення волі, визначається виходячи зі строку покарання у виді позбавлення волі, передбаченого за відповідне кримінальне правопорушення. Відповідно до цієї класифікації всі кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки та злочини.

До кримінальних проступків належать передбачені КК діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення яких передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі (ч. 2 ст. 12 КК).

4. КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ

Злочини поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі:

1) нетяжким злочином є передбачене КК діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше 10 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше 5 років (ч. 4 ст. 12 КК);

2) тяжким злочином є передбачене КК діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше 25 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше 10 років (ч. 5 ст. 12 КК);

3) особливо тяжким злочином є передбачене КК діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад 25 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад 10 років або довічного позбавлення волі (ч. 6 ст. 12 КК).

Класифікація кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості впливає на можливість не притягнення особи до кримінальної відповідальності за готування до деяких кримінальних правопорушень (ч. 2 ст. 14 КК), звільнення особи від кримінальної відповідальності (розділ IX Загальної частини КК), від покарання (ч. 4 ст. 74 КК), від відбування покарання (ст. ст. 81, 82 КК), застосування деяких видів покарання (ст. ст. 54, 59, 64 КК), встановлення строків давності (ст. ст. 49, 80 КК), строків погашення та зняття судимості (ст. ст. 89, 91 КК).

5. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ МАЛОЗНАЧНОГО ДІЯННЯ (Ч. 2 СТ. 11 КК УКРАЇНИ)

Відповідно до ч. 2 ст. 11 КК України не є кримінальним правопорушенням вчинене суб'єктом кримінального правопорушення винне діяння, прямо передбачене КК, якщо воно через малозначність не становить суспільної небезпеки. Малозначне діяння слід відмежовувати від діяння, яке не містить складу кримінального правопорушення. Так, якщо істотність матеріальної (майнової чи фізичної) шкоди визначена безпосередньо в законі через певну кількість неоподаткованих мінімумів доходів громадян, тяжкість тілесних ушкоджень тощо, то недосягнення певного рівня шкоди є свідченням відсутності складу кримінального правопорушення. Важливим при віднесенні конкретних діянь до малозначних є встановлення змісту умислу. Малозначним може бути визнане тільки таке діяння, небезпечність якого не тільки об'єктивно, а й за змістом умислу винного є незначною. Відсутність суспільної небезпеки у даному випадку означає, що така дія або бездіяльність: а) заподіяла охоронюваному кримінальним законом об'єкту посягання шкоду, яка не є істотною, або б) створила загрозу заподіяння вказаному об'єкту шкоди, яка не є істотною. Як правило, малозначними визнаються діяння, що містять ознаки проступків. Кримінальне провадження про малозначні діяння не може бути відкрите, а відкриті підлягають закриттю на підставі ч. 2 ст. 11 КК.

6. ВІДМІННІСТЬ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ВІД ІНШИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Кримінальне правопорушення є лише одним із видів правопорушень. Тому виникає питання про місце кримінальних правопорушень в системі правопорушень: адміністративних, дисциплінарних, цивільно-правових. У кримінальному праві визнається, що саме матеріальна ознака кримінального правопорушення — суспільна небезпечність — є тим основним критерієм, який має бути покладений в основу відмежування кримінальних правопорушень від інших правопорушень. Однак триває дискусія про те, чи є суспільна небезпечність ознакою всіх правопорушень, чи лише кримінальних правопорушень. Слід визнати, що всі правопорушення заподіюють шкоду або створюють загрозу її заподіяння певним суспільним відносинам, але

ступінь її є різним, та найбільшим ступенем володіють саме кримінальні правопорушення.

Іншими критеріями, за якими можна відмежовувати кримінальні правопорушення від інших правопорушень, є такі:

а) визначеність кримінальних правопорушень тільки законами, тоді як цивільні правопорушення, наприклад, можуть визначатися й договорами;

б) кримінальні правопорушення посягають на найбільш цінні суспільні відносини (національна безпека, життя та здоров'я особи);

в) суб'єктами кримінальних правопорушень можуть бути тільки фізичні особи, суб'єктами цивільних правопорушень, наприклад, можуть бути й юридичні особи;

г) за кримінальні правопорушення застосовуються покарання, які призначаються судом, тоді як за інші правопорушення — стягнення, що можуть застосовуватися й іншими уповноваженими органами та службовими особами;

д) тільки вчинення кримінальних правопорушень та застосування покарання викликає особливий правовий стан особи — судимість.

У кримінально-правовій літературі вже десятки років обговорювалася, а у зв'язку з прийняттям Концепції реформування кримінальної юстиції України (затверджена Указом Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008) та Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 р. стала нагальною потреба у передбаченні поряд із злочинами такого виду правопорушень, як кримінальні проступки. До країн, в яких вже існує інститут кримінальних проступків, належать Латвія, Литва, Естонія, Швейцарія, Австрія, Іспанія, ФРН, Франція тощо.

Відповідно до Концепції до категорії кримінальних проступків за законодавством України передбачалося віднести:

а) окремі діяння, що за чинним КК України належали до злочинів невеликої тяжкості, які відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства будуть визнані законодавцем такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки;

б) передбачені чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення діяння, які мають судову юрисдикцію і не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю (дрібне хуліганство, дрібне викрадення чужого майна тощо).

За вчинення кримінальних проступків можуть бути передбачені стягнення у виді арешту, штрафу у певному обмеженому розмірі, по-

збавлення спеціальних прав, залучення до громадських або виправних робіт тощо, а також застосовуватись спеціальна конфіскація. Вчинення кримінальних проступків не матиме таких правових наслідків, як судимість.

Пропонувалися такі варіанти введення інституту кримінального проступку до вітчизняного законодавства: 1) створення окремого кодексу кримінальних проступків із Загальною та Особливою частинами; 2) доповнення чинного КК новою частиною (розділом, книгою), в якій передбачити склади кримінальних проступків; 3) введення складів кримінальних проступків до Особливої частини КК шляхом доповнення його статей новими частинами, а також включення деяких нових статей.

Законодавець пішов «технічним» шляхом та запровадив введення до КК України кримінальних проступків шляхом віднесення до них всіх тих злочинів, за які передбачалося покарання не пов'язане з позбавленням волі, не переглядаючи при цьому санкції норм на їх відповідність вчиненим діянням.

Питанням відмежування злочинного від незлочинного присвячені й численні Рішення Європейського суду з прав людини в контексті ст. 6 Конвенції про основні права та свободи людини 1950 р. Так, у справі *Engel v. Netherlands* встановлено 3 критерія визначення поняття «кримінальний» у контексті ст. 6 Конвенції: 1) класифікація злочину у рамках законодавства країни; 2) особлива природа правопорушення; 3) можливе покарання. У справі *Funke v. France* вказано, що якщо держава визначає правопорушення як кримінальне, воно автоматично розглядається як таке у рамках ст. 6. Втім відсутність категоризації правопорушення як злочинного за національним законодавством носить відносний характер; у таких випадках застосовуються другий та третій критерії, визначені у справі *Weber v. Switzerland*, §§ 32–34). У рішенні по даній справі вказано, що критерій природи правопорушення є більш вагомим критерієм, ніж критерій класифікації злочину у рамках законодавства країни. У таких випадках проводиться порівняння національного законодавства та меж його застосування стосовно інших правопорушень, що визнаються злочинними у рамках даної правової системи (*Engel*, §§ 80–85). У справі *Campbell and Fell v. the United Kingdom* (§ 101) вказано, що факт направленості правопорушення на широкий сектор населення є лише одним із критеріїв, що зазвичай вказують на злочинність діяння; високий ступінь тяжкості є іншим критерієм. Водночас малозначність діяння не озна-

чає неможливості застосування ст. 6, оскільки «кримінальна» природа правопорушення не обов'язково означає певний ступінь його тяжкості (*Ozturk*, § 53). Третій критерій застосовується у кумулятивний спосіб, коли неможливо дійти висновку шляхом застосування першого та другого критеріїв (*Ezeh and Connors*, §§ 108–130), або як альтернативний критерій, що підтверджує «кримінальність», навіть якщо природа правопорушення не обов'язково є «кримінальною» (*Engel*). Покарання, пов'язане з позбавленням волі, навіть на відносно короткий строк, майже автоматично робить провадження «кримінальним». У справі *Zaicevs v. Latvia* (§§ 31–36) три дні «адміністративного затримання» за неповагу до суду розглядали як перенесення правопорушення у «кримінальну сферу» (також справа *Menesheva v. Russia*, §§ 94–98).

Контрольні запитання

1. Яке визначення кримінального правопорушення дається у КК?
2. Які ознаки характеризують кримінальне правопорушення?
3. Що таке суспільна небезпека кримінального правопорушення та у чому полягає її характер і ступінь?
4. Розкрийте поняття кримінального проступку.
5. Розкрийте поняття злочину та класифікації злочинів залежно від ступеня тяжкості.
6. Охарактеризуйте інші критерії класифікації злочинів.
7. Що таке малозначність діяння, у чому полягають його подібність і відмінність від кримінального правопорушення?
8. За якими ознаками кримінальні правопорушення відрізняються від інших правопорушень?
9. Що таке криміналізація та декриміналізація?

Рекомендована література

Нормативно-правові акти

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України». — URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (зі змінами та доповненнями станом на 16.05.2022).

Основна література

1. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Р. В. Вереша. — Київ: Правова єдність, 2016. — 363 с.
2. Зінченко І. О. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частина у питаннях і відповідях: наук.-практ. посіб. / Зінченко І. О., Харченко В. Б. — К. : Атіка, 2013. — 240 с.
3. Кваліфікація злочинів у діяльності Національної поліції України : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Харків : Константа, 2017. — 448 с.
4. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / Литвинов О. М., Житний О. О., Клемпарський М. М. та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2016. — 328 с.
5. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, О. О. Володіна та ін. — Х. : Право, 2015. — 528 с.
6. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.] ; за заг. ред. О. М. Литвинова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2020. — 428 с.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: станом на 20 січ. 2016 р. / О. М. Литвинов, П. Д. Біленчук, К. І. Беляков та ін. — Київ : Центр учб. літ., 2016. — 536 с.

Додаткова література

1. Андрушко П. П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення / П. П. Андрушко // Адвокат. — 2011. — № 12 (135). — С. 3–10.
2. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів : монографія / Л. П. Брич. — Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. — 712 с.
3. Дзюба Ю. П. Суспільна небезпечність злочинів та соціальна обумовленість кримінально-правової заборони / Ю. П. Дзюба // Форум права. — 2014. — № 4. — С. 130–134.
4. Дмитрук М. М. Категорія проступку у кримінально-правовій доктрині: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М. М. Дмитрук. — Одеса, 2012. — 20 с.

5. Дмитрук М. М. Кримінальний проступок: правова природа та ознаки : монографія / М. М. Дмитрук. — Одеса : Юридична література, 2014. — 224 с.
6. Дячкін О. П. Суспільна небезпечність злочину — ознака об'єктивна // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України : зб. наук. праць. — 2013. — № 3. — С. 299–307.
7. Евтиф'єв В. О. Розвиток підходів до поняття злочину у кримінальному праві України та зарубіжних країн / В. О. Евтиф'єв // Європейські перспективи : наук.-практ. журн. / ХНУВС, Київський нац. ун-т ім. В. Гетьмана та ін. — 2013. — № 13. — С. 131–135.
8. Ємельянов В. П. Кримінальне право України. Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. / В. П. Ємельянов. — Харків : Право, 2018. — 142 с.
9. Кваліфікація злочинів : навч. посібн. / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. — К. : Істина, 2010. — 430 с.
10. Костенко О. М. Культура і закон у протидії злу : монографія / О. М. Костенко. — Київ : Атіка, 2008. — 352 с.
11. Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України : монографія / Л. М. Кривоченко. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 120 с.
12. Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів у кримінальному праві України. — Харків : Право, 2010. — 129 с.
13. Кримінальне право України. Загальна частина. Закон. Злочин. Відповідальність : [навч. посіб. / В. О. Туляков, Н. А. Мирошниченко, Д. О. Балобанова] ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». — Одеса : Юридична література, 2014. — 125 с.
14. Мирошниченко Н. А. Кримінальний проступок та класифікація злочинів / Н. А. Мирошниченко // Юридичний вісник. — 2012. — № 2. — С. 47–49.
15. Мирошниченко Н. А. Кримінальні правопорушення та малозначність діяння / Н. А. Мирошниченко // Актуальні проблеми держави та права. — О., 2012. — Вип. 65. — С. 549–553.
16. Михайліченко Т. Кримінальні проступки: особливості правового регулювання / Т. Михайліченко // Підприємство, господарство і право. — 2020. — № 7. — С. 284–290.
17. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник / В. О. Навроцький. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 704 с.

18. Орлов Ю. В. Мотив як ознака суб'єктивної сторони складу злочину: сутність та питання доцільності законодавчого закріплення / Ю. В. Орлов // Право і безпека. — 2011. — № 4. — С. 116–120.
19. Панов М. І. Загальні засади кваліфікації злочинів : лекція / М. І. Панов. — Х. : Право, 2016. — 104 с.
20. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность : монография / Н. И. Панов. — Харьков : Вища шк., 1982. — 161 с.
21. Сухонос В. В. Склад злочину: закон, теорія та практика : монографія / Сухонос В. В., Сухонос В. В. (мол.). — Суми, 2018. — 200 с.
22. Фесенко Є. В. Проблема класифікації кримінальних правопорушень / Є. В. Фесенко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія: Право. — 2013. — № 2(8). — С. 1–6.
23. Філей Ю. В. Формальний або формально-матеріальний підхід до поняття злочину: проблеми визначення / Ю. В. Філей // Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світі: лі реформування кримінальної юстиції : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 трав. 2014 р.): [у 2 т.] / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Кримінол. асоц. України. — Х., 2014. — Т. 1. — С. 154–156.

Тема 4

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ ПІДСТАВИ. СКЛАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЙОГО ЕЛЕМЕНТИ ТА ВИДИ

1. Поняття кримінальної відповідальності.
2. Поняття кримінально-правових відносин. Об'єкт, суб'єкт, зміст кримінальних правовідносин.
3. Межі та стадії кримінальної відповідальності.
4. Форми реалізації кримінальної відповідальності.
5. Підстави кримінальної відповідальності.
6. Поняття та значення складу кримінального правопорушення. Співвідношення понять кримінального правопорушення та складу кримінального правопорушення.
7. Елементи та ознаки складу кримінального правопорушення.
8. Види складів кримінального правопорушення.

1. ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Незважаючи на те, що поняття «відповідальність» вперше ввів у науковий обіг Томас Гоббс ще у XVII ст., питання визначення кримінальної відповідальності залишається найскладнішим у науці кримінального права. Це пов'язано з тим, що законодавчого визначення кримінальної відповідальності немає, тому в юридичній літературі існує безліч точок зору щодо цього питання: одні автори ототожнюють її з кримінальним покаранням; інші — характеризують як певного роду обов'язок особи, що вчинила кримінальне правопорушення; треті — розглядають її як конкретні кримінально-правові відносини; четверті — розуміють кримінальну відповідальність як реалізацію санкції кримінально-правової норми; п'яті — вважають кримінальну відповідальність осудом винного обвинувальним вироком суду за вчинене кримінальне правопорушення із призначенням покарання або без такого тощо.

Кримінальна відповідальність як вид юридичної відповідальності має всі ознаки, притаманні останній, і водночас характеризується своїми, до яких належать:

1) вид державного примусу, що виражається насамперед в осуді особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та його діяння обвинувальним вироком суду, а також у покладанні на винного додаткових позбавлень і обмежень;

2) вид і міра обмежень визначені тільки в кримінальному законі, передусім у санкції відповідної кримінально-правової норми;

3) зазнання таких обмежень завжди має вимушений характер, оскільки їх застосування є обов'язком суду та спеціально уповноважених на це державних органів;

4) можлива тільки за вчинення кримінального правопорушення.

Виходячи з цих ознак, можна визначити кримінальну відповідальність як найбільш суворий вид юридичної відповідальності, який являє собою обов'язок особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, зазнати певних обмежень особистого або майнового характеру, що забезпечується примусовою силою держави.

Зазвичай під кримінальною відповідальністю розуміють те, що настає після вчинення кримінального правопорушення, тобто відповідальність є ретроспективною. Однак існує концепція, згідно з якою кримінальна відповідальність виникає і до моменту вчинення кримінального правопорушення, тобто є позитивною чи перспективною, слугує засобом, завдяки якому забезпечується невчинення посягання будь-якою особою. Під позитивною кримінальною відповідальністю прихильники її виокремлення (Л. В. Багрій-Шахматов, В. К. Гришук, В. М. Кудрявцев, В. І. Осадчий, П. В. Хряпінський та ін.) розуміють усвідомлення особою необхідності дотримання кримінально-правових заборон, закріпленої у кримінальному законі міри належної поведінки індивіда, правомірної поведінки як результату виконання нею обов'язку не вчиняти заборонених кримінальним законом діянь.

2. ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН. ОБ'ЄКТ, СУБ'ЄКТ, ЗМІСТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

З моменту, коли особа вчинила кримінальне правопорушення, між нею та державою виникають певні юридичні відносини, які регульовані нормами кримінального права і тому називаються кримінально-правовими відносинами. Ці відносини, як й будь-які інші правові відносини, мають власну структуру, тобто складаються з

певних елементів: об'єкт, суб'єкти та зміст відносин. Об'єктом таких правовідносин є ті особисті, майнові чи інші блага особи, обмеження яких передбачається в санкції кримінально-правової норми, за якою особа визнається винною у вчиненні кримінального правопорушення. Суб'єктами таких відносин є, з одного боку, особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, а з іншого — держава в особі уповноважених органів. Зміст кримінальних правовідносин утворюють права та обов'язки суб'єктів цих правовідносин. З моменту вчинення кримінального правопорушення у держави з'являються владні повноваження щодо особи, яка його вчинила, а в останньої — обов'язок підкоритися законному обмеженню державою її певних прав і свобод. При цьому така особа має право вимагати від держави, щоб її дії були правильно кваліфіковані, щоб покарання було призначено лише в рамках санкції тієї статті КК, яка передбачає вчинене нею кримінальне правопорушення, щоб були належним чином враховані та застосовані інші кримінально-правові заходи.

3. МЕЖІ ТА СТАДІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Існують дві точки зору на визначення початкового моменту кримінальної відповідальності:

1) з моменту вчинення кримінального правопорушення, оскільки саме з цього моменту у особи, яка його вчинила, виникає обов'язок зазнати певних обмежень;

2) з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду, що підтверджується Рішенням КСУ у справі за конституційним поданням МВС України щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27.10.1999 р. № 9-рп/99.

По-різному визначають і момент закінчення кримінальної відповідальності, але, враховуючи всю сукупність обмежень, які може зазнати особа в межах кримінальної відповідальності, в якості такого моменту слід визнавати момент погашення або зняття судимості.

У зазначених часових межах існування кримінальної відповідальності можна виокремити її певні стадії:

1) виникнення кримінальної відповідальності (загроза кримінальної відповідальності) — з моменту вчинення кримінального правопорушення й до відкриття кримінального провадження;

2) притягнення особи до кримінальної відповідальності — з моменту відкриття кримінального провадження й до віддання до суду;

3) постановлення обвинувального вироку суду — з моменту віддання до суду й до набрання вироком законної сили;

4) виконання покарання — з моменту набрання вироком законної сили й до фактичного відбуття покарання;

5) сплив строків судимості — з моменту фактичного відбуття покарання й до погашення або зняття судимості.

4. ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Кримінальна відповідальність може бути реалізована в трьох формах:

1) засудження винного, що виражається в обвинувальному вирокі суду, не пов'язаному з призначенням йому покарання;

2) засудження особи, поєднане з призначенням їй конкретної міри покарання, від реального відбування якого вона звільняється;

3) засудження особи, поєднане з призначенням їй конкретної міри покарання, яка підлягає реальному відбуванню.

5. ПІДСТАВИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У кримінально-правовій літературі висловлені три основні точки зору щодо підстави кримінальної відповідальності: вчинений злочин (кримінальне правопорушення) (А. А. Герцензон, М. І. Загородніков та ін.), вина (А. Н. Трайнін, Б. С. Утевський, Б. С. Нікіфоров та ін.), склад злочину (А. А. Піонтковський, В. М. Кудрявцев та ін.). Зустрічається поєднання цих підстав. Однак сам факт вчиненого кримінально протиправного діяння не достатній для притягнення особи до кримінальної відповідальності, тому що може виявитися, що особа, яка його вчинила, діяла невинно, або є неналежним суб'єктом кримінального правопорушення (неосудною або такою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності). Вина так само не може розглядатися як підстава кримінальної відповідальності, оскільки вона є лише однією з ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Тому більш обґрунтованою позицією є точка зору авторів, що визначають як підставу кримінальної відповідальності

діяння, що містить ознаки складу кримінального правопорушення (Ю. В. Баулін, Я. М. Брайнін, П. С. Матишевський, В. І. Осадчий та ін.). Саме таку позицію підтримав законодавець, визначивши в ч. 1 ст. 2 КК, що «підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбачений КК».

Законодавчий (нормативний) опис ознак конкретного складу кримінального правопорушення, що міститься в статті Особливої частини КК, у своїй сукупності закріплює той мінімум ознак, який дозволяє відмежувати кримінально протиправне діяння від такого, що ним не є. Наявність цієї сукупності ознак кримінально протиправного діяння в поведінці винного є єдиною і достатньою підставою для вирішення питання про можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення конкретного суспільно небезпечного діяння.

6. ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ. СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Вчення про склад кримінального правопорушення є основним у теорії кримінального права. Встановлення в діях особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, певного його складу є єдиною підставою кримінальної відповідальності цієї особи (ч. 1 ст. 2 КК України).

Вчинення діяння, що відповідає ознакам якого-небудь складу кримінального правопорушення, зазначеного в кримінальному законі, є юридичним фактом, що породжує певні правовідносини між особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, і державою, в особі її правоохоронних органів (дільництва, слідства, прокуратури й суду).

Склад кримінального правопорушення є єдиною підставою кримінальної відповідальності, але його встановлення в діях особи ще не вирішує питання про конкретний розмір покарання, що може бути призначене винному судом. Коли встановлюється підстава кримінальної відповідальності особи, то мова йде про те, на якій підставі її притягують до кримінальної відповідальності, на якій підставі її визнають винною і піддають відповідно до закону кримінальному по-

каранню. Суд визнає обвинувачуваного винним не тільки тому, що він небезпечний для суспільства, а й тому, що був встановлений у діях особи певний склад кримінального правопорушення, передбачений законом.

Склад кримінального правопорушення — це сукупність встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як кримінальне правопорушення.

Із цього визначення випливає, що визнання того або іншого суспільно небезпечного діяння кримінальним правопорушенням є виключним правом законодавця. Тут знаходить свою реалізацію принцип: «Немає злочину (кримінального правопорушення) без вказівки на те в кримінальному законі». З іншого боку, у чинному законодавстві міститься вичерпний перелік тих суспільно небезпечних діянь, які в цей момент визначені як кримінально протиправні. Отже, для того, щоб будь-яке суспільно небезпечне діяння, що зустрічається в реальному житті, отримало статус кримінального правопорушення, необхідно, щоб діяння даного виду були визначені законодавцем як кримінально протиправні. Тільки за такі суспільно небезпечні діяння особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності і їй може бути призначене кримінальне покарання. Відступ від цієї вимоги може призвести на практиці до серйозних порушень законності й обмеження прав громадян.

Визнання складу кримінального правопорушення єдиною підставою кримінальної відповідальності означає, що лише в межах складу кримінального правопорушення можна розрізнити об'єктивні й суб'єктивні підстави кримінальної відповідальності. Будь-які спроба створити в теорії кримінального права особливі підстави кримінальної відповідальності, що лежать за межами складу кримінального правопорушення, практично означали б применшення його значення. Встановлення складу кримінального правопорушення в цьому випадку ще не вирішувало б питання про те, винна чи ні особа у вчиненні кримінального правопорушення. Тим самим створювалося б теоретичне виправдання для всіляких порушень законності.

Законодавець у нормах кримінального закону за допомогою закріплення відповідних об'єктивних і суб'єктивних ознак визначає, які із вчинених суспільно небезпечних діянь є кримінальними правопорушеннями. Будь-яке конкретне кримінальне правопорушення (вбивство, крадіжка, хуліганство) має безліч ознак. Тому законода-

вець виділяє з усієї сукупності ознак, що характеризують те або інше кримінальне правопорушення, найбільш важливі, значимі й типові, які однаково властиві всім кримінальним правопорушенням даного виду. Законодавець, формулюючи ознаки конкретного складу кримінального правопорушення, завжди виходить з тих закріплених у нормах Загальної частини КК ознак кримінального правопорушення, які мають загальний характер і входять до складу будь-якого кримінального правопорушення.

Найчастіше в конкретній кримінально-правовій нормі законодавцем найбільш повно закріплюються ознаки об'єктивної сторони. Це викликано тим, що вони в більшості випадків строго індивідуальні й властиві тільки певним кримінальним правопорушенням. У кримінально-правовій нормі зазначені ознаки закріплюються з урахуванням дій виконавця в закінченому кримінальному правопорушенні. Відобразити ж у конкретній нормі особливості цих кримінальних правопорушень з урахуванням стадій їх вчинення й різної ролі в них всіх співучасників немає необхідності, тому що ці особливості носять загальний, типовий для всіх кримінальних правопорушень характер, і закріплені в Загальній частині КК.

У нормах Загальної частини КК містяться тільки ті об'єктивні й суб'єктивні ознаки складу, які властиві всім кримінальним правопорушенням або багатьом з них. Саме ці ознаки в комбінації з ознаками, описаними в конкретних нормах Особливої частини КК, і утворюють склад вчиненого кримінального правопорушення.

Усі ознаки будь-якого складу включені в той або інший кримінальний закон, при цьому враховується, що ці ознаки зовні не завжди очевидні, тому що вони певною мірою формалізовані й у самому тексті закону можуть вказуватися як безпосередньо, так і через систему юридичних понять і категорій. Так, у статті про крадіжку досить докладно закріплені ознаки складу крадіжки як таємного викрадення майна. Тут зазначений предмет посягання (чуже майно), описаний характер дії (таємне викрадення), певна мета поведінки (заволодіння чужим майном), але в той же час не говориться про суб'єкта кримінального правопорушення та інші ознаки цього складу. Усі ці ознаки носять загальний характер і тому закріплені в нормах Загальної частини КК, до яких і потрібно звертатися. Наприклад, зі змісту статей Загальної частини випливає, що суб'єктом крадіжки може бути лише осудна особа, що досягла 14-літнього віку. Порівняльний же аналіз норм Загальної й Особливої частин показує, що крадіжка як діяння,

усвідомлене й спрямоване на одержання наживи, може бути вчинено тільки з прямим умислом. Вивчаючи місце розташування крадіжки в системі Особливої частини КК, можна зробити висновок, що об'єктом крадіжки є відносини власності.

Кваліфікація кримінальних правопорушень тісно пов'язана зі складом кримінального правопорушення. Кваліфікація кримінального правопорушення — це встановлення і юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненого діяння й ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого кримінально-правовою нормою. Кваліфікуючи кримінальне правопорушення, ми визначаємо ту статтю Кримінального кодексу, в якій закріплений склад вчиненого кримінального правопорушення. Тим самим за допомогою кваліфікації дається точна характеристика вчиненого діяння.

Кожне кримінальне правопорушення має безліч ознак, однак далеко не всі вони враховуються при кваліфікації. При кваліфікації в конкретному діянні необхідно встановити ті юридично значимі об'єктивні й суб'єктивні ознаки, які входять до складу конкретно вчиненого кримінального правопорушення. Причому склад утворює тільки вся сукупність передбачених законом ознак. Відсутність хоча б однієї з необхідних ознак свідчить про відсутність у діях особи складу конкретно кримінального правопорушення. Процес кваліфікації відбувається на всіх стадіях кримінального процесу. Так, наприклад, п. 2 ч. 1 ст. 368 КПК України вказує, що при винесенні вироку суду слід вирішити питання про те, чи містить це діяння склад кримінального правопорушення і якою статтею закону України про кримінальну відповідальність він передбачений.

Необхідно відмежовувати склад кримінального правопорушення від самого кримінального правопорушення, тому що вони не збігаються один з одним, а лише співвідносяться між собою як явище (конкретне кримінальне правопорушення) і юридичне поняття про нього (склад конкретного виду кримінального правопорушення). Кримінальне правопорушення — це конкретне суспільно небезпечне діяння, вчинене в певній обстановці, часі й місці, що відрізняється безліччю особливостей від усіх інших кримінальних правопорушень даного виду.

Склад кримінального правопорушення являє собою юридичне поняття про кримінальні правопорушення певного виду (склад вбивства, зґвалтування, грабежу і т. д.), у якому об'єднані найбільш істотні, типові й універсальні їхні ознаки. Тому, наприклад, крадіжки,

вчинені різними особами, завжди відрізняються тією чи іншою мірою одна від одної своїми особливостями, але склади вчинених ними кримінальних правопорушень тотожні.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що обсяг ознак кримінального правопорушення й складу кримінального правопорушення різний. З одного боку, обсяг ознак кримінального правопорушення ширше ознак складу, тому що останній містить у собі лише найбільш загальні, типізовані, тобто властиві всім кримінальним правопорушенням даного виду, ознаки. З іншого боку, склад кримінального правопорушення ширше кожного конкретного кримінального правопорушення, тому що він містить у собі ознаки не одного конкретного кримінального правопорушення, а всіх кримінальних правопорушень даного виду.

У теорії кримінального права поряд зі складом конкретного кримінального правопорушення виділяють загальне поняття складу кримінального правопорушення. Вчення про загальне поняття складу кримінального правопорушення ґрунтується на теоретичному узагальненні всіх типізованих ознак, властивих усій сукупності складів конкретних кримінальних правопорушень. Отже, це не законодавче, а теоретичне поняття. У ньому узагальнені ознаки, що характеризують об'єктивні й суб'єктивні елементи всіх складів кримінальних правопорушень, передбачених чинним кримінальним законодавством.

7. ЕЛЕМЕНТИ ТА ОЗНАКИ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

У кожному складі виділяють його елементи. Ними є об'єкт і об'єктивна сторона кримінального правопорушення (об'єктивні ознаки складу), суб'єкт і суб'єктивна сторона кримінального правопорушення (суб'єктивні ознаки складу). У своїй єдності вони й утворюють склад кримінального правопорушення.

Об'єктом кримінального правопорушення є те, на що завжди посягає кримінальне правопорушення і чому воно заподіює певну шкоду або створює загрозу спричинення шкоди. Це те благо (цінність), яке поставлено під охорону кримінального закону. У кримінально-правовій літературі об'єктом кримінального правопорушення визнаються певні суспільні відносини, охоронювані кримінальним законом.

Об'єктивна сторона — зовнішня сторона кримінального правопорушення, яка виражається у вчиненні передбаченого кримінальним законом діяння (дії або бездіяльності), що заподіює або створює загрозу заподіяння шкоди об'єкту кримінального правопорушення. В якості обов'язкової (необхідної) ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення виділяють діяння (дію або бездіяльність). Суспільно небезпечні наслідки й причинний зв'язок є обов'язковими в кримінальних правопорушеннях з так званим матеріальним складом. Крім того, до об'єктивної сторони відносять такі ознаки, як місце, час, обстановка, спосіб та засоби вчинення кримінального правопорушення.

Суб'єкт кримінального правопорушення — це особа, яка його вчинила. За чинним кримінальним законодавством суб'єктом кримінального правопорушення може бути тільки фізична осудна або обмежено осудна особа, яка досягла певного віку (з 16 або 14 років).

Суб'єктивна сторона — це внутрішня сторона кримінального правопорушення, тому що вона містить у собі ті психічні процеси, які характеризують свідомість і волю особи в момент вчинення кримінального правопорушення. Ознаками суб'єктивної сторони як елемента складу кримінального правопорушення визнаються його вина, мотив і ціль. Обов'язковою (необхідною) ознакою суб'єктивної сторони будь-якого складу кримінального правопорушення є вина особи, яка може бути виражена у формі умислу або необережності. За відсутності вини особи немає й складу кримінального правопорушення, навіть якщо в результаті її дії (бездіяльності) настали передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні наслідки. Дії, вчинені безвинно, не тягнуть кримінальної відповідальності.

Слід розрізняти обов'язкові (необхідні) і факультативні ознаки складу кримінального правопорушення. Обов'язкові — це ті ознаки складу, які необхідно встановлювати в будь-якому складі кримінального правопорушення: це суспільно небезпечне діяння, вік, осудність, вина. Факультативними визнаються ті ознаки, на які додатково вказує законодавець при описі складів окремих кримінальних правопорушень. До них слід віднести час, місце, обстановку й спосіб вчинення кримінального правопорушення (об'єктивні ознаки), мотив і ціль (суб'єктивні ознаки), ознаки спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, предмет кримінального правопорушення.

Наведений поділ ознак складу кримінального правопорушення на обов'язкові й факультативні має важливе значення, тому що сприяє

більш глибокому з'ясуванню складів окремих кримінальних правопорушень і їх відмежуванню від суміжних складів.

Якщо стосовно загального вчення про склад кримінального правопорушення зазначені ознаки є факультативними, то стосовно складу конкретного кримінального правопорушення, в який вони додатково включені законодавцем, їх слід розглядати як обов'язкові.

Так, при описі окремих кримінальних правопорушень законодавець не тільки підкреслює ознаки об'єктивної сторони, але додатково вказує на ті ознаки, які характеризують тільки це кримінальне правопорушення. Наприклад, відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань можлива тільки за дії, вчинені в таких установах. Тому вчинення таких же дій в інших місцях не утворює складу зазначеного кримінального правопорушення. Тут безпосередньо в законі міститься вказівка на місце вчинення кримінального правопорушення й стосовно його складу ця ознака є обов'язковою.

При характеристиці суб'єктивної сторони окремих видів кримінальних правопорушень законодавець нерідко вказує в законі мотив або ціль вчинення суспільно небезпечних діянь.

В окремі статті вводяться додаткові ознаки, що характеризують суб'єкта цього кримінального правопорушення, і тоді його називають кримінальним правопорушенням зі спеціальним суб'єктом. Так, у статті, що встановлює відповідальність за втрату документів, що містять державну таємницю, суб'єктом є особа, якій ці документи були довірені або стали відомі по службі або роботі. Викладене дозволяє зробити висновок, що факультативні ознаки стають обов'язковими (конструктивними) ознаками складу в усіх випадках, коли вони передбачені законодавцем як складові того або іншого складу кримінального правопорушення.

Об'єктивні ознаки кримінального правопорушення завжди виступають у єдності з його суб'єктивними ознаками. Діалектичне розуміння єдності об'єктивного й суб'єктивного в поведінці людей є основою правильного розуміння складу кримінального правопорушення.

У теоретичному аналізі можна розглядати окремо об'єктивні й суб'єктивні властивості кримінально протиправного діяння, не забуваючи при цьому про їхній зв'язок, про їхню внутрішню єдність. Суб'єктивне в кримінальному правопорушенні завжди знаходить своє вираження в об'єктивному, однак від цього воно не перестає

бути суб'єктивним. Умисел і необережність особи, виражені в певних суспільно небезпечних діях, пізнаються судом на основі різних об'єктивних обставин, встановлених у процесі судового слідства.

8. ВИДИ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Виділення окремих видів складів кримінальних правопорушень (їх класифікація) має важливе значення для пізнання окремих складів кримінальних правопорушень і встановлення їх істотних ознак, а в остаточному підсумку — для точної кваліфікації кримінального правопорушення. Склади можна класифікувати за ступенем суспільної небезпеки, за способом опису ознак складу в законі та за особливостями законодавчого конструювання.

За ступенем суспільної небезпеки виділяють:

1) основний склад кримінального правопорушення, який містить у собі обов'язкові ознаки кримінального правопорушення й не містить обтяжуючих (кваліфікуючих) і пом'якшуючих обставин (ч. 1 ст. 115 КК);

2) склад кримінального правопорушення із кваліфікуючими ознаками, тобто з тими, які обтяжують відповідальність і впливають на кваліфікацію (ч. 2 ст. 185 КК);

3) склад кримінального правопорушення з особливо обтяжуючими (кваліфікуючими) обставинами, тобто з такими, які надають кримінальному правопорушенню особливої суспільної небезпеки (ч. 5 ст. 185 КК);

4) склад кримінального правопорушення з пом'якшуючими обставинами (так званий привілейований склад), який характеризується обставинами, які значною мірою знижують суспільну небезпеку даного виду кримінального правопорушення (ст. 116 КК).

За характером структури складів кримінальних правопорушень, тобто за способом опису їх ознак безпосередньо в кримінальному законі, усі вони можуть бути розділені на прості й складні.

До простих складів відносять ті, які містять у собі ознаки одного суспільно небезпечного діяння, що посягає на один об'єкт, характеризується однією дією, наслідком, однією формою вини (ч. 1 ст. 186 КК).

Складним є склад кримінального правопорушення, законодавча конструкція якого ускладнена якими-небудь обставинами. Тому

складними слід визнати склади із двома й більше об'єктами, з декількома діями, із двома формами вини. Наприклад, тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК), — тут два наслідки й дві форми вини.

До числа складних відносять також альтернативні склади кримінальних правопорушень, об'єктивна сторона яких може виражатися в декількох діях або способах дії або в різних наслідках, будь-яка з названих дій утворює об'єктивну сторону зазначеного кримінального правопорушення.

За особливостями конструкції виділяють кримінальні правопорушення з матеріальним, з формальним і з усіченим складами.

Таке конструювання ґрунтується на тому, що будь-яке кримінальне правопорушення у своєму розвитку може пройти цілий ряд стадій (етапів): готування, замах і закінчене кримінальне правопорушення. Причому окремі види кримінально протиправної діяльності являють собою певну суспільну небезпеку вже на ранніх стадіях її розвитку. Тому законодавець нерідко закріплює момент закінчення таких кримінальних правопорушень уже на стадії замаху або навіть готування, не пов'язуючи закінчення кримінального правопорушення з фактом настання суспільно небезпечних наслідків.

Кримінальними правопорушеннями з матеріальним складом прийнято вважати кримінальні правопорушення, при конструюванні складів яких як обов'язкові ознаки об'єктивної сторони вказуються суспільно небезпечні наслідки вчиненого кримінального правопорушення. У таких складах об'єктивна сторона одержує свій повний розвиток тільки за умови настання зазначених наслідків і тільки із цього моменту воно вважається закінченим. У кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом потрібно обов'язково встановлювати причинний зв'язок між самим діянням та суспільно небезпечними наслідками, що настали. Прикладом кримінального правопорушення з матеріальним складом є вбивство, яке вважається закінченим тільки з моменту смерті потерпілого (ст. 115 КК). Сам по собі факт пострілу в жертву з метою її вбивства не утворює складу закінченого кримінального правопорушення, тому що не настав передбачений кримінальним законом наслідок — смерть іншої особи. Такі дії повинні кваліфікуватися лише як замах на вбивство (ст. 15, ст. 115 КК).

Кримінальними правопорушеннями з формальним складом прийнято називати такі кримінальні правопорушення, склади яких не

містять у собі суспільно небезпечні наслідки, і тому кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту вчинення зазначеного у законі діяння (ст. 328 КК).

Кримінальними правопорушеннями з усіченим складом звичайно визнають такі кримінальні правопорушення, в яких момент закінчення кримінального правопорушення самим законом переноситься на стадію готування або на стадію замаху. Наприклад, відповідальність за погрозу вбивством наступає з моменту самої погрози (ст. 129 КК), а розбій вважається закінченим кримінальним правопорушенням з моменту нападу з метою заволодіння чужим майном (ст. 187 КК), поєданого з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого. При цьому суб'єкт може й не заволодіти майном, однак кримінальне правопорушення буде вважатися закінченим.

Контрольні запитання

1. Що таке кримінальна відповідальність та які її ознаки?
2. Охарактеризуйте види кримінальної відповідальності.
3. Розкрийте поняття та види стадій кримінальної відповідальності.
4. Розкрийте поняття та види підстав кримінальної відповідальності.
5. Охарактеризуйте поняття та структуру кримінально-правових відносин.
6. Що таке реалізація кримінальної відповідальності та які її форми?
7. Що таке склад кримінального правопорушення, які функції він виконує та яке його значення?
8. Як співвідносяться кримінальне правопорушення і склад кримінального правопорушення?
9. Назвіть елементи та ознаки складу кримінального правопорушення.
10. Чому одні ознаки складу кримінального правопорушення називають обов'язковими, а інші — факультативними?
11. Як класифікують склади кримінальних правопорушень?
12. Охарактеризуйте кримінальне правопорушення з матеріальним, формальним та усіченим складом?
13. Що таке кваліфікація кримінального правопорушення та які її види?
14. Що таке формула кваліфікації кримінального правопорушення?

Рекомендована література

Нормативно-правові акти

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України». — URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (зі змінами та доповненнями станом на 16.05.2022).
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27 жовт. 1999 р. № 9-рп/99. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99>

Основна література

1. Брайнін Я. М. Основні питання загального вчення про склад злочину / Я. М. Брайнін. — К. : Вид-во Київського ун-ту, 1964. — 188 с.
2. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, О. О. Володіна, І. О. Зінченко та ін.; за ред. М. І. Панова. — Харків : Право, 2016. — 356 с.
3. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. — К. : Істина, 2010. — 430 с.
4. Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів у кримінальному праві України / Л. М. Кривоченко. — Харків : Право, 2010. — 129 с.
5. Мирошніченко Н. А. Состав преступления : текст лекций / Н. А. Мирошніченко. — Одесса : Юридическая литература, 2003. — 80 с.
6. Тарарухин С. А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике / С. А. Тарарухин. — К. : Юринком, 1995. — 208 с.
7. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручн. / за ред. В. О. Навроцького. — К. : Юрінком Інтер, 2013.

Додаткова література

1. Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации / Л. В. Багрий-Шахматов. — Одесса : Бахва, 2000. — 413 с.
2. Багрий-Шахматов Л. В. Уголовная ответственность и наказание / Л. В. Багрий-Шахматов. — Минск : Вышэйш. шк., 1976. — 384 с.
3. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : монографія / В. М. Бурдін. — Київ : Атіка, 2004. — 240 с.
4. Бурчак Ф. Г. Квалификация преступлений / Ф. Г. Бурчак. — Киев : Политиздат Украины, 1985. — 120 с.
5. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / редкол.: В. Я. Тацій та ін. ; Нац. акад. прав. Наук, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. — Харків : Право, 2017. — Т. 17: Кримінальне право. — 1064 с.
6. Гришук В. К. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : монографія / В. К. Гришук, О. Ф. Пасека. — Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. — 248 с.
7. Дмитрук М. М. Категорія проступку у кримінально-правовій доктрині: автореф. дис. канд. юрид. наук. — Одеса, 2012. — 20 с.
8. Ємельянов В. П. Кримінальне право України. Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. / В. П. Ємельянов. — Харків : Право, 2018. — 142 с.
9. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посібн. / М. Й. Коржанський. — Вид. 2-ге. — К. : Атіка, 2002. — 640 с.
10. Красницький І. В. Кримінальна відповідальність як інститут кримінального права Франції та України: порівняльний аналіз / І. В. Красницький. — Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2008. — 232 с.
11. Кримінальне право України. Загальна частина. Закон. Злочин. Відповідальність : [навч. посіб. / В. О. Туляков, Н. А. Мирошніченко, Д. О. Балобанова]; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». — Одеса : Юридична література, 2014. — 125 с.
12. Литвинов О. М. Концептуальна модель механізму реалізації кримінальної відповідальності : монографія / О. М. Литвинов, І. І. Митрофанов. — Харків : Золота миля, 2017. — 178 с.
13. Микитчик О. В. Злочин як соціальне явище: філософсько-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук / О. В. Микитчик. — К., 2002. — 202 с.
14. Меркулова В. О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти : монографія / В. О. Меркулова. — Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2007. — 225 с.
15. Мирошніченко Н. А. Конструкція складу злочину та її значення для кваліфікації / Н. А. Мирошніченко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. — О., 2004. — Вип. 22. — С. 841—844.
16. Мирошніченко Н. А. Состав преступления : текст лекций / Н. А. Мирошніченко. — О., 2007. — 74 с.
17. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник / В. О. Навроцький. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 704 с.
18. Севастьянова Т. Є. Малозначність діяння за кримінальним законодавством України : дис. канд. юрид. наук / Т. Є. Севастьянова. — Запоріжжя, 2002. — 213 с.
19. Соболев О. І. Класифікація злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. І. Соболев. — Дніпропетровськ, 2012. — 20 с.
20. Строган А. Ю. Склад злочину як підстава кримінальної відповідальності : навч. посіб. / А. Ю. Строган. — Київ : Атіка, 2007. — 424 с.
21. Ященко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія / А. М. Ященко. — Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2014. — 387 с.
22. Чубарев В. Л. Тяжесть преступного деяния / В. Л. Чубарев. — К. : Вища школа, 1992. — 171 с.

ОБ'ЄКТ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

1. Поняття та значення об'єкта кримінального правопорушення. Суспільні відносини як об'єкт кримінального правопорушення.
2. Види об'єктів кримінального правопорушення.
3. Поняття та значення предмета кримінального правопорушення. Співвідношення предмета та об'єкта кримінального правопорушення.
4. Місце потерпілого в кримінальному праві.

1. ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ. СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Об'єктом складу кримінального правопорушення є суспільні відносини, відповідальність за посягання на які передбачена нормами кримінального закону. Правильне вирішення питання про об'єкт кримінального правопорушення має важливе теоретичне й практичне значення. Саме об'єкт дозволяє визначити соціально-політичну сутність кримінального правопорушення, з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також відмежуванню його від суміжних складів кримінальних правопорушень. Об'єкт грає важливу роль для визначення самого поняття кримінального правопорушення, значною мірою впливає на зміст об'єктивних і суб'єктивних ознак кримінального правопорушення, його кваліфікацію, є вихідним при класифікації кримінальних правопорушень, побудові системи Особливої частини КК.

Будь-яке кримінальне правопорушення прямо або опосередковано посягає на суспільні відносини. Об'єктом кримінального правопорушення можуть бути суспільні відносини, охоронювані кримінальним законом. Однак не всі суспільні відносини охороняються кримінальним законом. Ті, які не охороняються кримінальним законом, не можуть бути й об'єктом кримінального правопорушення. Але навіть порушення тих суспільних відносин, які можуть бути предметом кримінально-правового захисту, не за всіх умов викликають не-

обхідність застосування примусових заходів. Звичайне застосування подібних заходів пов'язане із вчиненням таких посягань, які становлять підвищену суспільну небезпеку. Це має місце або при умисному посяганні на ці відносини, або при необережному посяганні, але у випадках заподіяння при цьому істотної шкоди. Лише за наявності зазначених умов ці відносини охороняються кримінальним законом і стають об'єктом кримінальних правопорушень. Суспільні відносини як об'єкт кримінально-правового захисту і як об'єкт кримінального правопорушення є тотожними. За необхідності держава вживає спеціальні заходи для охорони суспільних відносин від різного роду небезпечних діянь, що їх порушують.

Так, у відповідності до ст. 3 Конституції України людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Держава забезпечує охорону цих цінностей за допомогою кримінального права.

Поняття про об'єкт кримінального правопорушення як суспільних відносин закріплене в ст. 1 КК. Суспільні відносини є загальним об'єктом, на який, в остаточному підсумку, посягає будь-яке кримінальне правопорушення, передбачене кримінальним законодавством. Не можуть бути визнані об'єктом посягання (поряд із суспільними відносинами) правові норми держави. Об'єктом посягання може бути визнане тільки те, чому кримінальне правопорушення заподіює або може заподіяти шкоду.

Суспільні відносини досить різноманітні (економічні, соціально-політичні, ідеологічні й ін.) і регулюються в суспільстві різними соціальними нормами (нормами права, моралі тощо).

Таким чином, об'єктом кримінального правопорушення є ті суспільні відносини, на які посягає особа, що вчинила кримінальне правопорушення, заподіюючи їм певну шкоду, і які поставлені під охорону кримінального закону.

Для правильного з'ясування сутності об'єкта кримінального правопорушення й «механізму» кримінально протиправного посягання на нього важливо визначити структуру суспільних відносин і взаємодію різних елементів його складових частин.

У філософській і правовій науці поширена думка, відповідно до якої структурними елементами суспільних відносин є: 1) суб'єкти (носії відносин); 2) предмет, із приводу якого існують відносини; 3) соціальний зв'язок (суспільно значима діяльність) як зміст відносин.

Структура будь-яких суспільних відносин завжди незмінна. Включення в структуру будь-яких інших, органічно не властивих їй елементів (наприклад, зовнішніх умов виникнення відносин), як і виключення з її складу якого-небудь його обов'язкового елемента веде до того, що відношення губиться як таке, зникає або підмінюється якимись іншими, більш загальними поняттями. З іншого боку, розглядаючи структуру суспільних відносин, необхідно відзначити, що вона являє собою не просту суму складових частин, а цілісну систему утворюючих елементів, відповідним чином взаємозалежних і взаємодіючих між собою.

До складу будь-яких суспільних відносин входять їх суб'єкти (учасники відносин). Суб'єктами кримінально-правових відносин слід вважати державу в особі її вповноважених спеціальних органів і особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Встановлення учасників суспільних відносин або, що те саме, його суб'єктного складу, а також їх соціальних функцій у самих відносинах в багатьох випадках дозволяє визначити ті суспільні відносини, які виступають об'єктом того або іншого кримінального правопорушення. Цю властивість суб'єктів у суспільних відносинах нерідко використовує й сам законодавець як для визначення меж чинності кримінального закону, так і для вказівки на ті суспільні відносини, які є об'єктом конкретного кримінального правопорушення. Правильне визначення суб'єктного складу й з'ясування соціальної ролі особистості в ньому не тільки сприяють визначенню кола тих відносин, які опікуються конкретною кримінально-правовою нормою, але й дозволяють з'ясувати їх зміст, оскільки в соціальних функціях особи відображається як зміст, так і характер соціальних зв'язків у відносинах.

Предметом суспільних відносин справедливо називають усе те, із приводу чого або у зв'язку із чим існують саме ці відносини. Тому в якості предмета суспільних відносин можуть виступати насамперед різного роду фізичні тіла, речі (природні об'єкти, різні товари або предмети, що не володіють ознаками товару), а також сама людина. Наприклад, в об'єкті такого кримінального правопорушення, як викрадення людини, остання є лише предметом охоронюваних кримінальним законом відносин.

Усі суспільні відносини залежно від особливостей предмета необхідно розділяти на дві групи — матеріальні й нематеріальні. Відносини, до складу яких входить матеріальний предмет (майно, ліс, дикі тварини й ін.), прийнято називати матеріальними. Предмет у немате-

ріальних відносинах — інші соціальні цінності (наприклад, державна влада або духовні блага).

Під соціальним зв'язком звичайно розуміють певну взаємодію, певний взаємозв'язок суб'єктів. Тому соціальний зв'язок властивий лише людині й являє собою одну з форм загального зв'язку й взаємодії. Соціальний зв'язок є дзеркалом внутрішньої структури суспільних відносин, у ньому проявляються його сутність і соціальні властивості.

Для з'ясування сутності соціального зв'язку необхідно встановити зміст діяльності (поведінки) суб'єктів відносин.

Соціальний зв'язок як елемент суспільних відносин завжди перебуває в нерозривному зв'язку з іншими структурними елементами суспільних відносин, а також носить предметний характер. Важливо відзначити й те, що соціальний зв'язок, як і суспільні відносини, завжди носить об'єктивний характер. Він завжди існує як щось дане, реальне, наявне й лише в такому виді виступає як об'єкт кримінального правопорушення.

2. ВИДИ ОБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Суспільні відносини, на які посягають кримінальні правопорушення, які є об'єктами таких кримінальних правопорушень, досить різноманітні. З'ясування всіх видів об'єктів і їх наукова класифікація необхідні, тому що вони сприяють більш повному розкриттю сутності, а також соціально-правової значимості об'єктів, дозволяють визначити їх вплив на розвиток кримінального законодавства й удосконалення практики його застосування. В Особливій частині КК всі склади кримінальних правопорушень розташовані у певній системі. В основу цієї класифікації покладений поділ кримінальних правопорушень за відмінностями в об'єкті посягання. У науці кримінального права поширена чотиричленна класифікація об'єктів «за вертикаллю» (загальний, родовий, видовий і безпосередній).

Загальним об'єктом є вся сукупність охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин; родовим — однорідні за своїми властивостями групи суспільних відносин, охоронювані певною сукупністю кримінально-правових норм; видовим — тотожні суспільні відносини, охоронювані конкретними кримінально-правовими нормами від будь-яких кримінально протиправних посягань; без-

посередній об'єкт — конкретні суспільні відносини, на які посягає певне кримінальне правопорушення. Така класифікація дозволяє визначити об'єкти кримінально-правової охорони на різних рівнях їх узагальнення.

Загальний об'єкт утворює сукупність суспільних відносин, які поставлені під охорону чинного кримінального законодавства, куди входять всілякі відносини (національна безпека держави, власність, життя й здоров'я людей і ін.). Таким чином, загальний об'єкт охоплює собою всілякі суспільні відносини, що значною мірою різняться між собою за своєю соціальною значимістю, сферою дії й ін. Загальний об'єкт кримінального правопорушення важливий для визначення природи й сутності кримінальних правопорушень, ступеня їх суспільної небезпеки, відмежування від непротиправних діянь.

Родовим (груповим) об'єктом є об'єкт, що охоплює певне коло однорідних за своєю соціально-політичною економічною сутністю суспільних відносин, які внаслідок цього мають охоронятися єдиним комплексом взаємозалежних кримінально-правових норм. У розділах Особливої частини КК всі кримінальні правопорушення згруповані за родовим або видовим об'єктом.

Значення родового об'єкта кримінального правопорушення полягає насамперед у тому, що він дозволяє провести класифікацію всіх кримінальних правопорушень і кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за їх вчинення. Саме ця його властивість була покладена в основу побудови Особливої частини КК, що дозволило законодавцеві в цілому правильно об'єднати в межах одного розділу КК норми, в яких передбачається відповідальність за посягання на тотожні або однорідні суспільні відносини. Поряд з родовим об'єктом виділяють і видовий об'єкт, який охоплює тотожні суспільні відносини.

Найбільш істотне значення для правотворчої й правозастосовної діяльності має безпосередній об'єкт кримінального правопорушення. Під ним слід розуміти ті конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону певного кримінального закону і яким заподіюється шкода кримінальними правопорушеннями, що підпадає під ознаки даного складу.

Питання про те, які суспільні відносини можуть бути визнані об'єктом конкретного кримінального правопорушення, вирішується законодавцем шляхом прийняття або скасування того або іншого кримінального закону. Завдання ж науки кримінального права й

судової практики полягає в тому, щоб установити ті суспільні відносини, які визначені законодавцем у якості безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, і розкрити їх дійсний зміст.

Законодавець лише в деяких випадках вказує на безпосередній об'єкт у самому кримінальному законі. У більшості ж випадків у кримінальному законі відсутні будь-які вказівки щодо безпосереднього об'єкта конкретного кримінального правопорушення, і тоді для його з'ясування необхідний ретельний юридичний аналіз складу певного кримінального правопорушення.

Встановлення безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення важливо для з'ясування характеру й ступеня суспільної небезпеки вчиненого кримінального правопорушення, правильної кваліфікації вчиненого, сприяє відмежуванню вчиненого діяння від суміжних кримінальних правопорушень.

У теорії кримінального права поширена також класифікація безпосередніх об'єктів кримінального правопорушення «за горизонталлю». Сутність цієї класифікації полягає в тому, що на рівні безпосереднього об'єкта виділяються основний, додатковий і факультативний об'єкти. Необхідність у такій класифікації виникає тоді, коли те саме кримінальне правопорушення одночасно заподіює шкоду декільком суспільним відносинам. Такі кримінальні правопорушення мають кілька безпосередніх об'єктів. Із числа таких безпосередніх об'єктів, яким заподіюється шкода тим самим кримінальним правопорушенням, законодавець звичайно виділяє один, найбільш важливий, який у вирішальному ступені визначає суспільну небезпеку даного кримінального правопорушення, структуру відповідного складу і його місце в системі Особливої частини. Такий об'єкт прийнято називати основним безпосереднім об'єктом. Цей об'єкт завжди входить до складу родового об'єкта кримінального правопорушення і є визначальним як при виборі місця для тієї або іншої норми в системі Особливої частини КК, так і для кваліфікації вчиненого «багатооб'єктного» кримінального правопорушення. Основний безпосередній об'єкт визначає ступінь суспільної небезпеки вчиненого кримінального правопорушення й тяжкість тих, що настали, або можливих наслідків.

Додатковим безпосереднім об'єктом є ті суспільні відносини, яким завжди заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння шкоди поряд з основним об'єктом. Таким об'єктом можуть бути лише відносини, визначені в якості такого об'єкта самим законодавцем. Додатковий об'єкт має важливе значення для визначення

соціально-політичної сутності вчиненого кримінального правопорушення, встановлення тяжкості тих, що настали, або можливих наслідків, і ця властивість використовується законодавцем для виділення кваліфікованих складів або для створення самостійних складів кримінальних правопорушень. Додатковий безпосередній об'єкт може бути двох видів: обов'язковий (необхідний) і факультативний (необов'язковий).

Додатковий обов'язковий об'єкт — це такий об'єкт, який у даному складі кримінального правопорушення є завжди, у кожному разі вчинення певного кримінального правопорушення. Цьому об'єкту, як і основному, завжди заподіюється шкода в результаті вчинення кримінального правопорушення. Так, у складі розбою основним безпосереднім об'єктом є відносини власності, а додатковим — особистість. Додатковий факультативний об'єкт — це такий об'єкт, який при вчиненні певного кримінального правопорушення може існувати поряд з основним, а може й бути відсутнім (наприклад, відносини власності та здоров'я при хуліганстві).

3. ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ. СПІВВІДНОШЕННЯ ПРЕДМЕТА ТА ОБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Поряд із предметом суспільних відносин необхідно виділяти й предмет кримінального правопорушення як самостійну ознаку складу кримінального правопорушення. Предмет суспільних відносин і предмет кримінального правопорушення — не те саме. Предмет відносин — це структурний елемент суспільних відносин. Предмет кримінального правопорушення існує поряд з об'єктом, є самостійною факультативною ознакою складу кримінального правопорушення. Кожний із цих предметів наділений своїми, йому властивими ознаками, виконує свою соціальну роль, а також має різне правове призначення.

Предметом кримінального правопорушення слід вважати будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу кримінального правопорушення.

Із цього визначення випливає, що до предмета кримінального правопорушення необхідно відносити тільки певні речі, а не будь-які інші

цінності. Таке рішення обумовлене тим, що законодавець найчастіше вказує саме на певні речі, а точніше їх ознаки, властивості при описі того або іншого кримінального правопорушення. Наприклад, у всіх статтях, що встановлюють відповідальність за викрадення, підкреслюється, що предметом цього кримінального правопорушення є майно.

Крім того, предмет кримінального правопорушення — це така його ознака, яка завжди названа безпосередньо в самому кримінальному законі. У цьому випадку він виступає як необхідна ознака складу кримінального правопорушення. Однак законодавець далеко не завжди вказує на предмет як ознаку конкретного кримінального правопорушення. Якщо на нього немає вказівки безпосередньо в самому кримінальному законі, предмет не є ознакою складу кримінального правопорушення. І навпаки, у тих випадках, коли він зазначений у самому законі, кримінальне правопорушення є предметним. Тому предмет кримінального правопорушення виступає не обов'язковою, а факультативною ознакою складу кримінального правопорушення.

Разом з тим висновок про те, що предмет є факультативною ознакою складу кримінального правопорушення, вимагає уточнення. Коли ми говоримо, що предмет факультативний, то мова йде не про конкретний склад, а про так зване загальне поняття складу кримінального правопорушення. Це означає, що він властивий не будь-якому складу кримінального правопорушення. У конкретному ж складі, коли він зазначений (передбачений) безпосередньо в законі, ця ознака строго обов'язкова, і він повинен бути встановлений для правильної кваліфікації кримінального правопорушення. Більше того, у тих випадках, де предмет є обов'язковою ознакою, саме він найчастіше встановлюється раніше інших, і нерідко за допомогою отриманих про нього даних з'ясовуються інші ознаки кримінального правопорушення. Наприклад, при вирішенні питання про кваліфікацію дій особи, яка вчинила підробку валюти, необхідно насамперед з'ясувати, чи володіють підроблені гроші або цінні папери тими ознаками, які повинні мати предмети відповідного кримінального правопорушення.

Законодавець різним чином описує ознаки предмета кримінального правопорушення в КК. Обрання того або іншого способу (прийому) при законодавчому окресленні предмета кримінального правопорушення багато в чому залежить від самого характеру кримінального правопорушення, а також від індивідуальних властивостей його предмета. Так, у багатьох випадках у самому кримінальному законі вказується лише на певний вид предметів, і тим самим кожний

із предметів даного виду має однакове значення для кримінальної відповідальності. У цьому та інших подібних випадках немає необхідності давати в КК вичерпний перелік можливих предметів даного кримінального правопорушення. В подальшому це могло б привести до необґрунтованого захарашення кримінального закону перерахуванням предметів, встановлення яких і без цього не викликає труднощів на практиці, а також у ряді випадків просто неможливим є надання такого вичерпного переліку ознак предмета кримінального правопорушення, наприклад, коли практична діяльність людей викликає появу нових і нових предметів.

Іноді законодавець дає безпосередньо в самому законі зразковий або вичерпний перелік предметів кримінального правопорушення, прагне з максимальною визначеністю окреслити його в диспозиції кримінально-правової норми. Аналіз вказаних у чинному законодавстві предметів кримінального правопорушення показує, що ті або інші речі, а також цінності найчастіше виділяються законодавцем у якості предмета з врахуванням особливого правового режиму, викликаного їх корисними або шкідливими властивостями, а також з врахуванням їх господарсько-економічного призначення. Саме ці ознаки (властивості) предметів і є тими обставинами, з приводу яких або шляхом впливу на які відбувається кримінальне правопорушення. До таких предметів необхідно віднести зброю, бойові припаси й вибухові речовини, наркотичні засоби й ін. З приводу корисних властивостей речей відбувається більшість корисливих кримінальних правопорушень, і тому саме вони виділяються законодавцем у якості предметів відповідних кримінальних правопорушень (гроші, дорогоцінні метали, твори мистецтва й інші товари). Зазначені, як і деякі інші, властивості тієї або іншої речі викликають необхідність надання їй певної правової значимості в конкретному складі кримінального правопорушення. Це, своєю чергою, визначає її як самостійну й необхідну ознаку вчиненого кримінального правопорушення. Якщо в певному суспільно небезпечному діянні відсутній названий у законі предмет, то відсутній і склад цього предметного кримінального правопорушення.

Предмет кримінального правопорушення в окремих випадках може збігатися із предметом охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин. Такий збіг має місце тоді, коли ті або інші предмети, що входять у структуру об'єкта кримінального правопорушення, законодавець наділяє додатково й функціями предмета кримінального правопорушення, тобто надає йому ще додатково й інше правове значення.

Слід мати на увазі, що предмет кримінального правопорушення, як самостійна його ознака, завжди пов'язаний з об'єктом. Саме об'єкт і предмет у сукупності утворюють самостійний елемент складу кримінального правопорушення. Однак, якщо об'єкт кримінального правопорушення є обов'язковою, то предмет — факультативною ознакою складу кримінального правопорушення.

Предмет відрізняється від об'єкта ще й тим, що йому не завжди заподіюється шкода. Якщо шкода, заподіяна об'єкту, завжди носить соціальний характер, то предмету кримінального правопорушення в результаті суспільно небезпечного посягання насамперед заподіюється фізична шкода, яка своєю чергою, викликає певні негативні соціальні зміни в об'єкті. Шкода предмету як матеріальній речі заподіюється тоді, коли кримінальне правопорушення відбувається за допомогою його знищення, ушкодження або видозміни.

Предмет кримінального правопорушення при вчиненні таких кримінальних правопорушень, як знищення або пошкодження майна, незаконне полювання, незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом та ін., зазнає певних змін. Разом з тим при вчиненні цілого ряду кримінальних правопорушень предмет може не видозмінюватися. Це має місце тоді, коли кримінальне правопорушення відбувається шляхом створення (виготовлення) заборонених до обігу предметів або шляхом безпосереднього посягання на інший елемент охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин. Так, немає підстав вважати, що предмету заподіюється шкода при виготовленні зброї, контрабанді, викраденні майна й інших кримінальних правопорушеннях. При вчиненні таких кримінальних правопорушень шкода об'єкту заподіюється шляхом безпосереднього впливу на сам соціальний зв'язок, тобто на певний елемент охоронюваних суспільних відносин.

Поряд із предметом суспільних відносин і предметом кримінального правопорушення правомірним є виділення й такого поняття, як предмет кримінально протиправного впливу.

Під предметом кримінально протиправного впливу необхідно розуміти той елемент охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин, який зазнає безпосереднього кримінально протиправного впливу і якому, в першу чергу, заподіюється шкода. Тому таким предметом може бути суб'єкт, сам соціальний зв'язок, а також предмет суспільних відносин. Встановлення предмета кримінально протиправного впливу в кожному конкретному кримінальному правопо-

рушенні полегшує з'ясування «механізму» заподіяння шкоди самому об'єкту, а також сприяє встановленню розміру й характеру наслідків суспільно небезпечного діяння.

Отже, стосовно потреб кримінального права предмет має трояке значення: 1) предмет охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин; 2) предмет кримінального правопорушення; 3) предмет кримінально протиправного впливу.

Отже, процес кваліфікації суспільно небезпечного діяння за об'єктом припускає з'ясування питань про те, які суспільні відносини постраждали або могли постраждати в результаті вчиненого діяння, а також які кримінально-правові норми Кримінального кодексу охороняють ці об'єкти.

Встановлення й визначення об'єкта кримінально протиправного посягання — це тільки один з етапів кримінально-правової кваліфікації. Кваліфікація означає знаходження, зіставлення і встановлення тотожності всіх елементів кримінального правопорушення й ознак складу кримінального правопорушення певного виду. Одним лише вирішенням питання про об'єкт кримінального правопорушення не може завершитися процес кримінально-правової кваліфікації, тому що об'єкт кримінального правопорушення не може бути єдиним критерієм кваліфікації й розмежування кримінальних правопорушень.

4. МІСЦЕ ПОТЕРПІЛОГО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Термін «потерпілий» активно використовується як у кримінальному процесуальному, так і в кримінальному праві, однак при цьому має дещо відмінне змістовне наповнення.

Потерпілий від кримінального правопорушення — це фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральну, фізичну або майнову шкоду, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ч. 1 ст. 55 КПК України).

У кримінальному ж праві потерпілою стороною може бути будь-яка особа: фізична, юридична, суспільство, держава Україна, іноземна держава, навіть людство у цілому. Саме тому заслуговує на увагу визначення потерпілого, запропоноване фахівцями Комітету з попередження злочинності ООН. На їхню думку, потерпілим від кримінального правопорушення є соціальний суб'єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або суспільство в

цілому), блага, праву чи інтересу якого, що знаходиться під охороною кримінального закону, кримінальним правопорушенням заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої.

Поряд із терміном «потерпілий» у літературі активно використовується й термін «жертва кримінального правопорушення», який є центральною категорією віктимології. Порівняння понять «жертва кримінального правопорушення» та «потерпілий від кримінального правопорушення» приводить до висновку, що обсяг першого є ширшим від другого, адже поняттям «жертва кримінального правопорушення» охоплюються не лише суб'єкти, які охороняються кримінальним законом, блага, права чи інтереси яких були пошкоджені у разі вчинення кримінального правопорушення, але й інші учасники соціуму, яким посяганням була заподіяна шкода (так звані «опосередковані», «додаткові», «рикошетні» жертви кримінальних правопорушень).

Контрольні запитання

1. Назвіть основні теорії об'єкта кримінального правопорушення.
2. Що таке об'єкт кримінального правопорушення?
3. Охарактеризуйте структуру суспільних відносин як об'єкта кримінального правопорушення.
4. У чому полягає значення об'єкта кримінального правопорушення?
5. Розкрийте класифікацію об'єкта кримінального правопорушення.
6. У чому відмінність між безпосереднім додатковим обов'язковим і безпосереднім додатковим факультативним об'єктами кримінальних правопорушень?
7. Що таке предмет кримінального правопорушення та які його ознаки?
8. Назвіть правила встановлення об'єкта кримінального правопорушення.
9. Чим відрізняється предмет кримінального правопорушення від об'єкта кримінального правопорушення?
10. Чим відрізняється предмет кримінального правопорушення від знарядь та засобів вчинення кримінального правопорушення?
11. Розкрийте поняття потерпілого від кримінального правопорушення та назвіть його ознаки.
12. Розмежуйте предмет кримінального правопорушення і потерпілого від кримінального правопорушення

13. У чому відмінність між кримінально-правовим і кримінально-процесуальним поняттями потерпілого?
14. Кого можна вважати псевдопотерпілим?

Рекомендована література

Нормативно-правові акти

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України». — URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (зі змінами та доповненнями станом на 16.05.2022).

Основна література

1. Ємельянов В. П. Кримінальне право України. Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. / В. П. Ємельянов. — Х. : Право, 2018. — 142 с.
2. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / О. М. Литвинов, О. О. Житний, М. М. Клемпарський та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2016. — 328 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2020. — 428 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. — 5-те вид., перероб. і доп. — Х. : Право, 2015. — 528 с.
5. Музика А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія / Музика А. А., Лашук Є. В. — К., 2011. — 192 с.
6. Словник основних кримінально-правових термінів / авт.-укл. І. О. Кисельов, В. В. Шаблистий, В. О. Лисенко та ін. — Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2017. — 388 с.
7. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : монографія / В. Я. Тацій. — Харків : Право, 2016. — 256 с.

Додаткова література

1. Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування : монографія / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, Л. М. Демидова та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, Л. М. Демидової. — Харків : Право, 2017. — 400 с.
2. Бабанін С. В. Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони порушення чинних на транспорті правил / С. В. Бабанін // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. — 2014. — № 4. — С. 257–263.
3. Беньківський В. О. Основні концептуальні підходи та проблеми причинного зв'язку в теорії кримінального права / В. О. Беньківський // Підприємництво, господарство і право. — 2020. — № 12. — С. 185–191.
4. Берзін П. С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення : монографія / П. С. Берзін. — К. : Дакор, 2009. — 736 с.
5. Браславець К. П. Теорії причинного зв'язку у науці кримінального права / Браславець К. П., Кубальський В. Н. // Юридичний вісник. — 2018. — № 4 (49). — С. 176–181.
6. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів : монографія / Л. П. Брич. — Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. — 532 с.
7. Валовина М. А. Суспільно небезпечні наслідки злочину / Валовина М. А., Орловський Р. С. // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. — 2017. — Т. 3, вип. 6. — С. 76–80.
8. Гритенко О. А. Класифікація суспільно небезпечних наслідків: деякі теоретичні та законодавчі аспекти / Гритенко О. А., Ульянова Т. О. // Південноукраїнський правничий часопис. — 2016. — № 2. — С. 71–75.
9. Карпушева І. Ю. Суспільно небезпечна дія у кримінальному праві України : монографія / І. Ю. Карпушева. — Харків : НікаНова, 2012. — 249 с.
10. Катеринчук К. Проблеми причинного зв'язку у злочинах проти здоров'я / К. Катеринчук // National Law Journal: Theory and Practice. — 2017. — June. — P. 115–118.
11. Кваша О. О. Значення причинного зв'язку для визначення групового злочину / О. О. Кваша // Часопис Київського університету права. — 2010. — № 3. — С. 241–244.

12. Коржанський М. Й. Предмет і об'єкт злочину : монографія / М. Й. Коржанський. — Дніпропетровськ : Юрид. акад. М-ва внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2005. — 252 с.
13. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. — Харків : Одиссей, 2009. — 328 с.
14. Кримінальне право України. Загальна частина. Закон. Злочин. Відповідальність : [навч. посіб. / В. О. Туляков, Н. А. Мирошниченко, Д. О. Балобанова] ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». — Одеса : Юридична література, 2014. — 125 с.
15. Лактіонова В. В. Ознаки об'єктивної сторони злочину та місце серед них злочинних наслідків / В. В. Лактіонова // Право і суспільство. — 2012. — № 1. — С. 249–254.
16. Музика А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія / Музика А. А., Лашук Є. В. — К. : Паливода А. В., 2011. — 192 с.
17. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія / О. В. Наден. — Х. : Право, 2012. — 272 с.
18. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. — Харків : Кроссруод, 2008. — 364 с.
19. Присяжнюк Т. Потерпілий від злочину: проблеми правового захисту / Т. Присяжнюк. — К. : ЦУЛ, 2007. — 240 с.
20. Тацій В. Я. Об'єкт злочину / В. Я. Тацій // Вісник Асоціації кримінального права України. — 2013. — № 1 (1). — С. 126–143.
21. Чугуніков І. І. Додатковий об'єкт злочину: проблема визначення та класифікації / І. І. Чугуніков // Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. — Одеса : Гельветика, 2020. — Т. 3. — С. 151–155.
22. Шербініна І. Ю. Генезис вчення про суспільно небезпечні наслідки у вітчизняній доктрині кримінального права / І. Ю. Шербініна // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. — 2019. — № 4. — С. 214–220.
23. Яремко Г. З. Спільність об'єкта злочину в асоціаціях кримінально-правових норм про різні склади одного злочину / Г. З. Яремко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. — 2013. — Вип. 4 (65). — С. 188–196.

Тема 6

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

1. Поняття та значення об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.
2. Поняття та форми діяння (дії чи бездіяльності). Умови кримінальної відповідальності за бездіяльність.
3. Поняття суспільно небезпечних наслідків та їх види.
4. Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, його поняття та значення в кримінальному праві. Теорії причинного зв'язку
5. Місце, час, обстановка, спосіб, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення, їх значення.

1. ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення — це зовнішня сторона суспільно небезпечного посягання, що характеризується діянням, наслідками, причинним зв'язком між ними, вчиненими в певних умовах, місці й часі.

Кожне конкретне кримінальне правопорушення має безліч таких, що індивідуалізують його, ознак, у тому числі й об'єктивних. Об'єктивні ознаки кожного кримінального правопорушення характеризують діяння (дію або бездіяльність), заподіяну діянням шкоду і ті зовнішні умови, в яких розвивається суспільно небезпечне посягання.

Об'єктивна сторона конкретного складу кримінального правопорушення містить у собі певні встановлені законом ознаки, що описують об'єктивну сторону кримінального правопорушення, тобто виступає в якості поняття про об'єктивну сторону кримінального правопорушення певного виду і, як усяке поняття, не повністю, а лише в основних рисах відображає описувані ним явища.

Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення — це сукупність встановлених кримінальним законом ознак кримінального правопорушення, що характеризують зовнішній процес кримінально протиправного посягання.

При виявленні кримінального правопорушення насамперед встановлюються його об'єктивні ознаки: конкретний акт поведінки суб'єкта у вигляді дії або бездіяльності, який завжди вчиняється в певній об'єктивній обстановці, у певному місці й часі. Цей акт поведінки завжди відбувається відповідним способом, наприклад, крадіжка з об'єктивної сторони виражається в таємному викраденні майна, грабіж — у відкритому викраденні такого майна. Кримінальне правопорушення тягне певні суспільно небезпечні наслідки, тому що в результаті його вчинення заподіюється істотна шкода суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом (наприклад, вбивство своїм наслідком має смерть людини). Причому діяння (дія або бездіяльність) перебуває в причинному зв'язку із суспільно небезпечними наслідками. Ці ознаки властиві всякому кримінальному правопорушенню як явищу реальної дійсності. Без цих ознак кримінального правопорушення бути не може.

В об'єктивних ознаках знаходять своє вираження як фактичні, так і соціальні властивості кримінального правопорушення, насамперед його суспільна небезпека. Об'єктивні ознаки, які властиві всім кримінальним правопорушенням, вивчаються Загальною частиною кримінального права, а індивідуальні ознаки конкретних кримінальних правопорушень, наприклад, бандитизму, шахрайства, хуліганства, розглядаються в Особливій частині.

Усі ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення з погляду на їх опис (закріплення) у диспозиціях статей Особливої частини КК можна розділити на дві групи: обов'язкові (необхідні) і факультативні.

До обов'язкових ознак належить діяння у формі дії або бездіяльності. Діяння завжди вказується в диспозиції статті Особливої частини КК або впливає з її змісту й, таким чином, виступає обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Тому встановлення ознак такого діяння (дії або бездіяльності) є обов'язковим у кожному кримінальному провадженні.

До факультативних ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення належать: суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, обстановка, спосіб і засоби вчинення кримінального правопорушення. Ці ознаки хоча фактично властиві кримінальному правопорушенню як явищу реальної дійсності, але не завжди вказуються в законі як ознаки конкретного складу кримінального пра-

вопорушення. Так, диспозиції статей складу хуліганства не містять вказівок на конкретні суспільно небезпечні наслідки, які необхідно було б встановлювати при вирішенні питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності. Не завжди в статтях Особливої частини КК вказуються спосіб, місце, час, обстановка вчинення кримінального правопорушення. Отже, ці ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення є не обов'язковими, а факультативними.

У випадку, якщо суспільно небезпечні наслідки, місце, час, спосіб, обстановка й засоби вчинення кримінального правопорушення прямо зазначені в диспозиції статті Особливої частини КК або впливають з її змісту, то вони набувають значення обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення і їх встановлення в такому випадку є обов'язковим.

Об'єктивна сторона є елементом складу кримінального правопорушення і входить у підставу кримінальної відповідальності. Тому особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності тільки тоді, коли у вчиненому нею діянні встановлені всі ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Ознаки об'єктивної сторони багато в чому визначають суспільну небезпеку кримінального правопорушення. Характер діяння, спосіб його вчинення, місце, час, обстановка вчинення кримінального правопорушення, тяжкість суспільно небезпечних наслідків, які настали, є найбільш важливими показниками суспільної небезпеки як соціальної властивості кримінального правопорушення. У зв'язку із цим об'єктивні ознаки діяння враховуються насамперед при вирішенні питання про криміналізацію тих або інших діянь, тобто визнанні їх кримінально протиправними й караними самим законодавцем. Об'єктивна сторона важлива для правильної кваліфікації кримінального правопорушення. Аналіз об'єктивної сторони дає можливість встановлювати інші елементи й ознаки складу кримінального правопорушення: об'єкт, якому наноситься шкода даним кримінальним правопорушенням, вину, мотив, ціль кримінального правопорушення, які не завжди вказуються в диспозиціях статей Особливої частини КК — і, таким чином, правильно кваліфікувати кримінальне правопорушення. Об'єктивна сторона має важливе значення для розмежування кримінальних правопорушень, а також відмежування кримінально протиправних діянь від таких, що ними не є. Так, крадіжка, грабіж, розбій (суміжні кримінальні правопорушення) різняться між собою за способом їх вчи-

нення. Врахування ознак об'єктивної сторони дозволяє суду в кожному конкретному випадку правильно визначити характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого кримінального правопорушення й відповідно до цього призначити покарання, співрозмірне вчиненому.

2. ПОНЯТТЯ ТА ФОРМИ ДІЯННЯ (ДІЇ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ). УМОВИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ

Кримінальне право розуміє під діянням суспільно небезпечну та протиправну дію або бездіяльність людини. Діяння є обов'язковою ознакою кожного складу кримінального правопорушення.

Термін «діяння» вживається в КК, теорії та судовій практиці у подвійному значенні:

— по-перше, за допомогою цього терміна визначається поняття кримінального правопорушення, який, таким чином, охоплює всі ознаки, властиві кримінальному правопорушенню, тобто вживається як його синонім;

— по-друге, термін «діяння» застосовується тільки для характеристики однієї з ознак об'єктивної сторони, тобто дії або бездіяльності. При аналізі цієї ознаки складу кримінального правопорушення мова має йти саме про друге значення терміна «діяння».

КК встановлює, що кримінальній відповідальності й покаранню підлягає тільки особа, визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення, тобто яка умисно або з необережності вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння. Формами вираження такого діяння є дія або бездіяльність.

Поняття «діяння» визначається такою сукупністю ознак: діяння має бути суспільно небезпечним і протиправним; конкретним, свідомим і вольовим актом поведінки людини.

Суспільна небезпека як ознака діяння полягає в тому, що діяння може посягати, наприклад, на національну безпеку України, особистість, відносини власності, тобто завдавати істотної шкоди суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом, або створювати реальну загрозу заподіяння такої шкоди. Суспільна небезпека органічно властива діянню. Дія або бездіяльність, яка не наносить шкоди об'єкту кримінально-правової охорони або не створює загрози нанесення такої шкоди, не може розглядатися як криміналь-

не правопорушення, тому що вона позбавлена такої властивості, як суспільна небезпека. Матеріальна ознака кримінального правопорушення — суспільна небезпека — проявляється насамперед у діянні, конкретному акті поведінки особи. У той же час характер дії або бездіяльності, спосіб і засоби, за допомогою яких здійснюється посягання, значною мірою визначають характер і ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення.

Протиправність як ознака діяння означає, що кримінальним правопорушенням визнається тільки те діяння, яке саме в такій якості передбачене кримінальним законом. Для наявності об'єктивної сторони кримінального правопорушення необхідно, щоб діяння (дія або бездіяльність) було зазначено в диспозиції однієї зі статей Особливої частини КК. Ознака протиправності означає, що діяння завжди порушує певну норму кримінального закону.

Діяння завжди має конкретний характер. Воно являє собою конкретний акт поведінки людини, який відбувається в певній обстановці, місці й часі й завжди проявляється в конкретній дії або бездіяльності. Тільки зовні виражена активність людини, її вчинки у формі конкретної дії або бездіяльності можуть бути об'єктом правової оцінки. Думки, наміри, переконання, морально-психологічні якості людини, якими б негативними вони не були, не можуть розглядатися як діяння й, відповідно, не можуть бути кримінальним правопорушенням.

Діяння — це свідомий акт поведінки людини, який завжди є наслідком пізнавальної діяльності, відбиттям у свідомості об'єктивного світу. Тому не є діянням у кримінально-правовому розумінні такі рухи тіла, які не контролюються свідомістю, навіть якби наслідки таких рухів були суспільно небезпечними. Наприклад, дії, вчинені особами, які страждають психічною хворобою і є неосудними, не контролюються їхньою свідомістю й, відповідно, не можуть утворювати дію або бездіяльність у кримінально-правовому розумінні.

Суспільно небезпечне діяння, яке входить в об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, має бути вольовим, тобто проявом волі особи. Діяння, у якому немає прояву волі, вчинене, наприклад, внаслідок непереборної сили, фізичного примусу та ін., не може утворювати об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення.

Дія — ця активна, свідома, суспільно небезпечна, протиправна поведінка суб'єкта. Вона є найпоширенішою формою суспільно небезпечного діяння. Елементарною одиницею дії є рух тіла. Дія може ви-

ражатися в одному (одиночному) русі або в їхній множинності. Рухи тіла утворюють дію в кримінально-правовому розумінні, коли вони контролюються свідомістю й направляються волею особи на певний об'єкт. Звідси випливає, що мимовільні (наприклад, рефлексорні) рухові акти, які відбуваються поза контролем свідомості й не виражають волю особи, не можуть утворювати дію як ознаку об'єктивної сторони кримінального правопорушення, наприклад, рухи тіла, якими нанесена шкода охоронюваному законом благу, якщо вони викликані реакцією організму на біль від ураження струмом, вогнем та ін.

З фізичної сторони дія може бути простою і складною. Прості дії містять у собі одиничні (елементарні) акти поведінки людини. Складні дії характеризуються ускладненою структурою. Серед них можна виділити ті, які складаються з декількох актів поведінки, кожний з яких може бути визнаний у якості самостійної дії. Наприклад, у складі грабежу вказується на відкрите викрадення майна, поєднане з насильством, яке не є небезпечним для життя або здоров'я потерпілого. Тут мають місце дві дії — грабіж і насильство, кожна з яких, якщо розглядати їх ізольовано, утворює самостійні кримінально протиправні дії, передбачені окремими статтями КК. У зазначеному випадку одна дія виступає як спосіб вчинення іншої. Вони перебувають у нерозривному зв'язку й органічній єдності й у сукупності утворюють складну дію, яка й завдає шкоди об'єкту (як основному, так і додатковому). Складними є й двоактні дії, наприклад, придбання або збут майна, здобутого завідомо злочинним шляхом. До складних відносять, зокрема, і дії в так званих триваючих кримінальних правопорушеннях, коли кримінальне правопорушення, почавшись одним з актів поведінки (активною дією), потім продовжує відбуватися протягом певного часу, наприклад, незаконне зберігання вогнепальної зброї. У деяких випадках складні дії складаються із цілого комплексу вчинків, пов'язаних один з одним. Це, наприклад, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність та ін.

Залежно від характеру впливу на об'єкт кримінального правопорушення дії можна розділити на фізичні й інформаційні. Фізичні (або енергетичні) дії полягають у застосуванні мускульної, фізичної сили для вчинення кримінально протиправного посягання (викрадення, вбивство, нанесення тілесних ушкоджень та ін.), завжди спрямовані на зміну зовнішньої, фізичної сфери предметів матеріального світу. Інформаційні дії полягають у передачі інформації іншим особам і завжди виражаються в словесній (вербальній) формі, а також

у будь-яких інших діях, які несуть інформацію: значеннєвих жестах (конклюдентні дії), виразних рухах (міміка, жести). За допомогою інформаційних дій відбуваються такі кримінальні правопорушення, як погроза вбивством та ін.

Бездіяльність — це пасивна форма прояву поведінки людини, що виражається в невчиненні нею конкретної дії (дій), яку вона зобов'язана була і могла вчинити в даних конкретних умовах. Бездіяльність подібна до дії за своїми соціальними і юридичними властивостями і відрізняється від неї лише зовнішньою, фізичною стороною — відсутністю руху тіла суб'єкта кримінального правопорушення. На практиці кримінально протиправна бездіяльність зустрічається значно рідше, ніж дія. Шляхом бездіяльності відбуваються такі кримінальні правопорушення, як залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, що перебуває в небезпечному для життя стані, й ін.

Обов'язковою умовою притягнення особи до відповідальності за бездіяльність є наявність у неї обов'язку діяти певним чином і наявність у даних конкретних умовах реальної можливості діяти в такий спосіб. Обов'язок вчинити певні дії (повинність) може впливати з різних підстав: із закону; із професійних або службових функцій; з договору; з родинних відносин; з попередньої поведінки особи, коли вона своїми діями створює небезпечну обстановку для іншої особи й внаслідок цього зобов'язана надати їй допомогу.

Кримінальна відповідальність за кримінально протиправну бездіяльність настає тільки за таких умов:

а) на особу був покладений спеціальний обов'язок вчинити активні дії, якими було б відвернене настання суспільно небезпечного наслідку;

б) в особи була реальна можливість у даній конкретній ситуації вчинити відповідні активні дії й запобігти заподіяння суспільно небезпечних наслідків.

Дія або бездіяльність — це вольові вчинки людини, що являють собою психофізичну єдність зовнішньої (фізичної) і внутрішньої (психічної) сторін її поведінки. Виходить, вольовий зміст дії або бездіяльності має досить важливе значення при вирішенні питання про наявність діяння як ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Однак зустрічаються ситуації, коли у вчиненій особою дії або бездіяльності її воля не проявляється й психофізична єдність діяння від-

сутня. У таких випадках у зв'язку з наявністю певних обставин вчинене діяння (дія або бездіяльність), в якому відсутній прояв волі самого діяча, втрачає свій кримінально-правовий характер. Отже, тут відсутнє і саме діяння (дія або бездіяльність) як ознака об'єктивної сторони кримінального правопорушення. До таких обставин належать: непереборна сила; непереборний фізичний примус (насильство); психічний примус, який відповідає вимогам крайньої необхідності.

Непереборна сила — це надзвичайна й непереборна в даних умовах обставина. Джерелом непереборної сили можуть бути явища природи, технічні механізми, хвороба й ін. Під непереборним фізичним примусом розуміють такий протиправний фізичний вплив однієї людини на іншу, який повністю пригнічує волю того, хто зазнає насильство, внаслідок чого вона позбавлена можливості вибрати бажаний варіант поведінки й робить у результаті насильства рухи тіла, якими заподіює шкоду, або ж не робить тих дій, які вона повинна було зробити в даній ситуації. Психічний примус — це вимога зробити певні дії або, навпаки, не робити тих або інших дій, які в даній ситуації мали бути зроблені, під погрозою застосування фізичного насильства, заподіяння матеріальної або моральної шкоди (шляхом залякування).

3. ПОНЯТТЯ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ НАСЛІДКІВ ТА ЇХ ВИДИ

Суспільна небезпека кримінального правопорушення полягає в тому, що діяння (дія або бездіяльність) посягає на суспільні відносини, охоронювані кримінальним законом, викликає в них певні негативні зміни (шкоду, збиток). Механізм порушення об'єкта (суспільних відносин) і заподіяння йому шкоди може бути різним: в одних випадках негативного, руйнівного впливу зазнає суб'єкт суспільних відносин, в інших — благо, яке охороняється законом і у зв'язку з яким існують дані відносини (майнові кримінальні правопорушення — крадіжка, шахрайство й ін.), у третіх — розривається соціальний зв'язок між суб'єктами відносин та ін. У всіх цих випадках об'єкту кримінально-правової охорони наноситься шкода, яка і є наслідком кримінального правопорушення.

Суспільно небезпечні наслідки, залежно від характеру й обсягу шкоди, заподіяної діянням об'єкту, можуть бути поділені на наслід-

ки у вигляді реальної шкоди й на наслідки у вигляді створення загрози (небезпеки) заподіяння шкоди. Більшість кримінальних правопорушень заподіює реальну шкоду. Це типова ситуація. Вбивство, крадіжка, грабіж своїм наслідком мають конкретну й реальну шкоду, яка заподіюється відповідному об'єкту кримінально-правової охорони. Разом з тим чинне кримінальне законодавство в деяких випадках встановлює відповідальність за діяння, які не заподіюють реальної шкоди конкретному об'єкту, однак ставлять його при цьому в небезпеку заподіяння шкоди. Так, у КК встановлена відповідальність за завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані, причому тут не потрібне настання смерті особи, яку залишили без допомоги, або настання інших тяжких наслідків. Подібні кримінальні правопорушення одержали в літературі назву «делікти небезпеки» («делікти створення небезпеки»). При погрозі заподіяння шкоди порушується стан захищеності, безпеки суспільних відносин, поставлених під охорону кримінального закону, порушуються безпечні умови їх функціонування. От чому в «деліктах небезпеки» реальність створення такої небезпеки протиправною дією або бездіяльністю, тобто загроза заподіяння шкоди об'єкту, повинна бути встановлена як факт об'єктивної дійсності.

Суспільно небезпечні наслідки можна визначити як шкоду (збиток), яка заподіюється кримінально протиправним діянням суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом, або як реальну небезпеку (загрозу) заподіяння такої шкоди. Наслідки кримінального правопорушення різноманітні, вони можуть мати місце в різних сферах економіки, прав людини, екології й ін. Усі вони можуть бути дрозділені на дві великі групи: наслідки матеріального й нематеріального характеру.

До матеріальних наслідків належать майнова шкода, наприклад, у кримінальних правопорушеннях проти власності, а також шкода, яка носить особистий (фізичний) характер, наприклад, тілесні ушкодження. Своєю чергою, злочинні наслідки майнового характеру можуть виражатися в так званому позитивному збитку або упущеній вигоді (неодержані доходи). Позитивний майновий збиток полягає в тому, що майно, яке перебувало у власності або володінні потерпілого, протиправно вилучається або знищується, або ж ушкоджується. У випадку ж упущеної вигоди потерпілий не одержує тих майнових вигід, які він має право одержати за законом, договором або на іншій правовій підставі.

Нематеріальні наслідки являють собою такі негативні зміни в об'єкті посягання, які пов'язані з порушенням тих або інших інтересів учасників суспільних відносин, охоронюваних кримінальним законом, і, як правило, не пов'язані з фізичним впливом на людину як на суб'єкта суспільних відносин або впливом на матеріальні предмети зовнішнього світу (блага), із приводу яких існують суспільні відносини. Тут може бути виділена шкода політична (злочини проти національної безпеки держави), організаційна (кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, військові кримінальні правопорушення, проти правосуддя, громадської безпеки, громадського порядку), соціальна (кримінальні правопорушення проти трудових і виборчих прав громадян).

Залежно від виду безпосереднього об'єкта, якому суспільно небезпечне діяння заподіює шкоду, наслідки можуть бути підрозділені на основні й додаткові. Так, шкода, яка заподіюється службовою особою нормальній діяльності державного апарата при перевищенні влади або службових повноважень, є основним, а шкода, яка заподіюється особистості, якщо перевищення супроводжується насильством або болісними або такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, додатковим наслідком. У той же час додаткові наслідки можуть бути розділені на обов'язкові (додатково обов'язкові), тобто такі, які мають місце завжди, у всіх випадках при вчиненні даного кримінального правопорушення, наприклад, шкода, яка заподіюється здоров'ю потерпілого при розбої, і факультативні (додатково факультативні), які можуть мати місце, але можуть і бути відсутніми при вчиненні даного кримінального правопорушення, наприклад, шкода особистості або власності при вчиненні хуліганства.

У деяких складах кримінальних правопорушень містяться вказівки на конкретні наслідки, наприклад, смерть потерпілого при вбивстві, тілесні ушкодження відповідного ступеня тяжкості в складах кримінальних правопорушень, передбачених відповідними статтями КК. В інших статтях КК не надано чіткого опису наслідків («тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки», «значна шкода» і т. п.). Отже, тут у законі застосовуються оціночні терміни й поняття, з'ясування обсягу змісту яких вимагає уточнення й конкретизації у кожному провадженні.

Настання зазначених у законі наслідків в одних випадках є необхідною ознакою основного (простого) складу закінченого кримінального правопорушення, наприклад, поширення епізоотії або на-

стання інших тяжких наслідків у результаті порушення ветеринарних правил; в інших — суспільно небезпечні наслідки відіграють роль кваліфікуючої обставини, яка обтяжує відповідальність, наприклад, знищення або пошкодження лісових масивів, що заподіяло тяжкі наслідки. Деякі норми КК пов'язують кримінальну протиправність і караність діяння з обов'язковим настанням певних суспільно небезпечних наслідків. Так, зловживання владою або службовим становищем тягне кримінальну відповідальність, якщо воно заподіяло істотну шкоду державним або суспільним інтересам або охоронюваним законом правам і інтересам фізичних або юридичних осіб. Інші норми пов'язують караність діяння як з фактичним настанням суспільно небезпечних наслідків, так і з можливістю їх настання.

Суспільно небезпечні наслідки мають важливе значення для конструювання об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. В одних випадках наслідки включаються в диспозицію статті Особливої частини КК як обов'язкова ознака складу кримінального правопорушення, в інших — не включаються.

Наслідок виступає однією з найважливіших підстав криміналізації (декриміналізації) діяння й ознакою, на підставі якої проводиться відмежування кримінального правопорушення від інших правопорушень. Наслідок є також обставиною, яка враховується судом при призначенні винному покарання.

Якщо ті або інші наслідки зазначені в диспозиції статті КК (кримінальні правопорушення з матеріальним складом), їх встановлення в такому випадку є обов'язковим для констатації складу кримінального правопорушення як підстави кримінальної відповідальності; правильної кваліфікації кримінального правопорушення і його відмежування від суміжних кримінальних правопорушень.

У тих випадках, коли наслідки в кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом не настають, питання про кримінальну відповідальність може вирішуватися за правилами кваліфікації замаху на кримінальне правопорушення.

Як обов'язкова ознака складу кримінального правопорушення суспільно небезпечні наслідки мають важливе значення для диференціації кримінальної відповідальності, що виражається зокрема у конструюванні в КК кваліфікованих або особливо кваліфікованих складів або ж спеціальних норм.

4. ПРИЧИННИЙ ЗВ'ЯЗОК ЯК ОЗНАКА ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЙОГО ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ. ТЕОРІЇ ПРИЧИННОГО ЗВ'ЯЗКУ

Теорія кримінального права й практика виходять із основного принципу, згідно з яким суспільно небезпечні наслідки можуть бути поставлені у вину особі тільки за умови, що вони перебували в причинному зв'язку з її дією або бездіяльністю. Наука кримінального права не створює власної теорії причинності, а ґрунтується на теорії причинності, або казуальності, розробленій філософією. З філософських положень випливає, що під причинним зв'язком у кримінальному праві слід розуміти об'єктивно існуючий зв'язок між діянням — дією або бездіяльністю (причиною) — і суспільно небезпечними наслідками, коли дія або бездіяльність викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку.

У науці кримінального права були обґрунтовані різні теорії про причинний зв'язок, вони базуються на різних філософських концепціях. Найбільш поширеними є теорії адекватної причинності, необхідного спричинення, необхідної умови та інші.

Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони кримінального правопорушення підлягає встановленню у випадках, коли суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення, тобто в кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом.

Причинний зв'язок — це об'єктивно існуючий зв'язок між причиною (суспільно небезпечним діянням) і суспільно небезпечними наслідками. Причинний зв'язок між кримінально протиправним діянням і суспільно небезпечними наслідками існує об'єктивно як факт реальної дійсності поза свідомістю й волею людини — слідчого, прокурора, судді. Такий зв'язок як зв'язок між явищами об'єктивної дійсності піддається пізнанню. Тому у кожному кримінальному провадженні для наявності об'єктивної сторони кримінального правопорушення з матеріальним складом необхідно встановити (вивчити, пізнати) не тільки діяння, але й суспільно небезпечний наслідок, а також причинний зв'язок між діянням і наслідками як явищами реальної дійсності.

При аналізі причинного зв'язку слід враховувати, що в природі й суспільстві всі явища взаємозалежні, перебувають у тісній взаємо-

дії. В об'єктивному світі існує загальний і універсальний казуальний зв'язок. Тому якщо розглядати всю сукупність причинно-наслідкових зв'язків, ланок і опосередкувань, які привели до настання суспільно небезпечного наслідку, то досить важко встановити, яке ж явище виступає причиною, а яке — наслідком, тому що наслідок як результат дії причини в той же час за певних умов саме трансформується в причину й тягне новий наслідок. Тому для того, щоб чітко встановити зв'язок між причиною та наслідком, необхідно штучно (подумки) ізолювати два явища — причину і наслідок, тобто суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність) і суспільно небезпечний наслідок — від інших причинно-наслідкових ланок, які так чи інакше перебувають у взаємодії з наслідками. Тільки при такому підході можна встановити, чи є діяння причиною даного суспільно небезпечного наслідку.

Причинний зв'язок має місце лише тоді, коли діяння виступає необхідною умовою, без якої неможливе настання наслідку. Із цього випливають такі найважливіші вимоги:

1) причина (діяння) у часі повинна передувати наслідку. Однак зовнішньої (часової) залежності в послідовному розвитку подій недостатньо, тому що відомо, що «після цього» не завжди значить «внаслідок цього»;

2) причина (діяння) не тільки має передувати наслідку в часі, але й викликати його. Відомо, що причинний зв'язок за своєю суттю є зв'язком генетичним (зв'язок породження). Тут діяння завжди має викликати (породжувати) настання суспільно небезпечних наслідків. При цьому суспільно небезпечна дія (причина) як активна форма поведінки людини безпосередньо заподіює шкоду, тобто безпосередньо виявляє негативний, руйнуючий вплив на об'єкт кримінально-правової охорони й викликає тим самим настання суспільно небезпечного наслідку. На відміну від цього, бездіяльність завдає шкоди опосередковано. Це пояснюється тим, що особа при бездіяльності не втручається в розвиток причинного зв'язку, не виконує покладеного на неї обов'язку з виконання активних дій, якими вона повинна була запобігти шкоді, що загрожує об'єкту. Внаслідок пасивної поведінки особи й дії інших сил і засобів (дій третіх осіб, сил природи, механізмів, різних процесів — хімічних, біологічних, патологічних і ін.) суспільно небезпечні наслідки наступають як факт реальної дійсності. Однак це зовсім не означає, що в останньому випадку немає причинного зв'язку між бездіяльністю та наслідками,

що настали. Такий зв'язок існує. Він перебуває в площині невиконання особою своїх обов'язків (активних дій) із запобігання шкоди (при наявності реальної можливості виконати такі дії) і фактичним заподіянням цією пасивною поведінкою шкоди (суспільно небезпечних наслідків);

3) причинний зв'язок має місце лише у випадку, коли діяння є головною умовою (фактором), що визначає настання суспільно небезпечного наслідку. Це правило досить важливо враховувати в ситуаціях, коли в причинний ряд втручаються різні додаткові сили, умови й фактори — дії інших осіб, різні процеси (патологічні, біологічні й ін.), тобто має місце безліч факторів, які тією чи іншою мірою сприяють настанню суспільно небезпечних наслідків;

4) діяння перебуває в причинному зв'язку з наслідком, якщо воно з неминучістю викликає настання цього наслідку. Мова йде про те, що діяння з урахуванням його характеру й інтенсивності (стрімкості), а також місця, часу, обстановки, способу й засобів вчинення кримінального правопорушення, особливості його об'єкта й предмета створює реальну можливість настання наслідків. Діяння тут з необхідністю, з неминучістю (закономірно) викликає настання наслідку. Наслідок тут органічно властивий (реальна можливість) цьому діянню, має місце необхідний причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і його наслідками.

Необхідний причинний зв'язок слід відрізнити від випадкового причинного зв'язку. Необхідний причинний зв'язок відображає закономірності розвитку об'єктивного світу, коли причина сама в собі містить реальну можливість настання певного наслідку. При необхідних причинних зв'язках особа, пізнаючи об'єктивний світ, здатна передбачити розвиток природного ходу подій. Виконуючи ті або інші дії, які із закономірністю викликають настання наслідків, вона здатна передбачити настання цих наслідків.

Випадкові причинні зв'язки не відображають закономірностей розвитку подій. Вони є наслідком випадкового перетинання причинно-наслідкових ланок. Наприклад, потерпілий, якому нанесено легке поранення, помер від того, що при перев'язці йому була занесена інфекція. Відповідальність у цьому випадку може настати лише за нанесення поранення. Суспільно небезпечні наслідки, що настали внаслідок випадкового причинного зв'язку, не мають кримінально-правового значення й не є ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення з матеріальним складом.

Враховання викладених положень має важливе значення для вирішення питання про наявність (або, навпаки, відсутність) у кожному конкретному випадку причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і наслідком.

5. МІСЦЕ, ЧАС, ОБСТАНОВКА, СПОСІБ, ЗНАРЯДДЯ ТА ЗАСОБИ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЇХ ЗНАЧЕННЯ

Для характеристики об'єктивної сторони кримінального правопорушення важливе значення мають такі його ознаки, як місце, час, обстановка, спосіб і засоби вчинення кримінального правопорушення. Вони виступають її факультативними ознаками. Однак у деяких статтях Особливої частини КК ці ознаки прямо зазначені (описані), тому набувають у цьому випадку значення обов'язкових. Відсутність будь-якої ознаки, яка зазначена в диспозиції статті Особливої частини КК, свідчить про відсутність об'єктивної сторони кримінального правопорушення, а також і складу кримінального правопорушення як підстави кримінальної відповідальності.

Місце вчинення кримінального правопорушення — це певна територія або інше місце, де відбувається суспільно небезпечне діяння й наступають його суспільно небезпечні наслідки. У статтях Особливої частини КК місце вчинення кримінального правопорушення в одних випадках визначається як територія України, повітряний простір України; в інших — воно використовується як географічне поняття, наприклад, ріки, озера, водойми й т. п.; у третіх — під ним розуміють певну територію, на якій людина проживає або виконує виробничу або іншу діяльність, наприклад, житло, торговельні підприємства, річкове судно й ін. Іноді це місце, де відбуваються певні події або відбуваються певні дії виняткового характеру, наприклад, поле бою. У деяких складах місце вчинення кримінального правопорушення визначається як територія, на яку поширюється певний правовий режим, наприклад, державний кордон України. У деяких випадках місце вчинення кримінального правопорушення виступає як кваліфікуюча ознака. Це, наприклад, незаконне полювання на території державного заповідника або на інших територіях і об'єктах природно-заповідного фонду.

Час вчинення кримінального правопорушення — це певний відрізок (проміжок) часу, протягом якого відбувається суспільно небез-

печне діяння й наступають суспільно небезпечні наслідки. У статтях Особливої частини КК час вчинення кримінального правопорушення як ознака об'єктивної сторони описується досить рідко. Так, деякі статті містять вказівку на вчинення кримінального правопорушення у воєнний час або в заборонений час. У більшості випадків вчинення діяння у воєнний час утворює кваліфікований або особливо кваліфікований склад кримінального правопорушення.

Обстановка вчинення кримінального правопорушення — це конкретні об'єктивно-предметні умови, в яких відбувається кримінальне правопорушення. В одних випадках обстановка вказує на ті умови, в яких відбувається діяння, наприклад, вчинення військового кримінального правопорушення в бойовій обстановці, неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден; в інших же — обстановка вказує на умови, в яких перебуває потерпілий, наприклад, залишення в небезпеці. Обстановка вчинення кримінального правопорушення іноді суттєво підвищує ступінь суспільної небезпеки вчиненого й виступає як кваліфікуюча ознака (наприклад, військове кримінальне правопорушення у бойовій обстановці). В інших випадках вона створює привілейований склад кримінального правопорушення. Це вбивство й нанесення тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони, де обстановка — напад з боку потерпілого — визначає необхідність захисту від суспільно небезпечного посягання. У всіх зазначених випадках обстановка вчинення кримінального правопорушення є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони.

Спосіб виступає як обов'язкова ознака складу кримінального правопорушення у випадках, коли він прямо зазначений у законі, наприклад, насильство, небезпечне для життя або здоров'я особи, яка піддалася нападу, або погроза застосування такого насильства в складі розбою; і однозначно впливає зі змісту закону, про що свідчить характер дій, опис яких містить диспозиція статті. Так, способом погрози вчинити вбивство є психічне насильство, способом завідомо неправдивого свідчення — обман і т. п. Якщо спосіб є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення, то його встановлення у кримінальному провадженні є необхідним. Відсутність даного способу виключає склад кримінального правопорушення. Наприклад, склад доведення до самогубства відсутній, якщо не було жорстокого поводження з потерпілим або систематичного приниження його людської гідності. Спосіб має істотне значення

для правильної кваліфікації кримінального правопорушення, його аналіз дає можливість зробити висновок про інші ознаки й елементи складу кримінального правопорушення. Спосіб важливий для диференціації кримінальної відповідальності. Так, залежно від способу вчинення кримінального правопорушення диференціюється відповідальність за корисливі кримінальні правопорушення проти власності. Спосіб впливає на формування кваліфікованих або особливо кваліфікованих складів кримінальних правопорушень. Наприклад, вбивство, вчинене з особливою жорстокістю або способом, небезпечним для життя багатьох людей, є кваліфікуючою ознакою умисного вбивства.

Засоби вчинення кримінального правопорушення — це предмети матеріального світу, які застосовуються особою, яка вчиняє кримінальне правопорушення, при вчиненні діяння. Вони поділяються на знаряддя та інші засоби вчинення кримінального правопорушення. Знаряддя — це предмети, використовуючи які, особа здійснює фізичний (як правило, руйнівний) вплив на матеріальні об'єкти (це зброя — вогнепальна й холодна, інструменти, транспортні засоби, пристрої, технічне устаткування й т. п.). До інших засобів вчинення кримінального правопорушення (засоби у вузькому значенні слова) можуть бути віднесені підроблені документи, формений одяг та ін. Засоби є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення, коли вони безпосередньо зазначені в диспозиції статті Особливої частини КК або однозначно впливають з її змісту. Так, зброя є обов'язковою ознакою складу бандитизму. Знаряддя вчинення кримінального правопорушення можуть виступати в якості ознаки основного складу, або кваліфікуючого, наприклад, транспортні засоби в складі незаконного полювання.

Контрольні запитання

1. Що таке об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення та в чому полягає її значення?
2. Назвіть обов'язкові та факультативні ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.
3. Охарактеризуйте дію як форму кримінально протиправної поведінки.
4. Що таке бездіяльність та які умови кримінальної відповідальності за неї?

5. У чому полягають особливості відповідальності у разі непереборної сили, непереборного фізичного примусу та психічного примусу?
6. Охарактеризуйте суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення.
7. Охарактеризуйте поняття та види причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками.
8. Що таке спосіб, місце, час, знаряддя, засоби, обстановка вчинення кримінального правопорушення?

Рекомендована література

Нормативно-правові акти

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (зі змінами та доповненнями станом на 16.05.2022).

Основна література

1. Ємельянов В. П. Кримінальне право України. Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. / В. П. Ємельянов. — Х. : Право, 2018. — 142 с.
2. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / О. М. Литвинов, О. О. Житний, М. М. Клемпарський та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2016. — 328 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2020. — 428 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. — 5-те вид., перероб. і доп. — Х. : Право, 2015. — 528 с.
5. Музыка А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія / Музыка А. А., Лашук Є. В. — К., 2011. — 192 с.

6. Словник основних кримінально-правових термінів / авт.-укл. І. О. Кисельов, В. В. Шаблюстий, В. О. Лисенко та ін. — Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2017. — 388 с.
7. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : монографія / В. Я. Тацій. — Харків : Право, 2016. — 256 с.

Додаткова література

1. Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування : монографія / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, Л. М. Демидова та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, Л. М. Демидової. — Харків : Право, 2017. — 400 с.
2. Бабанін С. В. Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони порушення чинних на транспорті правил / С. В. Бабанін // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. — 2014. — № 4. — С. 257–263.
3. Багіров С. Р. Причинний зв'язок у злочинах, що вчиняються через необережність : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / С. Р. Багіров ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2005. — 20 с.
4. Беньківський В. О. Основні концептуальні підходи та проблеми причинного зв'язку в теорії кримінального права / В. О. Беньківський // Підприємництво, господарство і право. — 2020. — № 12. — С. 185–191.
5. Берзін П. С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення : монографія / П. С. Берзін. — К. : Дакор, 2009. — 736 с.
6. Браславець К. П. Теорії причинного зв'язку у науці кримінального права / Браславець К. П., Кубальський В. Н. // Юридичний вісник. — 2018. — № 4 (49). — С. 176–181.
7. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів : монографія / Л. П. Брич. — Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. — 532 с.
8. Валовина М. А. Суспільно небезпечні наслідки злочину / Валовина М. А., Орловський Р. С. // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. — 2017. — Т. 3, вип. 6. — С. 76–80.
9. Гритенко О. А. Класифікація суспільно небезпечних наслідків: деякі теоретичні та законодавчі аспекти / Гритенко О. А., Ульянова Т. О. // Південноукраїнський правничий часопис. — 2016. — № 2. — С. 71–75.

10. Карпушева І. Ю. Суспільно небезпечна дія у кримінальному праві України : монографія / І. Ю. Карпушева. — Харків : НікаНова, 2012. — 249 с.
11. Катеринчук К. Проблеми причинного зв'язку у злочинах проти здоров'я / К. Катеринчук // National Law Journal: Theory and Practice. — 2017. — June. — P. 115–118.
12. Кваша О. О. Значення причинного зв'язку для визначення групового злочину / О. О. Кваша // Часопис Київського університету права. — 2010. — № 3. — С. 241–244.
13. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. — Харків : Одиссей, 2009. — 328 с.
14. Кримінальне право України. Загальна частина. Закон. Злочин. Відповідальність : [навч. посіб. / В. О. Туляков, Н. А. Мирошниченко, Д. О. Балобанова]; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». — Одеса : Юридична література, 2014. — 125 с.
15. Лактіонова В. В. Ознаки об'єктивної сторони злочину та місце серед них злочинних наслідків / В. В. Лактіонова // Право і суспільство. — 2012. — № 1. — С. 249–254.
16. Музыка А. А. О проблеме каузальности в уголовном праве (в аспекте изучения sensu stricto) / Музыка А. А., Багиров С. Р. // Российский ежегодник уголовного права. 2012 / под ред. А. И. Бойцова. — СПб., 2013. — № 6. — С. 497–514.
17. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія / О. В. Наден. — Х. : Право, 2012. — 272 с.
18. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н. И. Панов. — Харьков : Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1982. — 161 с.
19. Тацій В. Я. Об'єкт злочину / В. Я. Тацій // Вісник Асоціації кримінального права України. — 2013. — № 1 (1). — С. 126–143.
20. Шербініна І. Ю. Генезис вчення про суспільно небезпечні наслідки у вітчизняній доктрині кримінального права / І. Ю. Шербініна // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. — 2019. — № 4. — С. 214–220.
21. Ярмыш Н. Н. Действие как признак объективной стороны преступления (проблемы психологической характеристики) / Н. Н. Ярмыш. — Харьков : Основа, 1999. — 84 с.
22. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) : монографія / Н. Н. Ярмыш. — Харьков : Право, 2003. — 512 с.

СУБ'ЄКТ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

1. Поняття, ознаки та значення суб'єкта кримінального правопорушення.
2. Фізична особа як суб'єкт кримінального правопорушення.
3. Вік кримінальної відповідальності.
4. Осудність та обмежена осудність: поняття, критерії та правові наслідки.
5. Неосудність: поняття, критерії та правові наслідки.
6. Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення.
7. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення, вчинені в стані сп'яніння: види сп'яніння, їх вплив на відповідальність особи.

1. ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність (ст. 18 КК). Суб'єктом кримінального правопорушення може бути громадянин України, іноземець або особа без громадянства. Тварини, сили природи, що заподіюють шкоду, не можуть розглядатися як суб'єкти кримінальних правопорушень, а заходи, що застосовуються для охорони від заподіюваної ними шкоди, не є покаранням.

Для того щоб визначити, чи містить вчинене діяння склад кримінального правопорушення, а отже чи можлива кримінальна відповідальність, необхідно з'ясувати, чи володіє особа, що вчинила це діяння, встановленими в законі ознаками. Такими ознаками, передбаченими для всіх складів кримінальних правопорушень, є: фізична особа, осудність (обмежена осудність) і досягнення певного віку. Ці ознаки є незмінними й обов'язковими.

2. ФІЗИЧНА ОСОБА ЯК СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Суб'єктом кримінального правопорушення може бути лише фізична особа. На це є як пряма вказівка у низці статей КК, так й непряма (дія щодо кола осіб, вимоги щодо досягнення певного віку, поняття осудності, види покарань та порядок їх призначення та відбування). Під фізичною особою розуміють окрему людину, індивідуально визначену, яка наділена лише її притаманними ознаками, має свідомість та контролює свої вчинки.

За чиним кримінальним законодавством суб'єктом кримінального правопорушення не можуть бути визнані юридичні особи. Тому, наприклад, якщо на якому-небудь підприємстві в результаті порушення правил охорони праці загинули люди, відповідальність несе уповноважена особа. У 2013 р. Загальна частина КК була доповнена розділом XIV¹ «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», яким передбачається можливість застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру (штраф, конфіскація майна та ліквідація юридичної особи) у випадку вчинення уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи певних кримінальних правопорушень, перелік яких наданий в ст. 96³ КК.

3. ВІК КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Обов'язковою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення є досягнення ним віку, з якого є можливим притягнення до кримінальної відповідальності. У ч. 1 ст. 22 КК прямо зазначено, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років. Цей вік прийнято називати загальним віком кримінальної відповідальності. У ч. 2 ст. 22 КК встановлюється знижений, тобто з 14 років, вік кримінальної відповідальності за окремі, перераховані безпосередньо в законі, кримінальні правопорушення. Передбачений ч. 2 ст. 22 КК перелік кримінальних правопорушень, за які наступає відповідальність із 14 років, є вичерпним. При визначенні віку, з досягненням якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності, за основу береться рівень свідомості людини, її здатність розуміти характер вчинених нею дій, їх суспільну небезпеку й значення, а також можливість ке-

рувати своїми діями. Крім того, враховується досить висока суспільна небезпечність відповідних посягань, відносна поширеність тих чи інших діянь серед осіб, які досягли зниженого віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, та наявність кримінально-правових заходів, що можуть бути застосовані до осіб певного віку і справити репресивний і виховний вплив.

У ряді випадків кримінальна відповідальність можлива лише за кримінальні правопорушення, вчинені повнолітніми особами, тому що в силу характеру цих діянь їх фактично не можуть вчинити неповнолітні, тобто особи, що не досягли 18 років. До них слід віднести ухилення від призову на строкову військову службу, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність тощо.

В кримінальному провадженні дуже важливо встановити точний вік особи (число, місяць, рік народження). Особа визнається такою, що досягла певного віку, з 00 годин доби, що настає за її днем народження. У тих випадках, коли відсутні підтверджувальні документи, необхідно провести судово-медичну експертизу. Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. № 8 «Про судову експертизу у кримінальних і цивільних справах» для встановлення рівня загального розвитку неповнолітнього, ступеня його розумової відсталості й для вирішення питань, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою він міг керувати ними, може бути проведена відповідно до вимог КПК судово-психіатрична, психологічна або комплексна психолого-психіатрична експертиза. За наявності кількох дат народження за основу приймається дата про більш пізній день народження, відповідно припускається, що особа є молодшою. Якщо відомий лише рік народження, то датою народження треба вважати останній день відповідного року — 31 грудня. Якщо відомий рік і місяць народження, то датою слід вважати останній день відповідного місяця.

Вчинення будь-якого суспільно небезпечного діяння особою, що не досягла на час вчинення кримінального правопорушення необхідного віку, свідчить, що немає суб'єкта кримінального правопорушення та немає складу, а тому виключається й сама кримінальна відповідальність.

4. ОСУДНІСТЬ ТА ОБМЕЖЕНА ОСУДНІСТЬ: ПОНЯТТЯ, КРИТЕРІЇ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ

Обов'язковою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення є також осудність. Суб'єктом кримінального правопорушення може бути лише осудна (ч. 1 ст. 19 КК) або обмежено осудна (ст. 20 КК) особа. Осудність — це здатність особи при вчиненні кримінального правопорушення усвідомлювати свої дії й керувати ними. Чинне кримінальне законодавство виходить з того, що тільки осудна або обмежено осудна особа може вчинити кримінальне правопорушення, і тому вона може бути притягнута до кримінальної відповідальності. Кримінальне правопорушення завжди є актом поведінки свідомо діючої особи. Отже, до змісту осудності включається здатність особи в момент кримінального правопорушення правильно усвідомлювати фактичні ознаки самого діяння (об'єктивні ознаки діяння, обстановку, час і місце його вчинення) і його суспільно небезпечні наслідки, а також здатність свідомо керувати своїми вчинками.

Осудною може бути визнана не тільки психічно здорова людина, але й та, що страждає яким-небудь психічним захворюванням, однак за умови, що в момент вчинення суспільно небезпечного діяння вона усвідомлювала свої дії й могла керувати ними.

Осудність має види: обмежена осудність (ст. 20 КК), вікова осудність, спеціальна осудність.

Обмежено осудна особа внаслідок наявного в неї психічного розладу (медичний критерій) не здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними (юридичний критерій). Обмежено осудна особа підлягає кримінальній відповідальності. Визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання й може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру. Такі заходи застосовуються одночасно з відбуванням покарання.

Вікова осудність — має місце за наявності відставання особи у розумовому розвитку, її педагогічної занедбаності, що не пов'язано з недоумством, психічним захворюванням чи розладом психіки. Вікова осудність не впливає на кримінальну відповідальність, яка настає на загальних підставах, але може бути врахована при призначенні покарання чи застосуванні інших заходів кримінально-правового характеру.

Спеціальна (часткова, професійна) осудність — стосується лише людей певної професії, роду занять і полягає у їх здатності усвідомлювати значення дій, які вчинюються в ході професійної діяльності, та керувати ними.

5. НЕОСУДНІСТЬ: ПОНЯТТЯ, КРИТЕРІЇ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ

Питання про осудність та протилежний до неї стан — неосудність особи — виникає тільки у випадках і тільки у зв'язку із вчиненням нею кримінального правопорушення, якщо наявні сумніви у психічній повноцінності особи, яка вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння. Не будь-яке психічне захворювання впливає на здатність особи усвідомлювати свої дії й керувати своїми вчинками. Згідно з ч. 2 ст. 19 КК неосудною визнається особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння не могла усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними (юридичний критерій) внаслідок хронічної психічної хвороби, тимчасового розладу психічної діяльності, слабоумства або іншого хворобливого стану (медичний критерій). Наведену в законі сукупність ознак, що характеризують неосудність, прийнято називати формулою неосудності, в яку включені як медичні, так і юридичні ознаки (критерії).

Медичний критерій полягає у встановленні наявності в особі хронічної психічної хвороби, тимчасового розладу психічної діяльності, слабоумства або іншого хворобливого стану. До хронічних психічних хвороб відносять: шизофренію, епілепсію, параною, прогресивний параліч і ін. Тимчасовим розладом психічної діяльності визнається гостре, короткострокове психічне захворювання, що проходить у вигляді приступів (патологічні афекти, алкогольні психози й ін). Слабоумство (олігофренія) — найбільш важке психічне захворювання, що має такі різновиди: ідіотія, імбіцильність і дебільність. Під іншим хворобливим станом розуміються такі хворобливі розлади психіки, які не охоплюються раніше названими трьома видами психічних захворювань (важкі форми психопатії). Для наявності медичного критерію неосудності досить установити, що в момент вчинення суспільно небезпечного діяння особа страждала хоча б одним із зазначених захворювань. Інші психічні стани, що негативно впливають на поведінку особи (фізіологічний афект), не виключають осудності.

У певних випадках вони можуть розглядатися лише як обставини, що пом'якшують відповідальність. Встановлення медичного критерію ще не дає підстав для висновку про неосудність особи в момент вчинення суспільно небезпечного діяння.

Юридичний критерій неосудності виражається в нездатності особи в момент вчинення суспільно небезпечного діяння усвідомлювати свої дії та/або керувати ними внаслідок психічної хвороби. Отже він містить у собі ознаки, що визначають тяжкість захворювання, глибину ураження психіки, ступінь впливу психічного захворювання на здатність усвідомлювати характер вчиненого діяння або керувати своїми вчинками. У цьому проявляється нерозривний зв'язок медичного і юридичного критеріїв. У ст. 19 КК юридичний критерій неосудності виражено двома ознаками: 1) інтелектуальною — особа не могла усвідомлювати свої дії; 2) вольовою — особа не могла керувати своїми діями. Особа може бути визнана неосудною, якщо виявлена одна з медичних та одна з юридичних ознак.

Особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, перебувала в стані неосудності, не підлягає кримінальній відповідальності. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру. Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, не підлягає покаранню. До такої особи за рішенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, а після одужання така особа може підлягати покаранню.

6. СПЕЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Спеціальними суб'єктами називаються суб'єкти, що володіють конкретними особливостями, зазначеними в диспозиції статті, тобто ті, які крім необхідних загальних ознак (осудність, досягнення певного віку) додатково мають спеціальні (особливі) ознаки. Отже, ознаки спеціального суб'єкта завжди доповнюють загальне поняття й тому вони завжди є додатковими (ч. 2, 3, 4 ст. 18 КК).

Визначаючи кримінальну відповідальність за деякі кримінальні правопорушення, законодавець зводить коло можливих суб'єктів. Це

обумовлене тим, що деякі кримінальні правопорушення (службові, військові кримінальні правопорушення) можуть бути вчинені не кожною осудною особою, що досягла певного віку, а лише тими особами, які виконують спеціальні функції за характером своєї роботи або займаної посади. Склади кримінальних правопорушень, в яких передбачена відповідальність зазначених осіб, називаються складами зі спеціальним суб'єктом. Особливістю спеціального суб'єкта може бути його службове становище або професія (продавець магазину, сторож, службова особа), демографічні дані (а не природні якості, споконвічно властиві людині, не психологічні риси, що сформувалися в процесі життєдіяльності). При цьому визнання певних категорій осіб спеціальними суб'єктами обумовлене не їх становищем (принцип рівності виключає нерівну відповідальність за однакові кримінальні правопорушення), а тим, що ці особи внаслідок займаного положення можуть вчинити такі протиправні діяння, які не можуть бути вчинені іншими особами. Законодавець або безпосередньо вказує в диспозиції статті на необхідні ознаки спеціального суб'єкта (ст. 117 КК «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини»), або це впливає зі змісту статті (ст. 371 КК «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою»).

Ознаки, що характеризують спеціальних суб'єктів, можуть бути класифіковані в такий спосіб: 1) ознаки, що характеризують державно-правове становище особи (громадянин України, іноземець, особа без громадянства); 2) ознаки, що характеризують професійне становище; 3) ознаки, що характеризують службове становище, особливі якості виконуваної роботи; 4) демографічні ознаки — стать, вік, ріднинні зв'язки.

Правове значення загальних і спеціальних ознак суб'єкта кримінального правопорушення неоднакове. Відсутність хоча б однієї з загальних ознак суб'єкта означає разом з тим і відсутність складу кримінального правопорушення. Ознаки спеціального суб'єкта певною мірою є обмежувальними, тому що вони визначають, що те чи інше кримінальне правопорушення може вчинити не будь-яка, а тільки така особа, яка володіє певними ознаками. Тому особи, що не володіють такими ознаками, не можуть нести відповідальність за конкретним кримінальним законом, тому що вони не є суб'єктами цього складу кримінального правопорушення. Такі особи або взагалі не несуть кримінальної відповідальності, або відповідають за кримінальні правопорушення, які може вчинити будь-яка особа (загальний суб'єкт).

7. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ВЧИНЕНІ В СТАНІ СП'ЯНІННЯ: ВИДИ СП'ЯНІННЯ, ЇХ ВПЛИВ НА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИ

Під впливом сп'яніння відбувається практично половина всіх кримінальних правопорушень, а такі кримінальні правопорушення, як вбивства, тяжкі тілесні ушкодження, хуліганства, транспортні кримінальні правопорушення в більшості випадків відбуваються саме в такому стані. Зловживання спиртними напоями, як і наркотичними та іншими засобами, знижує самоконтроль людини, розвиває моральну нестійкість, корисливі й агресивні мотиви. При цьому виникає нерозбірливість у виборі засобів для досягнення різних цілей. У відповідності до ст. 21 КК особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані сп'яніння, підлягає кримінальній відповідальності. Отже, за загальним правилом стан сп'яніння не звільняє особу від кримінальної відповідальності. Цей висновок ґрунтується на тому, що при звичайному фізіологічному сп'янінні відсутній медичний критерій, а тому немає підстав для визнання особи неосудною.

Крім того, враховуючи підвищену небезпеку осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в стані сп'яніння, у п. 13 ч. 1 ст. 67 КК закріплено, що ця обставина є такою, що може бути врахована судом в якості обставини, що обтяжує покарання.

Контрольні запитання

1. Розкрийте поняття та ознаки суб'єкта кримінального правопорушення.
2. Як класифікують суб'єктів кримінальних правопорушень?
3. Чи може бути суб'єктом кримінального правопорушення юридична особа?
4. З якого віку може наставати кримінальна відповідальність?
5. Охарактеризуйте осудність, неосудність та обмежену осудність.
6. Як впливає на відповідальність вчинення кримінального правопорушення у стані сп'яніння?
7. Хто є спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення?
8. Хто така службова особа?
9. Які види службових осіб зустрічаються у КК?

Рекомендована література

Нормативно-правові акти

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (зі змінами та доповненнями станом на 16.05.2022).

Основна література

1. Бурдін В. М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання : монографія / В. М. Бурдін. — Львів : ПАІС, 2006. — 200 с.
2. Бурдін В. М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження) : монографія / В. М. Бурдін. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. — 780 с.
3. Вереша Р. В. Випадок та помилка у кримінальному праві : наук.-практ. посіб. / Р. В. Вереша. — Київ : Правова єдність, 2016. — 52 с.
4. Вереша Р. В. Суб'єктивні елементи складу злочину : наук.-практ. посіб. / Р. В. Вереша. — Київ : Правова єдність; Алерта, 2015. — 88 с.
5. Кваліфікація злочинів у діяльності Національної поліції України : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Харків : Константа, 2017. — 448 с.
6. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін ; за заг. ред. О. М. Литвинова ; МВС України. — Харків, 2020. — 428 с.
7. Мирошніченко Н. А. Проблема обмеженої осудності : навч. посіб. / Н. А. Мирошніченко, Н. А. Орловська. — О. : Юрид. літ., 2001. — 72 с.

Додаткова література

1. Берш А. Я. Примусові заходи медичного характеру за кримінальним законодавством України: монографія / А.Я. Берш. — Одеса : Юридична література, 2022. — 164 с.

2. Берш А. Я. Примусові заходи медичного характеру: правова природа та види : автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А. Я. Берш. — Одеса, 2017. — 189 с.
3. Бурдін В. М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сп'яніння : монографія / В. М. Бурдін. — Київ : Атіка, 2005. — 159 с.
4. Васильєв А. А. Проблеми осудності у кримінальному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. А. Васильєв. — Харків, 2005. — 221 с.
5. Вереша Р. В. Суб'єкт злочину : наук.-практ. посіб. / Р. В. Вереша. — Київ : Алерта, 2014. — 44 с.
6. Гуртовенко О. Л. Проміжний стан психіки людини під час вчинення нею небезпечного діяння у науці кримінального права / О. Л. Гуртовенко // Вісник Асоціації кримінального права України. — 2014. — № 1(2). — С. 119–132.
7. Зайцев О. В. Обмежена осудність у кримінальному праві України : монографія / О. В. Зайцев. — Харків : Майдан, 2007. — 240 с.
8. Клименко В. А. Обмежена осудність: поняття, критерії та примусове лікування : монографія / В. А. Клименко. — Київ : Атіка, 2011. — 180 с.
9. Крижановський М. В. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб : монографія / М. В. Крижановський. — Харків : Право, 2020. — 264 с.
10. Кримінальне право України. Загальна частина. Закон. Злочин. Відповідальність : [навч. посіб. / В. О. Туляков, Н. А. Мирошниченко, Д. О. Балобанова]; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». — Одеса : Юридична література, 2014. — 125 с.
11. Лень В. В. Примусові заходи медичного характеру: цілі і підстави застосування / В. В. Лень, М. М. Книга. — Запоріжжя : Дніпровський металург, 2011. — 92 с.
12. Лень В. В. Осудність у кримінальному праві і законодавстві : монографія / В. В. Лень. — Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2008. — 180 с.
13. Максимович Р. Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України : монографія / Р. Л. Максимович. — Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2008. — 304 с.
14. Марчак В. Я. Обмежена осудність: психолого-правовий зміст : монографія / В. Я. Марчак. — Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2010. — 400 с.
15. Мелих Б. Помилка за кримінальним правом: історично-правові аспекти / Б. Мелих // Вісник Львівського університету. Серія : Юридична. — 2011. — Вип. 52. — С. 342–350.
16. Мирошниченко Н. М. Вікова осудність у кримінально-правовій доктрині України : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н. М. Мирошниченко. — Одеса, 2013. — 20 с.
17. Орловська Н. А. Осудність та її види (порівняльний аналіз законодавства України та інших держав) : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н. А. Орловська. — Одеса, 2001. — 20 с.
18. Первомайский В. Б. Невменяемость / В. Б. Первомайский. — К. : Компьютерно-издательский центр, 2000. — 320 с.
19. Терентьев В. И. Уголовная ответственность специального субъекта преступления по уголовному праву Украины : монография / В. И. Терентьев. — Николаев : Дизайн и полиграфия, 2004. — 190 с.
20. Фоменко М. В. Кримінально-правове значення мотиву: аналіз наукової думки / М. В. Фоменко // Вісник Кримінологічної асоціації України. — 2021. — № 1 (24). — С. 43–49.

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

1. Поняття та значення суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.
2. Поняття та форми вини.
3. Поняття та види умислу.
4. Поняття та види необережної форми вини.
5. Казус, його відмінність від злочинної недбалості.
6. Змішана (подвійна, складна) вина. Вплив на кваліфікацію.
7. Поняття та значення мотиву та мети кримінального правопорушення. Емоції та їх вплив на кримінальну відповідальність.
8. Поняття та види помилок у кримінальному праві, їх правове значення.

1. ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення — це внутрішня сторона кримінального правопорушення, тобто психічна діяльність особи, що відображає відношення її свідомості й волі до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння і його наслідків. Зміст суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення характеризують певні юридичні ознаки: вина, мотив та ціль вчинення кримінального правопорушення. Вони тісно пов'язані між собою, однак їх зміст й значення в кожному випадку вчинення кримінального правопорушення неоднакові. Вина особи є основною, обов'язковою ознакою будь-якого складу кримінального правопорушення. Вона визначає саму наявність суб'єктивної сторони й значною мірою її зміст. Відсутність вини виключає суб'єктивну сторону й тим самим склад кримінального правопорушення. Повна характеристика змісту суб'єктивної сторони багатьох кримінальних правопорушень можлива лише при встановленні й врахуванні мотиву й мети вчинення суспільно небезпечного діяння. На відміну від вини, вони — факультативні ознаки суб'єктивної сторони, оскільки мають значення необхідних ознак лише у випадках, коли названі в диспозиції статті КК в якості таких.

Встановлення всіх ознак суб'єктивної сторони — це ніби завершальний етап у визначенні наявності складу кримінального правопорушення як єдиної підстави кримінальної відповідальності. Суб'єктивна сторона — це обов'язковий елемент будь-якого складу кримінального правопорушення і її наявність або відсутність дозволяє відмежувати кримінально протиправне діяння від не кримінально протиправного. Так, відсутній склад кримінального правопорушення у випадку вчинення діяння з необережності, якщо законом встановлена відповідальність лише за умисно вчинене діяння, як це має місце при заподіянні легкого тілесного ушкодження. Відсутність мотиву або мети також може виключати склад кримінального правопорушення й кримінальну відповідальність. Суб'єктивна сторона суттєво впливає на кваліфікацію кримінальних правопорушень і дозволяє відмежувати подібні за об'єктивними ознаками кримінальні правопорушення, як це має місце у випадках вчинення вбивства умисно (ст. 115 КК) або через необережність (ст. 119 КК), або при пошкодженні майна умисно (ст. 194 КК) або через необережність (ст. 196 КК).

2. ПОНЯТТЯ ТА ФОРМИ ВИНИ

У ст. 62 Конституції України та ст. 2 КК закріплено один з найважливіших принципів кримінального права — принцип кримінальної відповідальності тільки за наявності вини. Кримінальній відповідальності й покаранню підлягає тільки особа, винна у вчиненні кримінального правопорушення, тобто яка умисно або через необережність вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння. Це положення знаходить своє конкретне вираження в ст. 23, 24, 25 КК, де надане загальне поняття вини і її форм: умислу й необережності. Більш детально ознаки суб'єктивної сторони конкретизовані в нормах Особливої частини КК. Усе це свідчить про неприпустимість у кримінальному праві об'єктивного ставлення у вину, тобто відповідальності без встановлення вини особи у вчиненні суспільно небезпечного діяння й настанні суспільно небезпечного наслідку. Отже, вина є не тільки обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони, але й передумовою кримінальної відповідальності.

Вина — це психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння та його наслідків у формі умислу або необережності. Вина — категорія соціальна. Ця властивість проявляється в не-

гативному або зневажливому ставленні особи, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння, до тих інтересів, соціальних благ, цінностей (суспільних відносин), які охороняються кримінальним законом. Тому вина особи у вчиненні суспільно небезпечного діяння засуджується правом. Важливе значення в понятті вини мають і такі її складові, як форми й ступінь вини. Ступінь вини є оціночною, кількісною категорією, такою, що багато в чому визначає тяжкість вчиненого діяння й безпеки особи винного. Вона має й важливе практичне значення, оскільки реалізація кримінальної відповідальності й призначення конкретного покарання багато в чому залежать від того, чи із прямим або непрямим умислом вчинене кримінальне правопорушення, чи мав місце умисел заздалегідь обдуманий або раптово виниклий, який вид необережності допустила особа й у чому вона виявилася. Зміст вини — це сукупність свідомості (інтелектуальний момент), волі (вольовий момент) та їх співвідношення. Форми вини — це окреслені в кримінальному законі комбінації певних ознак свідомості й волі особи, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння. У комбінації таких ознак і знаходить своє вираження психічне ставлення особи до діяння і його наслідків. Чинне законодавство виділяє дві форми вини — умисел і необережність. Це узагальнені законодавцем поняття, які лише загалом характеризують ставлення особи до вчиненого нею діяння і його наслідків. Умисел і необережність мають свої види. Умисел може бути прямим і непрямим, а необережність проявляється в самовпевненості або недбалості.

3. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ УМИСЛУ

У відповідності до ст. 24 КК кримінальне правопорушення визнається вчиненим умисно, якщо особа, яка його вчинила, усвідомлювала суспільно небезпечний характер своєї дії або бездіяльності, передбачала його суспільно небезпечні наслідки й бажала їх або свідомо припускала настання цих наслідків. Аналіз законодавчого визначення умисної вини дозволяє виділити в якості її складових три відмінні риси (ознаки), що характеризують психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння і його наслідків. Це усвідомлення особою суспільної небезпеки свого діяння; передбачення його суспільно небезпечних наслідків; бажання настання таких наслідків або свідоме їхнє допущення. Перші дві особливості (усвідомлення і передбачення)

становлять інтелектуальну ознаку психічної діяльності особи, а третя (бажання або свідоме допущення наслідків) — його вольову ознаку. При вчиненні конкретних кримінальних правопорушень можлива різна комбінація інтелектуальних і вольових ознак. Це співвідношення й лежить в основі розподілу умислу на прямий і непрямий.

Під прямим умислом розуміють таке психічне ставлення особи до діяння і його наслідків, при якому вона усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає можливість або неминучість його суспільно небезпечних наслідків і бажає їх настання. Інтелектуальна ознака тут утворює усвідомлення суспільної небезпеки своєї поведінки й передбачення її суспільно небезпечних наслідків. Вольова ознака прямого умислу становить бажання настання наслідків своєї дії або бездіяльності. Найчастіше особа прагне в цьому випадку досягти якоїсь мети, задовольнити ту або іншу потребу.

Непрямий (евентуальний) умисел — це таке психічне ставлення особи до діяння і його наслідків, за якого вона усвідомлює суспільну небезпеку свого діяння, передбачає можливість настання його суспільно небезпечних наслідків, не бажає, але свідомо їх припускає. Особливість вольової сфери діяльності тут полягає у відсутності бажання настання суспільно небезпечного наслідку. Тут має місце ситуація, при якій особа, не направляючи свою волю на досягнення наслідку, все ж таки свідомо допускає його настання. Найчастіше таке свідоме допущення виражається в байдужому ставленні до наслідків.

Крім розглянутих видів умислу в теорії й судовій практиці прийнято виділяти інші види умислу, які мають значення для юридичної оцінки і кваліфікації деяких кримінальних правопорушень. За часом виникнення й формування розрізняють умисел заздалегідь обдуманий і раптово виниклий. Чинному законодавству відомі кримінальні правопорушення, суб'єктивна сторона яких і характер їх суспільної небезпеки фактично визначаються раптово виниклим умислом. Афектований умисел є різновидом раптово виниклого умислу, це особливий емоційний стан особи, який виникає внаслідок жорсткого поводження, або такого, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поводження з боку потерпілого (ст. 116 КК).

Залежно від спрямованості діяння й ступеня конкретизації винним передбачених наслідків умисел прийнято поділяти на визначений (конкретизований) і невизначений (неконкретизований). Визначений умисел характеризується чіткою конкретизацією наслідків

діяння в передбаченні винного. Тут суб'єкт передбачає індивідуально визначені наслідки й бажає їх настання або свідомо їх допускає. Визначений умисел у свою чергу може бути простим, коли винний передбачає і бажає настання одного конкретизованого наслідку, досягнення певної мети, або альтернативним, коли особа передбачає і однаково бажає або свідомо допускає настання одного із двох або більше, але індивідуально визначених наслідків. Невизначений умисел характеризується тим, що при передбаченні можливості настання суспільно небезпечних наслідків відсутня їхня індивідуальна конкретизація. Особа бажає або свідомо допускає нанесення шкоди тим або іншим інтересам, але про те, якою фактично буде шкода, не має чіткого уявлення. Так, при нанесенні ударів потерпілому винний не конкретизує, які саме тілесні uszkodження будуть заподіяні — легкі, середньої тяжкості або тяжкі. Відповідальність і кваліфікація в подібних випадках настають по фактично заподіяних наслідках.

4. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ НЕОБЕРЕЖНОЇ ФОРМИ ВИНИ

Необережність поряд з умислом є основною формою вини в кримінальному праві. Необережна форма вини характерна для порушень правил безпеки руху й експлуатації транспорту, порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, окремих господарських і службових кримінальних правопорушень. Недисциплінованість окремих осіб, халатне ставлення до виконання своїх службових і професійних обов'язків в окремих випадках призводять до катастрофічних за своїми масштабами і тяжкістю наслідкам.

У відповідності до ст. 25 КК кримінальне правопорушення визнається вчиненим через необережність, якщо особа, яка його вчинила, передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоча повинна була й могла їх передбачити. Це визначення охоплює два види необережності: кримінальну протиправну самовпевненість і кримінальну протиправну недбалість.

Кримінальна протиправна самовпевненість має місце тоді, коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення. Кри-

мінальна протиправна самовпевненість характеризується двома ознаками — інтелектуальною і вольовою. Інтелектуальна ознака кримінальної протиправної самовпевненості відображена у законі вказівкою на ставлення суб'єкта до суспільно небезпечних наслідків. На відміну від визначення умислу закон не містить характеристики психічного ставлення особи до вчиненого нею діяння (дії, бездіяльності). Особа, діючи (бездіючи) певним чином і усвідомлюючи фактичну сторону свого діяння, не оцінює свою поведінку як суспільно небезпечну, оскільки нейтралізує небезпеку (у своїй свідомості) обставинами, які здатні, на її думку, попередити можливість настання суспільно небезпечних наслідків. Вольова ознака кримінальної протиправної самовпевненості полягає в тому, що особа легковажно розраховує на відвернення суспільно небезпечних наслідків. При кримінальній протиправній самовпевненості особа розраховує на цілком реальні обставини, які за своїми властивостями мають здатність запобігти настанню наслідків. Це її особисті якості (швидкість, уміння, досвідченість, майстерність), дії інших осіб, вплив обстановки, сил природи і т. ін. Розрахунки ж на втручання обставин, які в момент вчинення діяння були відсутні, а їх прояв — не є закономірним, виключає самовпевненість. Незважаючи на впевненість суб'єкта в ненастанні наслідків, розрахунки його виявляються легковажними, тому що вибрані ним обставини або частина таких не змогли запобігти суспільно небезпечним наслідкам.

У правозастосовній практиці особливі складнощі викликає відмежування кримінальної протиправної самовпевненості від непрямого умислу. Це обумовлене тим, що за інтелектуальними ознаками ці види вини мають подібність. Так, і при кримінальній протиправній самовпевненості, і при непрямому умислі особа передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків. Разом з тим, якщо при кримінальній протиправній самовпевненості особа передбачає абстрактну можливість настання наслідків, то при непрямому умислі — реальну можливість їх настання. За вольовою ознакою при кримінальній протиправній самовпевненості воля особи спрямована на запобігання можливості настання суспільно небезпечних наслідків, при цьому розрахунки особи конкретні, спираються на обставину або групу обставин, які здатні запобігти настанню наслідків.

Кримінальна протиправна недбалість має місце тоді, коли особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, не передбачила можливості настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльнос-

ті, хоча повинна була й могла їх передбачити. Інтелектуальна ознака кримінальної протиправної недбалості характеризується відсутністю в особи усвідомлення суспільної небезпеки вчиненої нею дії (або бездіяльності), а також відсутністю передбачення можливості настання суспільно небезпечних наслідків. Передбачення суб'єктом настання суспільно небезпечних наслідків у конкретному випадку залежить від його ставлення до суспільних інтересів. Непередбачення наслідків свідчить про неповажне ставлення особи до суспільних інтересів, її недостатню передбачливість при здійсненні службових обов'язків, при виконанні спеціальних правил, які регулюють ту або іншу професійну діяльність, при дотриманні загальноновизнаних норм людського спілкування.

При визначенні кримінальної протиправної недбалості в поведінці особи важливе місце займає встановлення обов'язку суб'єкта передбачити суспільно небезпечні наслідки (об'єктивний критерій) і можливості їх передбачення (суб'єктивний критерій). Об'єктивний критерій кримінальної протиправної недбалості ґрунтується на вимогах персональної відповідальності суб'єкта, цей критерій означає обов'язок конкретної особи передбачити можливість настання суспільно небезпечних наслідків при вчиненні нею дій, які вимагають дотримання певних запобіжних заходів. Це можуть бути як елементарні (прості) заходи, які виникають у процесі безпосереднього спілкування людей один з одним, так і складні, наприклад, вимоги безпеки при здійсненні професійної діяльності. Суб'єктивний критерій кримінальної протиправної недбалості — встановлення фактичної можливості особи передбачити зазначені в законі наслідки. Цю можливість необхідно погоджувати, по-перше, з індивідуальними якостями особи (вік, ступінь підготовленості й кваліфікації, знання загальних і спеціальних правил обережності, наявність життєвого й професійного досвіду, стан здоров'я і т. ін.); по-друге, з тією конкретною обстановкою, в якій діяла дана особа.

Вольова ознака кримінальної протиправної недбалості полягає в тому, що особа, маючи реальну можливість передбачити суспільно небезпечні наслідки своєї поведінки, не мобілізує свої психічні здатності для того, щоб здійснити вольові дії, необхідні для попередження таких наслідків.

5. КАЗУС, ЙОГО ВІДМІННІСТЬ ВІД ЗЛОЧИННОЇ НЕДБАЛОСТІ

«Випадок» («казус») у правовій літературі розглядається як самостійний вид психічного ставлення до суспільно небезпечних наслідків. Він має місце тоді, коли наслідки, які настали, перебувають у причинному зв'язку з дією (або бездіяльністю) особи, яка не тільки не передбачала можливості їх настання, але й не могла їх передбачити. «Випадок» виключає вину в поведінці особи. Поняттям «випадок» охоплюються ситуації, коли, незважаючи на наявність в особи обов'язку передбачити суспільно небезпечні наслідки (об'єктивного критерію), вона внаслідок конкретних обставин не має реальної можливості їх передбачити (відсутній суб'єктивний критерій), або відсутній обидва критерії.

6. ЗМІШАНА (ПОДВІЙНА, СКЛАДНА) ВИНА. ВПЛИВ НА КВАЛІФІКАЦІЮ

У відповідності до ст. ст. 24, 25 КК вина може бути виражена тільки у формі умислу або необережності. При цьому одні кримінальні правопорушення можуть бути тільки умисними (викрадення), інші — тільки необережними (службова недбалість), треті — як умисними, так і необережними (вбивство). Інших форм вини закон прямо не передбачає. Але наука кримінального права на основі аналізу деяких статей Особливої частини КК розробила поняття змішаної вини (іноді її називають складною або подвійною виною). Змішана вина являє собою різне психічне ставлення особи у формі умислу й необережності до різних об'єктивних ознак того самого складу кримінального правопорушення. При змішаній вині по відношенню до одних ознак складу має місце умисел (прямий або непрямий), по відношенню до інших — необережність (самовпевненість або недбалість). Питання про змішану вину виникає в тих складах кримінальних правопорушень, в яких об'єктивна сторона за своїм характером є складною (в матеріальних складах).

При наявності змішаної вини слід вирішити питання про те, яким у цілому є кримінальне правопорушення, вчинене винним: умисним або необережним. Вирішення цього питання залежить від того, яка об'єктивна ознака конкретного складу кримінального правопорушення є найважливішою для визнання діяння кримінальним право-

порушенням і оцінки характеру й ступеня його суспільної небезпеки. Можна виділити дві групи кримінальних правопорушень зі змішаною виною. Перша група — це кримінальні правопорушення, в яких діяння саме по собі не є кримінально протиправним, а стає таким тільки за умови, що воно заподіяло тяжкі наслідки, вирішальне значення має необережне ставлення до цих наслідків (ст. 286 КК). Саме воно й визначає віднесення цих кримінальних правопорушень до необережних. Друга група — кримінальні правопорушення, де відносно обов'язкового наслідку передбачається умисел (прямий або непрямий), а по відношенню до кваліфікуючого наслідку — необережність, кримінальне правопорушення у цілому визнається умисним (ч. 2 ст. 121 КК в частині відношення до смерті потерпілого). У цих кримінальних правопорушеннях саме умисне ставлення до діяння й найближчого наслідку визначає спрямованість діяння й характер його суспільної небезпеки.

7. ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ МОТИВУ ТА МЕТИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ. ЕМОЦІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Кожний вид поведінки людини в суспільстві обумовлений якимись спонукальними мотивами й цілями. Мотив і ціль як психічні ознаки характерні для будь-якої свідомої вольової поведінки людини. В їх основі лежать потреби, інтереси людини. Однак, коли мова йде про мотив і мету кримінального правопорушення, їх зміст визначається антисоціальною спрямованістю. Мотив кримінального правопорушення — це спонукання до вчинення суспільно небезпечного діяння, а ціль (мета) — уявлення про його суспільно небезпечний наслідок, про ту шкоду, яка свідомо для винного настане для охоронюваних кримінальним законом інтересів і яка є для нього бажаною. Про мету кримінального правопорушення можна говорити лише у випадку вчинення умисних кримінальних правопорушень. При цьому мета може бути тільки в кримінальних правопорушеннях із прямим умислом, тому що вона є показником бажання особи. Суб'єктивна сторона містить у собі не всі мотиви й цілі, а тільки ті з них, які визначають суспільно небезпечну, антисоціальну спрямованість діяння, впливають на ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення. Якщо мотив і ціль виступають у якості необхідної ознаки

суб'єктивної сторони певного виду кримінальних правопорушень, це свідчить про те, що дане суспільно небезпечне діяння законодавець відніс до групи умисних кримінальних правопорушень.

Мотиви можуть бути різними: низинними (наприклад, користь, помста, хуліганські), що не мають низинного характеру (наприклад, жаль, прагнення допомогти іншій людині, неправильно усвідомлені інтереси служби). Мета також буває різною, наприклад, ціль незаконного збагачення, мета приховати інше кримінальне правопорушення та інші.

Особливості деяких складів кримінальних правопорушень визначають необхідність з'ясування тих або інших емоцій, які відчувала людина при вчиненні суспільно небезпечного діяння. Існує безліч емоцій, які різняться за своїм характером, змістом, часом виникнення. Як правило, усі вони перебувають за межами суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, тому що не впливають на формування її ознак (каяття у вчиненому, страх покарання й ін.) або вплив цей мізерно малий й тому не має істотного значення при формуванні в особи мотиву й мети вчинити кримінальне правопорушення (жаль, жалість і т. п.). Але в деяких передбачених у нормах Особливої частини КК випадках такі емоції, як стан сильного душевного хвилювання, відіграють істотну роль у формуванні мотиву вчинення названих кримінальних правопорушень і тому входять у зміст суб'єктивної сторони за умови вказівки на них у диспозиції норми закону (ст. ст. 116, 123 КК).

8. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПОМИЛОК У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ, ЇХ ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ

Помилка в кримінальному праві — це неправильне уявлення особи про юридичне значення й фактичний зміст свого діяння, його наслідки і обставини, які передбачаються як обов'язкові ознаки в конкретному складі кримінального правопорушення. У теорії кримінального права виділяють юридичну й фактичну помилку.

Юридична помилка — це неправильне уявлення особи щодо юридичної характеристики вчиненого діяння. Юридична помилка може мати місце щодо кримінально протиправного або не протиправного діяння, щодо кваліфікації вчиненого й щодо покарання за кримінальне правопорушення. Така помилка, враховуючи положення про

те, що незнання законів не звільняє від відповідальності, не має правового значення.

Фактична помилка — це не правильне уявлення особи щодо характеру й фактичних наслідків своєї діяльності. Фактична помилка буває декількох видів:

— помилка в об'єкті кримінального правопорушення — особа, вважаючи, що здійснює посягання щодо одного об'єкта, насправді спрямовує свої дії на інший об'єкт. Вчинене кваліфікується відповідно до спрямованості дій особи — як замах на той об'єкт, якому винний прагнув заподіяти шкоду;

— помилка в предметі кримінального правопорушення або в особі потерпілого — особа посягає саме на намічений нею об'єкт, але безпосередньо дії виявляються спрямованими на інший, ніж намічалось, предмет чи потерпілого. Якщо предмет або потерпілий, щодо яких планувалося посягання і щодо яких воно вчинено фактично, не наділені якимись особливими ознаками, у зв'язку з наявністю яких посягання на них передбачаються іншими кримінально-правовими нормами, то така помилка не впливає на кримінальну відповідальність. Якщо закон диференціює відповідальність за посягання залежно від особливостей вказаних ознак складу кримінального правопорушення, вчинене оцінюється як замах на те кримінальне правопорушення, яке винний прагнув вчинити, але фактично не вчинив внаслідок допущеної помилки;

— помилка у суспільно небезпечних наслідках — неправильне уявлення про вид та розмір суспільно небезпечних наслідків. Якщо відповідальність диференційована залежно від наслідків, то за такої помилки вчинене кваліфікується як замах на кримінальне правопорушення, ознакою складу якого є наслідки, які винний намагався заподіяти (різний розмір шкоди у викраденнях);

— помилка у визначенні причинного зв'язку — особа неправильно уявляє розвиток причинного зв'язку між вчиненим нею діянням і наслідком, що настав;

— помилка в інших ознаках об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення — помилка у часі вчинення кримінального правопорушення, його місці, обстановці, знарядді чи засобах, способі має правове значення залежно від того, чи є ці ознаки обов'язковими для відповідного складу кримінального правопорушення.

Контрольні запитання

1. Що таке суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення?
2. Які ознаки характеризують суб'єктивну сторону складу кримінального правопорушення?
3. Які існують форми та види вини та в чому їх зміст?
4. Охарактеризуйте різновиди умислу.
5. Що таке необережність та які її види?
6. Що таке складна (подвійна, змішана) форма вини?
7. Що таке випадок (казус)?
8. Що таке помилка, які її види та значення?

Рекомендована література

Нормативно-правові акти

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (зі змінами та доповненнями станом на 16.05.2022).
3. Постанови Пленуму Верховного Суду України у справах кримінальної спеціалізації / упоряд. О. М. Литвинов, А. М. Яценко. — Харків : Константа, 2018. — 320 с.

Основна література

1. Бурдін В. М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання : монографія / В. М. Бурдін. — Львів : ПАІС, 2006. — 200 с.
2. Бурдін В. М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження) : монографія / В. М. Бурдін. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. — 780 с.
3. Вереша Р. В. Випадок та помилка у кримінальному праві : наук.-практ. посіб. / Р. В. Вереша. — Київ : Правова єдність, 2016. — 52 с.
4. Вереша Р. В. Суб'єктивні елементи складу злочину : наук.-практ. посіб. / Р. В. Вереша. — Київ : Правова єдність ; Алерта, 2015. — 88 с.

5. Кваліфікація злочинів у діяльності Національної поліції України : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Харків : Константа, 2017. — 448 с.
6. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2020. — 428 с.
7. Лень В. В. Примусові заходи медичного характеру: цілі і підстави застосування / Лень В. В., Книга М. М. — Запоріжжя : Дніпровський металург, 2011. — 211 с.

Додаткова література

1. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів : монографія / Л. П. Брич. — Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. — С. 520–553.
2. Бурдін В. М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сп'яніння : монографія / В. М. Бурдін. — Київ : Атіка, 2005. — 159 с.
3. Вереша Р. В. Суб'єкт злочину : наук.-практ. посіб. / Р. В. Вереша. — Київ : Правова єдність, 2014. — 44 с.
4. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України : навч. посіб. / Р. В. Вереша. — К. : Атіка, 2005. — 224 с.
5. Зайцев О. В. Обмежена осудність у кримінальному праві України : монографія / О. В. Зайцев. — Х. : Майдан, 2007. — 240 с.
6. Клименко В. А. Обмежена осудність: поняття, критерії та примусове лікування : монографія / В. А. Клименко. — Київ : Атіка, 2011. — 180 с.
7. Крижановський М. В. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб : монографія / М. В. Крижановський. — Харків : Право, 2020. — 264 с.
8. Кримінальне право України. Загальна частина. Закон. Злочин. Відповідальність : [навч. посіб. / В. О. Туляков, Н. А. Мирошниченко, Д. О. Балобанова]; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». — Одеса : Юридична література, 2014. — 125 с.
9. Максимович Р. Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України : монографія / Р. Л. Максимович. — Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2008. — 304 с.
10. Марчак В. Я. Обмежена осудність: психолого-правовий зміст : монографія / В. Я. Марчак. — Чернівці : Чернівець. нац. ун-т, 2010. — 400 с.

11. Мелих Б. Помилка за кримінальним правом: історично-правові аспекти / Б. Мелих // Вісник Львівського університету. Серія: Юридична. — 2011. — Вип. 52. — С. 342–350.
12. Первомайский В. Б. Невменяемость / В. Б. Первомайский. — К. : Комп'ютерно-издательский центр, 2000. — 320 с.
13. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : монографія / А. В. Савченко. — К. : Атіка, 2002. — 144 с.

СТАДІЇ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

1. Поняття та види стадій вчинення кримінального правопорушення.
2. Готування до кримінального правопорушення, його ознаки.
3. Поняття замаху на кримінальне правопорушення та його види.
4. Закінчене кримінальне правопорушення. Особливості закінчення окремих складів кримінальних правопорушень.
5. Добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця. Відмінність добровільної відмови від дійового каяття.

1. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СТАДІЙ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Якщо особа повністю реалізувала кримінально протиправний намір і вчинила закінчене кримінальне правопорушення, необхідність виділяти будь-які етапи кримінально протиправної поведінки відсутня. Однак у правозастосовній практиці трапляються випадки недоведення задуманого кримінального правопорушення до завершення (за волею особи або всупереч її волі). У цих випадках стадії реалізації кримінально протиправного наміру набувають кримінально-правового значення.

Поняття «стадії вчинення кримінального правопорушення» у чинному КК України не вживається, але розроблене наукою кримінального права. Стадії вчинення кримінального правопорушення — це певні етапи умисної кримінально протиправної діяльності, які розрізняються між собою за характером діянь, моментом їх припинення, ступенем реалізації кримінально протиправного наміру. Законодавець виокремлює три стадії вчинення кримінального правопорушення: 1) готування до кримінального правопорушення (ст. 14 КК); 2) замах на кримінальне правопорушення (ст. 15 КК); 3) закінчене кримінальне правопорушення (ст. 13 КК). Цим стадіям, які мають кримінально-правове значення, можуть передувати стадії, які такого значення не мають, а отже не є кримінально караними. До них належать виникнення (формування) умислу та виявлення умислу на вчинення кримінального правопорушення («голий» умисел).

Виникненням наміру є внутрішнім психічним процесом, під час якого в особі формується бажання вчинити кримінальне правопорушення. Під виявленням наміру розуміється зовнішній прояв тим чи іншим способом (усно, письмово, конклюдентними діями тощо) наміру особи вчинити кримінальне правопорушення, проте без конкретних діянь, спрямованих на реалізацію цього наміру. Чинне кримінальне законодавство України не передбачає караності такої поведінки, оскільки вважається, що думки, бажання, наміри, ідеї, не підкріплені реальними кримінально протиправними діяннями особи, не здатні заподіяти шкоду охоронюваним законом суспільним відносинам, а тому перебувають поза сферою кримінально-правового регулювання. Від виявлення наміру треба відрізнити випадки кримінально караної погрози (ст. ст. 129, 195, 266, 345, 377 КК) та закликів до вчинення певних дій (ч. 2 ст. ст. 109, ст. 258², 369, 436, ч. 2 ст. 442 КК). У цих та інших випадках закон передбачає відповідальність не за небезпечні думки та їх висловлювання, а за виявлені зовні та доведені до відома потерпілого або широкого кола осіб прояви поведінки, які здатні заподіяти шкоду найважливішим суспільним відносинам.

Традиційно перші дві стадії вчинення кримінального правопорушення — готування до кримінального правопорушення та замах на кримінальне правопорушення — визнаються різновидами незакінченого кримінального правопорушення (попередньої кримінально протиправної діяльності).

2. ГОТУВАННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЙОГО ОЗНАКИ

Готуванням до кримінального правопорушення є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення кримінального правопорушення, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 14 КК). У цьому понятті міститься приблизний перелік різновидів підготовчої діяльності, який залишається «відкритим», тобто правозастосовувач має право визнати будь-які інші дії, які спрямовані на створення умов для вчинення кримінального правопорушення, в якості готування до нього. Готування до кримінального правопорушення відрізняється, з одного боку, від виявлення умислу, оскільки характеризується діянням суб'єкта, що

полягає у створенні умов, необхідних для подальшого вчинення кримінального правопорушення, з іншого — від замаху на кримінальне правопорушення, оскільки особа поки що не виконує об'єктивну сторону кримінально протиправного діяння. З об'єктивної сторони готування може полягати у:

— підшукуванні знарядь або засобів вчинення кримінального правопорушення — це умисні дії суб'єкта, які проявляються в набутті будь-яким способом (позичення, купівля, обмін, викрадення і т. ін.) знарядь або засобів, необхідних для вчинення кримінального правопорушення. У разі набуття знарядь або засобів кримінально протиправним способом суб'єкт підлягає кримінальній відповідальності за сукупністю кримінальних правопорушень (наприклад, ст. 262 та ст. 14, п. 11 ч. 2 ст. 115 КК);

— пристосуванні засобів чи знарядь — це умисний вплив суб'єкта на предмети матеріального світу, в результаті якого вони набувають нових властивостей і стають придатними для виконання об'єктивної сторони певного складу кримінального правопорушення (виготовлення обрізу з гладкоствольної рушниць, підроблення ключа тощо);

— підшукуванні співучасників для вчинення кримінального правопорушення — це умисні дії суб'єкта, спрямовані на залучення інших осіб до спільного вчинення кримінального правопорушення як співвиконавців, пособників, підбурювачів чи організаторів (застосування психічного насильства, наймання за оплату, підбурювання тощо);

— змові на вчинення кримінального правопорушення — це угода двох або більше суб'єктів на спільне вчинення кримінального правопорушення;

— усуненні перешкод для вчинення кримінального правопорушення — умисні дії або бездіяльність суб'єкта, які полягають в усуненні об'єктивних перепон, які, на думку суб'єкта, роблять неможливим або певною мірою ускладнюють вчинення кримінального правопорушення (відключення сигналізації, отруєння собаки тощо);

— іншому умисному створенні умов для вчинення кримінального правопорушення — це інші будь-які умисні діяння, крім перелічених, спрямовані на готування до вчинення кримінально протиправного діяння та приховування його наслідків (створення алібі, підготовка місць для зберігання отриманого кримінально протиправним шляхом тощо).

Кваліфікується готування до кримінального правопорушення за ст. 14 КК та статтею Особливої частини КК, що передбачає відповід-

не кримінальне правопорушення. Готування до кримінального проступку та до злочину, за який передбачено покарання до двох років позбавлення волі або інше, більш м'яке покарання (ч. 2 ст. 14 КК), не тягне кримінальної відповідальності. У більшості зарубіжних країн готування до вчинення злочину або взагалі не визнається кримінально караним (Італія, Данія, Бельгія, Франція), або визнається таким тільки у випадках готування до тяжких та особливо тяжких злочинів (Швейцарія, Австрія, Російська Федерація).

3. ПОНЯТТЯ ЗАМАХУ НА КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ЙОГО ВИДИ

Замахом на кримінальне правопорушення є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК, якщо при цьому таке правопорушення не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі (ч. 1 ст. 15 КК). Замах на кримінальне правопорушення відрізняється, з одного боку, від готування до кримінального правопорушення, оскільки особа вже починає виконувати об'єктивну сторону кримінально протиправного діяння, з іншого — від закінченого кримінального правопорушення, оскільки має місце недоведеність його до кінця.

За ступенем реалізації суб'єктом умислу та об'єму виконаних дій замах на кримінальне правопорушення поділяється на два види: закінчений та незакінчений. Замах на вчинення кримінального правопорушення є закінченим, якщо особа виконала усі дії, які вважала необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця, але воно не було закінчено з причин, які не залежали від її волі (ч. 2 ст. 15 КК). Замах на вчинення кримінального правопорушення є незакінченим, якщо особа з причин, що не залежали від її волі, не вчинила усіх дій, які вважала необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця (ч. 3 ст. 15 КК).

У теорії кримінального права залежно від причин, через які кримінальне правопорушення не було доведено до кінця, розрізняють замах на непридатний об'єкт (предмет) та з непридатними засобами. При замаху на непридатний (нереальний, відсутній) об'єкт (предмет) у діях винного міститься фактична помилка відносно об'єкта

(предмета) посягання, його наявності або наявності в нього певних ознак (постріл у мертву людину, намагання викрасти підроблені гроші тощо). Замах із непридатними засобами має місце тоді, коли суб'єкт для досягнення кримінально протиправного результату обирає засоби, які за своїми об'єктивними властивостями не здатні викликати бажані для винного суспільно небезпечні наслідки (спроба вчинити вбивство з використанням засобів, які не мають отруйної сили, тощо). Непридатність замаху внаслідок фактичної помилки не виключає суспільної небезпечності вчиненого з огляду на спрямованість кримінально протиправного наміру, а отже тягне кримінальну відповідальність на загальних підставах. Використання (з метою вчинення кримінального правопорушення) знарядь чи засобів, які через свою нікчемність не можуть заподіяти шкоди об'єкту кримінально-правової охорони (чаклування, наговір, проклинання, ворожіння і т. ін.), не є замахом на кримінальне правопорушення та не тягнуть кримінальної відповідальності.

Кваліфікується замах на кримінальне правопорушення за відповідною частиною (2 або 3) ст. 15 КК та статтею Особливої частини, що передбачає відповідне кримінальне правопорушення. За законодавством зарубіжних країн питання про караність замаху вирішується по-різному: 1) не карається замах лише на кримінальні проступки або їх аналоги (Данія, Іспанія, Італія, Латвія, Норвегія); 2) тільки у випадках, коли це прямо передбачено законом, є караним замах на кримінальний проступок (Франція, ФРН); 3) тільки у випадках, коли це прямо передбачено законом, карається замах на злочин (Фінляндія, Швеція).

4. ЗАКІНЧЕНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ. ОСОБЛИВОСТІ ЗАКІНЧЕННЯ ОКРЕМИХ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Закінчене кримінальне правопорушення характеризується повною реалізацією об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого диспозицією статті Особливої частини КК, єдністю об'єктивних і суб'єктивних ознак посягання. Кримінальне правопорушення з матеріальним складом вважається закінченим з моменту настання передбачених диспозицією норми КК суспільно небезпечних наслідків, а якщо у статті КК міститься альтернатив-

на вказівка на кілька суспільно небезпечних наслідків, кримінальне правопорушення визнається закінченим з моменту настання хоча б одного з таких наслідків. Кримінальне правопорушення з формальним складом вважається закінченим з моменту вчинення передбаченої диспозицією норми КК дії (бездіяльності), а в разі вказівки закону на кілька альтернативних діянь — з моменту повного виконання хоча б одного діяння. Особливість усічених складів кримінальних правопорушень полягає у тому, що момент їх юридичного закінчення пов'язується із вчиненням діяння, яке за загальним кримінально-правовим змістом є незакінченим кримінальним правопорушенням — готуванням або замахом (посягання на життя громадського або державного діяча (ст. 112 КК), напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний з насильством, що є небезпечним для життя або здоров'я особи (ст. 187 КК), створення злочинної організації (ст. 255 КК) тощо).

5. ДОБРОВІЛЬНА ВІДМОВА ВІД ДОВЕДЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ДО КІНЦЯ. ВІДМІННІСТЬ ДОБРОВІЛЬНОЇ ВІДМОВИ ВІД ДІЙОВОГО КАЯТТЯ

З питанням про стадії кримінального правопорушення пов'язане питання про добровільну відмову від доведення кримінального правопорушення до кінця (ст. 17 КК). Добровільною відмовою є остаточне припинення особою за своєю волею готування до кримінального правопорушення або замаху на нього, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення кримінального правопорушення до кінця. У випадку добровільної відмови особа не підлягає кримінальній відповідальності за кримінальне правопорушення, до якого готувалася або на який здійснювала замах.

Відмова характеризується такими основними ознаками: 1) добровільність; 2) остаточність; 3) своєчасність. Добровільність означає, що особа, яка почала вчинювати кримінальне правопорушення і усвідомлює можливість доведення його до кінця, відмовляється від цього за власною ініціативою, а мотиви цього можуть бути різними і не впливати на вирішення питання про наявність добровільної відмови (страх перед покаранням, каяття, жалість до потерпілого та ін.).

Остаточність відмови означає, що особа припиняє розпочате кримінальне правопорушення повністю і безповоротно, у неї відсутній

намір продовжити кримінальне правопорушення у майбутньому. Своєчасність означає, що добровільна відмова можлива лише у незакінченому кримінальному правопорушенні, на стадіях готування або замаху на кримінальне правопорушення. Особа, яка добровільно відмовилася від доведення кримінального правопорушення до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого кримінального правопорушення.

Інститут добровільної відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця слід відмежовувати від дійового каяття. Дійове каяття — це активна поведінка суб'єкта після закінчення кримінального правопорушення, яка свідчить про прагнення винного згладити наслідки вчиненого ним кримінального правопорушення. Відмінність добровільної відмови від дійового каяття полягає в такому:

— добровільна відмова можлива лише на стадіях готування або замаху на кримінальне правопорушення, коли суб'єкт контролює розвиток причинного зв'язку між своїм суспільно небезпечним діянням і його наслідками та може запобігти їх настанню, а дійове каяття — коли кримінальне правопорушення припинено або закінчено;

— добровільна відмова можлива у формі активної (на будь-якому етапі попередньої кримінально протиправної діяльності) або пасивної (на стадії готування або незакінченого замаху) поведінки суб'єкта, а дійове каяття — це завжди активна поведінка суб'єкта;

— добровільна відмова можлива лише при вчиненні кримінальних правопорушень з умисною формою вини, а дійове каяття — як з умисною, так й з необережною формою вини;

— добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця виключає кримінальну відповідальність особи за готування або замах на кримінальне правопорушення, від доведення якого до кінця особа відмовилася (ч. 1 ст. 17 КК), тоді як дійове каяття за наявності певних умов може бути визнано підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст. 45 КК) або обставиною, що пом'якшує покарання (п. 1, 2, 2—1 ч. 1 ст. 66 КК).

Контрольні запитання

1. Що таке стадії вчинення кримінального правопорушення?
2. Що слід розуміти під закінченим та незакінченим кримінальним правопорушенням?

3. Що таке готування до кримінального правопорушення та які його ознаки?
4. Що таке замах на кримінальне правопорушення?
5. Готування до якого кримінального правопорушення не тягне за собою кримінальної відповідальності?
6. Охарактеризуйте види замаху.
7. Що таке добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця?
8. Що таке виявлення наміру і чим воно відрізняється від готування до кримінального правопорушення?

Рекомендована література

Нормативно-правові акти

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (зі змінами та доповненнями станом на 16.05.2022).

Основна література

1. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Р. В. Вереша. — Київ : Правова єдність, 2016. — 363 с.
2. Зінченко І. О. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частина у питаннях і відповідях : наук.-практ. посіб. / Зінченко І. О., Харченко В. Б. — Київ : Атіка, 2013. — 240 с.
3. Кваліфікація злочинів у діяльності Національної поліції України : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Харків : Константа, 2017. — 448 с.
4. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / Литвинов О. М., Житний О. О., Васильєв А. А. та ін. — Харків : НікаНова, 2015. — 400 с.
5. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / Литвинов О. М., Житний О. О., Клемпарський М. М. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2016. — 328 с.

Додаткова література

6. Кримінальне право України. Загальна частина. Альбом схем : навч. посіб. / В. Я. Горбачевський, І. А. Вартилицька, О. В. Микитчик та ін. — Київ : Правова єдність ; Алерта, 2015. — 212 с.
  7. Кримінальне право України. Особлива частина. Альбом схем : навч. посіб. / В. Я. Горбачевський, І. А. Вартилицька, О. В. Микитчик та ін. — Київ : Правова єдність ; Алерта, 2015. — 576 с.
  8. Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посіб. / А. А. Васильєв, О. О. Житний, Є. О. Гладкова та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. — Харків : Право, 2020. — 656 с.
  9. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / А. М. Яценко, В. Б. Харченко, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. — Харків : Право, 2019. — 480 с.
  10. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2020. — 428 с.
  11. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, О. О. Володіна [та ін.]. — Харків : Право, 2015. — 528 с.
  12. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / А. О. Байда, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов [та ін.]. — Харків : Право, 2015. — 680 с.
  13. Кримінальне право. Особлива частина : підручник / А. С. Беніцький, В. П. Бодаєвський, Г. Є. Болдарь [та ін.]. — Київ : Дакор, 2015. — 786 с.
  14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. — Київ : Юрінком Інтер, 2016. — 1064 с.
  15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: станом на 1 вересня 2015 р. / С. В. Петков, О. І. Мотлях, Н. В. Малирчук [та ін.]. — Київ : Центр учб. літ., 2015. — 720 с.
  16. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: станом на 20 січня 2016 р. / О. М. Литвинов, П. Д. Біленчук, К. І. Беляков [та ін.]. — Київ : Центр учб. літ., 2016. — 536 с.
  17. Шульга А. М. Кримінальне право України: основні питання та відповіді : посібник для підгот. до форм контролю з навч. дисципліни «Кримінальне право України» / А. М. Шульга. — Харків : Майдан, 2014. — 276 с.
1. Бурдін В. М. Стадії вчинення злочину (кримінально-правове дослідження) : монографія / В. М. Бурдін. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. — 304 с.
  2. Бурдін В. М. До питання про момент закінчення продовжуваних та триваючих злочинів / В. М. Бурдін // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. — 2013. — № 1. — С. 81–95.
  3. Бурдін В. М. Закінчений злочин: спірні проблеми розуміння / В. М. Бурдін // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія : Юридична. — 2013. — № 3. — С. 292–303.
  4. Кримінальне право України. Загальна частина. Закон. Злочин. Відповідальність : [навч. посіб. / В. О. Туляков, Н. А. Мирошніченко, Д. О. Балобанова] ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». — Одеса : Юридична література, 2014. — 125 с.
  5. Тихий В. П. Питання застосування норм Кримінального кодексу України щодо стадій злочину / В. П. Тихий // Законодавство України: науково-практичні коментарі. — 2002. — № 1. — С. 70–75.
  6. Тихий В. П. Стадії вчинення злочину : конспект лекцій / В. П. Тихий. — Харків : НЮАУ, 1996. — 30 с.
  7. Хавронюк М. Покарання за готування до злочину і замах на злочин: парадокси національного кримінального кодексу, особливо у порівнянні з іноземними / М. Хавронюк // Підприємництво, господарство і право. — 2009. — № 5. — С. 108–113.

СПІВУЧАСТЬ У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

1. Поняття співучасті, її значення, об'єктивні та суб'єктивні ознаки співучасті.
2. Види співучасників, їх об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Підстави та межі відповідальності співучасників.
3. Форми співучасті.
4. Добровільна відмова співучасників від доведення кримінального правопорушення до кінця.
5. Співучасть у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом.
6. Екссес виконавця.
7. Поняття та види причетності до кримінального правопорушення. Відмінність причетності до кримінального правопорушення від співучасті у ньому.

1. ПОНЯТТЯ СПІВУЧАСТІ, ЇЇ ЗНАЧЕННЯ, ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ СПІВУЧАСТІ

Вчинення кримінального правопорушення у співучасті свідчить про його підвищену суспільну небезпеку. Співучасть — це умисна, спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення. Тобто у кримінальному правопорушенні беруть участь декілька суб'єктів, їх участь є спільною та умисною.

До об'єктивних ознак співучасті слід віднести:

1) групу осіб (кількісна ознака), які є фізичними, осудними (або обмежено осудними) особами, що досягли віку кримінальної відповідальності. Це означає, що вчинення кримінального правопорушення суб'єктом кримінального правопорушення з участю неосудного або особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, не утворює співучасті у кримінальному правопорушенні;

2) спільність дій — якісна ознака співучасті, означає, що кримінальне правопорушення учинено об'єднаними та загальними зусиллями співучасників. Кожен з них виконує свої дії, робить свій внесок у спільне кримінальне правопорушення, при цьому спирається на допомогу інших співучасників, розраховує на них. Їх ролі та функції можуть бути однаковими (співвиконавці) або можуть відрізнятися;

3) спільна діяльність співучасників спрямована на досягнення єдиного кримінально протиправного результату. Кримінальне правопорушення, яке вони вчинили, має бути результатом спільної діяльності всіх співучасників;

4) між діями кожного співучасника та спільним результатом має бути встановлений причинний зв'язок. Відсутність причинного зв'язку свідчить про відсутність спільності у вчиненні кримінального правопорушення групою осіб (у матеріальному складі кримінального правопорушення).

Суб'єктивні ознаки співучасті полягають в умисній спільній участі у вчиненні умисного кримінального правопорушення. Інтелектуальна ознака умисної вини полягає в тому, що співучасники (організатор, підбурювач, пособник) усвідомлюють суспільно небезпечний характер дій, що вчиняються ними особисто, а також суспільно небезпечний і кримінально протиправний характер дій виконавця. Виконавець, своєю чергою, повинен розуміти, що він діє не один, що йому хтось сприяє у вчиненні кримінального правопорушення, тобто він усвідомлює, що діє з ними спільно. Вольова ознака умисної вини у співучасті характеризується бажанням (прямої умисел) або свідомим допущенням (непрямої умисел) настання спільних суспільно небезпечних наслідків. Тому для наявності співучасті необхідно встановити усвідомлення кожним із співучасників факту спільного вчинення кримінального правопорушення, передбачення, що в результаті їх спільних зусиль виконавцем буде вчинене кримінальне правопорушення, бажання або свідоме допущення настання єдиного для всіх співучасників кримінально протиправного результату. Ціль (мета) і мотив діяльності у співучасників можуть збігатися або не збігатися. Стаття 26 КК України виключає необережну співучасть в умисному кримінальному правопорушенні, а також умисну співучасть у необережному кримінальному правопорушенні. Для притягнення співучасників до кримінальної відповідальності необхідно встановити сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак.

2. ВИДИ СПІВУЧАСНИКІВ, ЇХ ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ. ПІДСТАВИ ТА МЕЖІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СПІВУЧАСНИКІВ

При вчиненні кримінального правопорушення співучасниками вони можуть виконувати однорідні або різнорідні функції (ролі).

Виконавцем (співвиконавцем) вважається особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами кримінального правопорушення безпосередньо або шляхом використання інших осіб, що не підлягають кримінальній відповідальності (неосудні, малолітні), вчинила конкретне кримінальне правопорушення. Виконавець виконує об'єктивну сторону конкретного кримінального правопорушення повністю або з іншими співвиконавцями частково. Без виконавця не може бути співучасті, тому він є центральною фігурою у співучасті. Якщо особа залучила до кримінального правопорушення неосудного або малолітнього, такі дії виконавця визнаються посереднім заподіянням і він визнається суб'єктом (виконавцем) цього кримінального правопорушення. Виконавці можуть діяти як з прямим, так і непрямим умислом.

Підбурювач — це особа, яка схиляє інших співучасників до вчинення кримінального правопорушення. З об'єктивної сторони це можуть бути погрози, примус, умовляння, схиляння до кримінального правопорушення іншим чином. Таким чином, підбурювач викликає у виконавця або інших співучасників рішучість та бажання вчинити кримінальне правопорушення. Підбурювач діє завжди з прямим умислом.

Організатор — найбільш суспільно небезпечна фігура, тому що він організує вчинення кримінального правопорушення та керує його вчиненням. Крім організації та керівництва він може створити організовану групу чи злочинну організацію, розподілити ролі між співучасниками, забезпечити фінансування злочинної діяльності, організувати шляхи приховування як кримінального правопорушення, так і співучасників. Організатор діє завжди з прямим умислом.

Пособником може бути особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками, а також особа, яка задалегідь обіцяла переховати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, знаряддя чи засоби вчинення кримінального правопорушення, сліди кримінального правопорушення чи предмети, здобуті кримінально протиправним шляхом, придбати чи збути

такі предмети або іншим чином сприяти приховуванню кримінального правопорушення. Пособництво може бути фізичним (надання засобів, усунення перешкод) або інтелектуальним (надання порад, вказівок). Пособник може діяти як з прямим, так з непрямим умислом.

Підставою кримінальної відповідальності співучасників є суспільно небезпечне діяння, яке містить склад кримінального правопорушення. Виконавець підлягає кримінальній відповідальності за статтею Особливої частини КК, яка передбачає вчинене ним кримінальне правопорушення. Відповідно організатор, підбурювач та пособник притягуються до кримінальної відповідальності за статтею Особливої частини КК, за якою настає відповідальність виконавця, а також з посиланням на ч. 3, 4, 5 ст. 27 КК, де зазначені види відповідних співучасників. Кожен із співучасників відповідає за свої особисті дії.

3. ФОРМИ СПІВУЧАСТІ

Форми співучасті — це об'єднання співучасників, які розрізняються між собою за характером виконуваних ними ролей і за ступенем стійкості суб'єктивних зв'язків між ними.

За характером ролей можна виділити просту та складну форми співучасті. Проста форма (співвиконавство) має місце там, де всі співучасники є виконавцями (співвиконавцями), тобто вони виконують одну роль. Складна форма співучасті має місце там, де учасники виконують різні ролі (співучасть з розподілом ролей), поряд із виконавцем беруть участь інші співучасники (підбурювач, організатор, пособник).

Стаття 28 КК закріплює форми співучасті, які виділені за ступенем стійкості суб'єктивних зв'язків, а саме: вчинення кримінального правопорушення групою осіб, вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб, вчинення кримінального правопорушення організованою групою і вчинення кримінального правопорушення злочинною організацією. Перша форма має місце, якщо в кримінальному правопорушенні бере участь група осіб без попередньої змови. Наприклад, при згвалтуванні (ч. 3 ст. 152 КК) або при хуліганстві (ч. 2 ст. 296 КК) така форма співучасті передбачена як кваліфікуюча ознака в деяких кримінальних правопорушеннях. Друга форма — вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб має місце, коли особи до початку кримінального

правопорушення домовились про його вчинення. Вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб може бути кваліфікуючою ознакою, наприклад, у ст. ст. 185, 186 КК, або якщо воно не передбачене в статтях Особливої частини КК, то визнається обставиною, що обтяжує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК). Третя форма співучасті — вчинення кримінального правопорушення організованою групою означає, що в кримінальному правопорушенні беруть участь три і більше осіб, які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення кримінального правопорушення (кримінальних правопорушень). Вони мають єдиний план дій, відомий всім учасникам групи. Стійкість організованої групи означає, що між її учасниками існують стабільні зв'язки. Четверта форма — злочинна організація, під якою слід розуміти стійке ієрархічне об'єднання п'яти чи більше осіб, члени якої або її структурні частини за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації або керівництва чи координації кримінально протиправної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально протиправних груп. Така організація має високий рівень згуртованості, стійкості. Злочинна організація може утворюватися на базі декількох організованих груп і ці групи можуть входити до злочинної організації. У ст. 255 КК передбачена самостійна відповідальність за створення злочинної організації, керівництво нею або участь у ній, або участь у злочинах, вчинених такою організацією. Усі суб'єкти різних форм співучасті повинні бути осудними та досягти віку кримінальної відповідальності (належні суб'єкти).

4. ДОБРОВІЛЬНА ВІДМОВА СПІВУЧАСНИКІВ ВІД ДОВЕДЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ДО КІНЦЯ

Добровільна відмова співучасників може мати місце до закінчення кримінального правопорушення (на стадії готування чи замаху на кримінальне правопорушення). При добровільній відмові виконавця від доведення кримінального правопорушення до кінця він (виконавець) не несе кримінальної відповідальності, інші співучасники (організатор, підбурювач, пособник) відповідають за ті дії, які вони вже виконали (за готування чи замах на кримінальне правопорушення),

тобто за ту стадію вчинення кримінального правопорушення, на якій виконавець добровільно відмовився від доведення кримінального правопорушення до кінця. Якщо відмовляється організатор чи підбурювач від виконання своїх дій, то потрібно, щоб унаслідок їх активних дій кримінальне правопорушення, що готувалося чи вчинювалося, було відвернене, тоді вони можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності. Однак виконавець у цьому випадку повинен нести кримінальну відповідальність за готування або замах на кримінальне правопорушення, тобто на тій стадії вчинення кримінального правопорушення, на якій його суспільно небезпечне діяння було перервано або припинено.

5. СПІВУЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМ СУБ'ЄКТОМ

При вчиненні кримінального правопорушення у співучасті виконавцями фактично можуть бути як загальні, так і спеціальні суб'єкти. Якщо стаття, за якою кваліфікується діяння співучасників, потребує ознак спеціального суб'єкта, то виконавець має бути спеціальним суб'єктом, при відсутності на його боці спеціальних ознак, виконавцем визнається та особа, яка має ознаки спеціального суб'єкта, а фактичний виконавець (не спеціальний суб'єкт) може бути пособником цього кримінального правопорушення.

6. ЕКСЦЕС ВИКОНАВЦЯ

За різними статтями Особливої частини співучасники несуть відповідальність тоді, коли має місце ексцес у діях виконавця. Ексцес — це вихід виконавця за межі домовленості з іншими співучасниками. Якщо при ексцесі виконавець вчиняє однорідне з задуманим кримінальне правопорушення, такий ексцес має назву *кількісний* (наприклад, замість крадіжки — грабіж). Якщо вчинене кримінальне правопорушення є різнорідним, — це вже *якісний* ексцес (окрім крадіжки вчиняє ще згвалтування). Усі співучасники відповідають в межах змови, діяння особи, яка допустила ексцес, кваліфікуються за іншими статтями, в залежності від виду ексцесу.

7. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПРИЧЕТНОСТІ ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ. ВІДМІННІСТЬ ПРИЧЕТНОСТІ ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ВІД СПІВУЧАСТІ У НЬОМУ

Причетність до кримінального правопорушення — це дії чи бездіяльність особи, які хоча й пов'язані певним чином із вчиненим кримінальним правопорушенням, але не становлять співучасті, тому що між ними немає ані об'єктивних, ані суб'єктивних зв'язків. У теорії кримінального права виділяють такі види причетності: заздалегідь не обіцяне приховування кримінального правопорушення; заздалегідь не обіцяне потурання кримінальному правопорушенню; заздалегідь не обіцяне придбання чи збут майна, здобутого кримінально протиправним шляхом; неповідомлення про достовірно відоме підготовлюване або вчинюване кримінальне правопорушення.

Заздалегідь не обіцяне приховування кримінального правопорушення — це кримінально протиправна діяльність особи з переховування особи, що вчинила кримінальне правопорушення, засобів і знарядь вчинення кримінального правопорушення, слідів кримінального правопорушення, предметів, здобутих кримінально протиправним шляхом. Такі дії мають місце після закінчення кримінального правопорушення, тому не перебувають із ним у причинному зв'язку. Заздалегідь не обіцяне приховування кримінального правопорушення тягне за собою кримінальну відповідальність лише за приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину (ст. 396 КК). Не підлягають кримінальній відповідальності за заздалегідь не обіцяне приховування цих злочинів члени сім'ї особи, яка вчинила злочин, а також близькі родичі (батьки, дружина, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки). Якщо такі дії були заздалегідь обіцяні (до початку або під час вчинення злочину), то вони мають розглядатися як співучасть у виді пособництва.

Заздалегідь не обіцяне придбання чи збут майна, здобутого кримінально протиправним шляхом, виражається в активній діяльності особи, а саме в купівлі, іншому придбанні чи збуті майна, здобутого кримінально протиправним шляхом, а також в його зберіганні (ст. 198 КК). Якщо такі дії були заздалегідь обіцяні, то вони утворюють співучасть у кримінальному правопорушенні у виді пособництва.

Заздалегідь не обіцяне потурання кримінальному правопорушенню полягає у тому, що особа, яка була зобов'язана і могла пере-

шкоджати кримінальному правопорушенню, цього не зробила. Як приклад, це може бути зловживання службовим становищем (ст. 364 КК), службова недбалість (ст. 367 КК) та інші. У випадках, коли потурання було заздалегідь обіцяним, воно набуває ознак співучасті у виді пособництва.

Неповідомлення про достовірно відоме підготовлюване або вчинюване кримінальне правопорушення полягає у пасивній поведінці особи незалежно від того, була ця бездіяльність заздалегідь обіцяна чи не була. Такі дії не є співучастю у кримінальному правопорушенні і кримінальна відповідальність може наставати лише у випадках, коли вчиненою особою діяння містять ознаки іншого самостійного кримінального правопорушення.

Спеціальним видом причетності до кримінального правопорушення є заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності, такі діяння визнаються самостійним кримінальним правопорушенням (ст. 256 КК). В таких випадках особа несе відповідальність за ч. 1 ст. 256 КК, але не відповідає за неповідомлення стосовно злочинів, вчинених учасниками цієї злочинної організації.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте поняття та ознаки співучасті у кримінальному правопорушенні.
2. У яких аспектах можна розглядати співучасть у кримінальному правопорушенні?
3. Які види співучасників кримінального правопорушення визначені у КК та які функції вони виконують?
4. Які види співучасників додатково виділяють у теорії кримінального права?
5. Що таке форма співучасті та які її види?
6. Назвіть спільні та відмінні ознаки форм співучасті, що визначені у ст. 28 КК.
7. Що таке ексцес виконавця, та в чому полягають особливості відповідальності співучасників при окремих його видах?
8. У чому полягають особливості кримінальної відповідальності окремих співучасників?
9. Що таке трансформація співучасті у кримінальному правопорушенні та які її форми?

10. Охарактеризуйте добровільну відмову співучасників від вчинення кримінального правопорушення.
11. Що таке причетність до кримінального правопорушення та які її види?
12. Що таке провокація кримінального правопорушення?

Рекомендована література

Нормативно-правові акти

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (зі змінами та доповненнями станом на 16.05.2022).
3. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 13. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05> (дата звернення: 15.09.2022).

Основна література

1. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Р. В. Вереша. — Київ : Правова єдність, 2016. 363 с.
2. Зінченко І. О. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частина у питаннях і відповідях : наук.-практ. посіб. / І. О. Зінченко. — К. : Атіка, 2013. — 240 с.
3. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / Литвинов О. М., Житний О. О., Клемпарський М. М. [та ін.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2016. — 328 с.
4. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / Литвинов О. М., Житний О. О., Васильєв А. А. [та ін.]. — Харків : НікаНова, 2015. — 400 с.
5. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, О. О. Володіна [та ін.]. — Х. : Право, 2015. — 528 с.

6. Кримінальне право України. Загальна частина. Альбом схем : навч. посіб. / В. Я. Горбачевський, І. А. Вартилицька, О. В. Микитчик та ін. — Київ : Правова єдність ; Алерта, 2015. — 212 с.
7. Шульга А. М. Кримінальне право України: основні питання та відповіді : посібник для підгот. до форм контролю з навч. дисципліни «Кримін. право України»/ А. М. Шульга. — Харків : Майдан, 2014. — 276 с.

Додаткова література

1. Абакіна-Пілявська Л. М. Інститут причетності до злочину в кримінальному праві України : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Л. М. Абакіна-Пілявська. — Одеса, 2014. — 20 с.
2. Абакіна-Пілявська Л. М. Причетність до злочину в кримінальному праві України: становлення, сучасний стан та перспективи розвитку : монографія / Л. М. Абакіна-Пілявська. — Одеса : Юридична література, 2015. — 296 с.
3. Абакумова Ю. В. Інститут співучасті у кримінальному праві України: природа, сутність, сучасні проблеми визначення : монографія / Ю. В. Абакумова. — Запоріжжя : КПУ, 2012. — 320 с.
4. Беніцький А. С. Причетність до злочину: проблеми кримінальної відповідальності : монографія / А. С. Беніцький. — Луганськ : Резников В. С., 2014. — 552 с.
5. Бурчак Ф. Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы : монографія / Ф. Г. Бурчак. — Киев : Вища шк., 1986. — 208 с.
6. Демидова Л. М. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації : монографія / Л. М. Демидова. — Харків : Вальярчук Н. М., 2005. — 256 с.
7. Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посіб. / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк. — Київ : Ваїте, 2014. — 944 с.
8. Кваша О. О. Виконавець злочину у структурі співучасті : монографія / О. О. Кваша. — Луганськ, 2015. — 218 с.
9. Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія / О. О. Кваша. — Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. — 391 с.
10. Кримінальне право України. Загальна частина. Закон. Злочин. Відповідальність : [навч. посіб. / В. О. Туляков, Н. А. Мирошниченко, Д. О. Балобанова] ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». — Одеса : Юридична література, 2014. — 125 с.

11. Митрофанов І. І. Співучасть у злочині : навч. посіб. / І. І. Митрофанов, А. М. Притула. — Одеса : Фенікс, 2012. — 205 с.
12. Орловський Р. Форми соучастия в уголовном праве // Закон и жизнь: междунар. науч.-практ. правовой журн.; Министерство юстиции Республики Молдова. — 2014. — № 3/2. — С. 175–179.
13. Особливості кваліфікації та розслідування злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями : метод. реком. / А. А. Вознюк, С. С. Чернявський, О. Ю. Татаров [та ін.]. — Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. — 56 с.
14. Павликівський В. І. Особливості добровільної відмови пособника злочину / В. І. Павликівський // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ : наук.-теорет. журн. — 2010. — Спец. вип. 6, ч. 1 : Кримінальна юстиція в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. — С. 51–53.
15. Смушак О. М. Кримінально-правова політика в сфері відповідальності за причетність до злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О. М. Смушак. — Харків, 2016. — 16 с.
16. Ткаченко В. В. Відповідальність учасників організованих груп при експесі (теоретико-правовий аспект) / В. В. Ткаченко // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) : наук.-практ. журн. — 2013. — № 2. — С. 72–78.
17. Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія / О. В. Ус. — Харків : Вапнярчук Н. М., 2007. — 264 с.
18. Цибулін Т. Г. Кримінально-правове значення недбалого пособництва / Т. Г. Цибулін // Правова держава : щорічник наук. праць / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — 2015. — Вип. 26. — С. 574–582.

МНОЖИННІСТЬ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

1. Поняття та ознаки множинності кримінальних правопорушень.
2. Поняття та види одиничного кримінального правопорушення.
3. Поняття та види повторності кримінальних правопорушень.
4. Поняття та види сукупності кримінальних правопорушень
5. Конкуренція кримінально-правових норм та її відмінність від сукупності кримінальних правопорушень.
6. Поняття та види рецидиву кримінальних правопорушень.
7. Значення множинності кримінальних правопорушень.

1. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ МНОЖИННОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Множинність кримінальних правопорушень — це кримінально-правовий інститут, у межах якого наука кримінального права надає правову оцінку поведінки особи, винної у вчиненні двох або більше кримінальних правопорушень. У чинному КК поняття множинності кримінальних правопорушень не вживається, хоча окремий розділ (Розділ VII Загальної частини) присвячений регламентації окремих її проявів.

Множинність кримінальних правопорушень — це вчинення особою (одноособово чи у співучасті) кількох одиничних кримінальних правопорушень (двох або більше), кожне з яких має ознаки самостійного складу кримінального правопорушення і підлягає самостійній правовій оцінці. Кримінальне правопорушення, кримінально-правові наслідки, які не мають юридичного значення, не можуть бути елементом множинності кримінальних правопорушень. Як соціально-правове поняття множинність кримінальних правопорушень характеризується специфічними ознаками, до яких належать такі:

1) складовими множинності визначаються тільки кримінальні правопорушення;

2) ці одиничні кримінальні правопорушення становлять самостійний склад кримінального правопорушення і підлягають самостійній кримінально-правовій оцінці;

3) немає матеріальних і процесуальних перешкод для визнання цих кримінальних правопорушень елементами множинності (погашена або знята судимість, особа звільнена від кримінальної відповідальності тощо).

2. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ОДИНИЧНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Множинність кримінальних правопорушень утворюється декількома одиничними кримінальними правопорушеннями. Одиничне кримінальне правопорушення — це просте чи ускладнене кримінально протиправне діяння, яке має взаємопов'язані об'єктивні та суб'єктивні ознаки одного складу кримінального правопорушення і кваліфікується за однією статтею (частиною статті) Особливої частини КК України. У науці кримінального права усталеною є позиція про поділ одиничних кримінальних правопорушень на дві групи: прості та ускладнені.

Просте одиничне кримінальне правопорушення є однооб'єктним та характеризується одиничними ознаками як об'єктивної, так і суб'єктивної сторони (одним діянням (ст. 289 КК), або одним діянням і одним наслідком (ст. 115 КК), або альтернативними діяннями (ст. 357 КК) чи альтернативними наслідками (ст. 242 КК)); однією формою вини (ст. 152 КК). Ускладнені одиничні кримінальні правопорушення — це кримінальні правопорушення, які порівняно з простими одиничними кримінальними правопорушеннями ускладнені додатковими об'єктивними чи суб'єктивними ознаками. Виокремлюються такі види ускладнених одиничних кримінальних правопорушень:

1) триваюче кримінальне правопорушення — це кримінально протиправне діяння, яке безперервно може вчинятися протягом більш-менш тривалого проміжку часу, що охоплюється складом даного кримінального правопорушення (ст. ст. 146, 147, 255, 263 КК (наприклад, в частині незаконного носіння або зберігання вогнепальної зброї) тощо). Початком триваючого кримінального правопорушення є дія чи бездіяльність, вчинивши яку особа починає перебувати у «кримінально протиправному стані». Закінчується триваюче кримінальне правопорушення або за волею винного, або через незалежні від нього обставини;

2) продовжуване кримінальне правопорушення — кримінальне правопорушення, яке складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним кримінально протиправним наміром (ст. ст. 185, 212, 368 КК). При цьому кожне з цих діянь, взяте окремо, може містити або не містити усі ознаки відповідного складу кримінального правопорушення. Початком продовжуваного кримінального правопорушення є вчинення першого з тотожних діянь, а закінченням — досягнення кінцевого результату, який склався в уяві особи;

3) складене кримінальне правопорушення — це багатооб'єктне (поліоб'єктне) кримінальне правопорушення, яке об'єднує декілька внутрішньо пов'язаних між собою діянь, кожне з яких передбачено в кримінальному законі як окремий самостійний склад кримінального правопорушення, але законодавець, беручи до уваги типовість зв'язку (внутрішньої єдності) між ними, об'єднує їх в одне ціле (ч. 2 ст. 186, ст. ст. 187, 257, 365 КК);

4) кримінальне правопорушення із похідними наслідками за своєю соціальною сутністю є особливою формою кримінально протиправної поведінки, яка характеризується підвищеним ступенем суспільної небезпечності через спроможність діяння викликати декілька наслідків, які породжують один одного, настають послідовно і спричиняють шкоду декільком суспільним відносинам (ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 194 КК).

Будь-яке поєднання одиничних кримінальних правопорушень може утворювати різні форми множинності кримінальних правопорушень. Законодавець визначив три таких форми: 1) повторність; 2) сукупність та 3) рецидив кримінальних правопорушень. Кожна з цих форм може бути поділена на види.

3. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПОВТОРНОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Повторність кримінальних правопорушень (ст. 32 КК) — це вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК. Та обставина, чи була засуджена особа за один або декілька тотожних (однорідних) кримінальних правопорушень, не впливає на здатність останніх бути елементами повторності, якщо судимість ще не погашена або не знята. В юридичній літературі залежно від того, чи було засуджено особу за попереднє кримінальне правопорушення на мо-

мент вчинення нового кримінального правопорушення, традиційно розрізняють повторність, не пов'язану із засудженням (фактична повторність), і повторність, пов'язану із засудженням (легальна повторність). Обов'язковою ознакою повторності є неодноразовість вчинення кримінальних правопорушень, які її утворюють. При цьому кримінальне правопорушення, розпочате пізніше, вважається таким, що вчинене повторно.

Залежно від того, які кримінальні правопорушення утворюють повторність, розрізняють повторність тотожних (ч. 1 ст. 32 КК) і повторність однорідних (ч. 3 ст. 32 КК) кримінальних правопорушень. Тотожними визнаються кримінальні правопорушення, які передбачені однією статтею (частиною статті) Особливої частини КК. Кваліфікація таких кримінальних правопорушень має здійснюватися лише за тією частиною статті КК, яка передбачає відповідальність за кримінальне правопорушення, вчинене повторно. Під однорідними зазвичай розуміють кримінальні правопорушення, суспільна небезпечність яких є приблизно однаковою, які посягають на однакові або подібні об'єкти кримінально-правової охорони і вчиняються з однією і тією ж формою вини. Повторність однорідних кримінальних правопорушень має місце, якщо на неї міститься пряма вказівка в законі (п. 13 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 152, примітка 1 до ст. 185, ч. 2 ст. 187, ч. 2 ст. 307 КК тощо). Кваліфікація повторності однорідних кримінальних правопорушень передбачає, що кожному із кримінальних правопорушень дається самостійна правова оцінка, при цьому особи за вчинення наступного кримінального правопорушення має інкримінуватися ознака повторності.

Якщо повторність кримінальних правопорушень не передбачена у статті Особливої частини КК як кваліфікуюча ознака конкретного кримінального правопорушення, вона має враховуватися при призначенні покарання як обставина, що його обтяжує (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК).

4. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СУКУПНОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Сукупністю кримінальних правопорушень (ст. 33 КК) визнається вчинення особою двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК, за жодне з яких її не було засуджено. При

цьому не враховуються кримінальні правопорушення, за які особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом. Кожне із кримінальних правопорушень, що утворюють сукупність, підлягає окремій кваліфікації.

Залежно від того, одним або кількома діями особа вчиняє два або більше кримінальних правопорушень (за характером кримінально-протиправної поведінки особи), в юридичній літературі традиційно виокремлюють два види сукупності кримінальних правопорушень — ідеальну та реальну. *Ідеальна* сукупність має місце у тому разі, коли особа одним діянням (дією чи бездіяльністю) вчиняє два або більше кримінальних правопорушень, які мають різні склади і кваліфікуються окремо (заподіяння шкоди здоров'ю іншої особи при вчиненні умисного вбивства способом, небезпечним для життя багатьох осіб). *Реальна* сукупність має місце у тому разі, коли особа вчиненими у різний час (окремими) діями вчиняє два або більше кримінальних правопорушень, які мають різні склади і кваліфікуються окремо (ст. 368 та ст. 364 КК).

5. КОНКУРЕНЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ ТА ЇЇ ВІДМІННІСТЬ ВІД СУКУПНОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Від сукупності кримінальних правопорушень слід відрізнити конкуренцію кримінально-правових норм, під якою розуміється зумовлена наявністю у кримінальному законодавстві принаймні двох кримінально-правових норм, спрямованих на регулювання одного питання, нетипова ситуація в правозастосуванні, коли при кримінально-правовій оцінці одного суспільно небезпечного діяння на застосування претендують дві (або більше) чинні кримінально-правові норми. Конкуренція може мати такий вигляд:

— конкуренція загальної та спеціальної норм — це вид конкуренції кримінально-правових норм, при якому одна з них — загальна — охоплює визначене коло діянь, а інша — спеціальна — частину цього кола, тобто вони підпорядковані за об'ємом (п. 8 ч. 2 ст. 115 та ст. 348 КК). Застосуванню підлягає спеціальна норма;

— конкуренція частини і цілого — це вид конкуренції кримінально-правових норм, при якому кримінально-правові норми, на підставі яких відбувається притягнення особи до кримінальної відпо-

відальності, перебувають у підпорядкуванні за змістом, а саме: одна з них — ціле — охоплює вчинене в цілому та разом, а інші — частини — визнають як самостійні злочини лише частини вчиненого суспільно небезпечного діяння (ст. 296 та ст. ст. 125, 194 КК). Застосуванню підлягає та норма, яка охоплює з найбільшою повнотою всі фактичні ознаки вчиненого діяння (ціле);

— конкуренція спеціальних норм — це вид конкуренції кримінально-правових норм, при якому вчинене діяння підпадає під ознаки двох спеціальних норм, що не перебувають у підпорядкуванні ні за об'ємом, ні за змістом (однак функціонально пов'язані з третьою нормою, яка є спеціальною для них), але мають спільні ознаки, які можуть одночасно міститися у вчиненому. Різновидами такої конкуренції може бути:

а) конкуренція норм, що містять основний склад кримінального правопорушення та кваліфікований (ч. 1 ст. 115 та ч. 2 ст. 115 КК), вирішується на користь норми з кваліфікованим складом кримінального правопорушення;

б) конкуренція норм, що містять кваліфікований склад кримінального правопорушення та особливо кваліфікований (ч. 2 ст. 185 та ч. 4 ст. 185 КК), вирішується на користь норми з особливо кваліфікованим складом кримінального правопорушення;

в) конкуренція норм, що містять кваліфікований склад кримінального правопорушення та склад кримінального правопорушення з пом'якшуючими обставинами (п. 4 ч. 2 ст. 115 та ст. 116 КК), вирішується на користь норми, яка містить склад кримінального правопорушення з пом'якшуючими обставинами;

г) конкуренція норм, що містять склади кримінальних правопорушень з пом'якшуючими обставинами (ст. 116 та ст. 118 КК), вирішується на користь норми, що містить склад кримінального правопорушення з більш пом'якшуючими обставинами.

6. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ РЕЦИДИВУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Рецидивом кримінальних правопорушень (ст. 34 КК) визнається вчинення нового умисного кримінального правопорушення особою, яка має судимість за умисне кримінальне правопорушення. Такий рецидив має назву легального, оскільки таке його визначення надано у

кримінальному законі. Залежно від характеру кримінальних правопорушень, які утворюють рецидив, виокремлюють загальний і спеціальний рецидив. *Загальний* рецидив має місце у разі, коли особа, маючи судимість за умисне кримінальне правопорушення, вчиняє нове умисне кримінальне правопорушення, яке є різнорідним стосовно раніше вчиненого. Як правило, загальний рецидив не впливає на кваліфікацію кримінальних правопорушень, а визнається обставиною, що обтяжує покарання (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК). *Спеціальний* рецидив утворюють тотожні або однорідні кримінальні правопорушення, у багатьох складах кримінальних правопорушень він відіграє роль кваліфікуючої ознаки (ч. 2 ст. 133, ч. 2 ст. 165, ч. 2 ст. 201, ч. 3 ст. 296 КК).

Крім загального і спеціального, в літературі виділяють й інші різновиди рецидиву, зокрема: 1) за кількістю судимостей суб'єкта: а) простий рецидив — утворюється за наявності двох судимостей та б) складний (багаторазовий) рецидив — утворюється за наявності трьох і більше судимостей; 2) за ступенем суспільної небезпечності рецидиву: а) пенітенціарний рецидив — утворюється у випадку, коли суб'єкт кримінального правопорушення, засуджений до позбавлення волі, в період відбування цього покарання знову вчинив кримінальне правопорушення, за яке засуджується до позбавлення волі, та б) рецидив тяжких і особливо тяжких злочинів.

7. ЗНАЧЕННЯ МНОЖИННОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Множинність злочинів враховуються при:

— кваліфікації кримінальних правопорушень — повторність може бути кваліфікуючою обставиною (ознакою), а сукупність вимагає окремої кваліфікації кожного кримінального правопорушення;

— призначенні покарання — характеризує ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення і особу винного (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК), повторність та рецидив визнаються обставинами, що обтяжують покарання (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК);

— вирішенні питання щодо можливості звільнення від кримінальної відповідальності — є перешкодою для звільнення, оскільки виключає обов'язкову умову — «вчинення кримінального правопорушення вперше» (ст.ст. 45–48 КК), перериває перебіг строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 49 КК);

— вирішенні питання щодо можливості звільнення від покарання та його відбування — є підставою для скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням (ч. 3 ст. 78 КК), перериває перебіг строків давності виконання обвинувального вироку (ч. 4 ст. 80 КК), впливає на термін, який підлягає фактичному відбуттю, при вирішенні питання про умовно-дострокове звільнення (п. 2, 3 ч. 3 ст. 81 КК) або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким (п. 2, 3 ч. 4 ст. 82 КК);

— розрахунку строків погашення судимості (ч. 5 ст. 90 КК).

Контрольні запитання

1. Що таке множинність кримінальних правопорушень та які її ознаки, форми і види виділяють у теорії кримінального права?
2. У чому відмінність юридичної множинності від фактичної?
3. Розкрийте поняття одиничного кримінального правопорушення та охарактеризуйте його види.
4. Що таке повторність кримінальних правопорушень, та чим вона відрізняється від продовжуваного кримінального правопорушення?
5. Що таке сукупність кримінальних правопорушень, та якими є її види?
6. Що таке рецидив кримінальних правопорушень, та якими є його види?
7. Розмежуйте форми множинності кримінальних правопорушень.

Рекомендована література

Нормативно-правові акти

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (зі змінами та доповненнями станом на 16.05.2022).
3. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх пра-

вові наслідки : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 № 7. — URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-10>

Основна література

1. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Р. В. Вереша. — Київ : Правова єдність, 2016. 363 с.
2. Кирилко В. М. Унікальний посібник з кримінального права України. — Харків : Право, 2015. — 1087 с.
3. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / О. М. Литвинов, О. О. Житний, М. М. Клемпарський [та ін.]. — Харків : ХНУВС, 2016. — 328 с.
4. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, О. О. Володіна [та ін.]. — Х. : Право, 2015. — 528 с.
5. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / А. О. Байда, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов [та ін.]. — Х. : Право, 2015. — 680 с.
6. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / О. М. Литвинов, А. М. Ященко, В. Б. Харченко, О. О. Житний [та ін.]. — Харків : Право, 2019. — 480 с.
7. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / О. М. Литвинов, А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний [та ін.]. — Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. — 428 с.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: станом на 20 січ. 2016 р. / О. М. Литвинов, П. Д. Біленчук, К. І. Беляков [та ін.]. — Київ : Центр учб. літ., 2016. — 536 с.
9. Шульга А. М. Кримінальне право України: основні питання та відповіді : посібник для підгот. до форм контролю з навч. дисципліни «Кримінальне право України» / А. М. Шульга. — Харків : Майдан, 2014. — 276 с.

Додаткова література

1. Бажанов М. И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины : монография / М. И. Бажанов. — Харьков : Право, 2000. — 128 с.
2. Гнатів І. М. Повторність як кваліфікуюча ознака складу злочину та її узгодження з принципом «non bis in idem» / І. М. Гнатів // Європейські перспективи. — 2012. — Вип. 2, ч. 1. — С. 137–140.

3. Зінченко І. О. Одиначні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко. — Харків : ФІНН, 2010. — 256 с.
4. Зінченко І. О. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін — Харків : Фінн, 2008. — 336 с.
5. Колос О. В. Повторність злочинів у кримінальному праві України: монографія / О. В. Колос. — Ірпінь : УДФС, 2018. — 304 с.
6. Кримінальне право України. Загальна частина. Закон. Злочин. Відповідальність : [навч. посіб. / В. О. Туляков, Н. А. Мирошніченко, Д. О. Балобанова]; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». — Одеса : Юридична література, 2014. — 125 с.
7. Ободовський О. В. Триваючі злочини у кримінальному праві України : монографія / О. В. Ободовський. — Одеса : Юрид. літ., 2016. — 256 с.
8. Ободовський О. В. Триваючі злочини у кримінальному праві України : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / О. В. Ободовський, — Одеса, 2015. — 20 с.
9. Созанський Т. І. Кваліфікація сукупності злочинів : монографія / Т. І. Созанський. — Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. — 239 с.
10. Телефонко Б. М. Щодо норми про рецидив злочинів / Б. М. Телефонко // Підприємництво, господарство і право. — 2017. — № 1. — С. 203–206.
11. Устрицька Н. І. Кваліфікація повторності злочинів : монографія / Н. І. Устрицька. — Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. — 216 с.

ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ

1. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння: поняття, види та загальні ознаки.
2. Необхідна оборона: поняття, ознаки, умови правомірності. Уявна оборона: поняття, ознаки, особливості кримінальної відповідальності. Перевищення меж необхідної оборони.
3. Затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення: поняття, ознаки, умови правомірності.
4. Крайня необхідність: поняття, ознаки, умови правомірності.
5. Фізичний або психічний примус: поняття та ознаки.
6. Виконання наказу або розпорядження.
7. Діяння, пов'язане з ризиком.
8. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

1. ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ЗАГАЛЬНІ ОЗНАКИ

Європейською конвенцією про захист прав та основних свобод людини від 04.11.1950 р., Конституцією України (ч. 3 ст. 27, ч. 5 ст. 55, ст. 60) передбачені право людини захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань, право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань, право не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази. Відповідно в умовах здійснення цих прав особа може заподіяти шкоду іншим правоохоронюваним інтересам, що викликає питання про можливість притягнення такої особи до кримінальної відповідальності. Саме для розв'язання цієї колізії діючим законодавством України передбачений інститут обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння (Розділ VIII Загальної частини КК України).

Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, — це передбачені чинним кримінальним законодавством право-

мірні, зовнішньо подібні до кримінальних правопорушень, діяння людини, які не є кримінально протиправними внаслідок своєї суспільної корисності або прийнятності, що виключає кримінальну відповідальність особи, яка їх вчинила, за заподіяну шкоду. Зазначені обставини характеризуються такими ознаками:

а) являють собою свідомий і вольовий вчинок людини, який підпадає під зовнішні ознаки кримінального правопорушення та вчиняється за наявності до того певних підстав;

б) є за своїм змістом суспільно корисними чи соціально прийнятними (припустимими);

в) передбачаються нормами різних галузей законодавства;

г) виключають суспільну небезпечність і протиправність діяння, а тим самим і кримінальну відповідальність, тобто є правомірними.

Вичерпний перелік обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, передбачений у розділі VIII КК України: необхідна оборона (ст. 36 КК), затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення (ст. 38 КК), крайня необхідність (ст. 39 КК), фізичний або психічний примус (ст. 40 КК), виконання наказу або розпорядження (ст. 41 КК), діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42 КК), виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК).

2. НЕОБХІДНА ОБОРОНА: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, УМОВИ ПРАВОМІРНОСТІ. УЯВНА ОБОРОНА: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ. ПЕРЕВИЩЕННЯ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ

Необхідною обороною (ст. 36 КК) визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, чи іншої особи, а також суспільних інтересів або інтересів держави від суспільно небезпечних посягань шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної та достатньої в даній обстановці, для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони. Кожна особа має право на необхідну оборону, незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання чи звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади (ч. 2 ст. 36 КК). Право на необхідну

оборону — це суб'єктивне право особи, яким вона може скористатися на свій розсуд, а може й відмовитися (втекти, звернутися по допомогу тощо). Оборона називається необхідною тому, що вона має здійснюватися у певних межах — той, хто обороняється, має право заподіяти нападнику не будь-яку шкоду, а лише ту, яка потрібна (необхідна і достатня в даній обстановці) для негайного відвернення посягання. Виключення становить заподіяння будь-якої шкоди для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення (ч. 5 ст. 36 КК).

У теорії кримінального права поняття необхідної оборони розкривається шляхом виділення так званих умов правомірності необхідної оборони. Вони характеризують як посягання, від якого здійснюється оборона, так і дії особи, яка реалізує своє право на необхідну оборону.

Умови правомірності необхідної оборони, що характеризують посягання, такі :

а) посягання є суспільно небезпечним — це діяння, передбачене певною статтею Особливої частини КК як кримінальне правопорушення. Проте не є необхідним, щоб це діяння містило ознаки складу кримінального правопорушення. Тобто це можуть бути й діяння, вчинені неосудними, особами, які не досягли віку кримінальної відповідальності, тощо. Крім того, це мають бути такі діяння, оборона від яких потребує негайного заподіяння шкоди тому, хто посягає, а також це мають бути вчинки людини. Не є суспільно небезпечними посяганнями малозначні діяння, адміністративні проступки, цивільні делікти;

б) посягання є дійсним, тобто таким, що існує реально, а не в уяві того, хто захищається. Якщо заподіюється шкода при захисті від посягання, яке існує тільки в уяві особи, вона оцінюється за правилами про уявну оборону (ст. 37 КК);

в) посягання є наявним, тобто таким, що вже розпочалося, або створена реальна загроза його вчинення, але ще не закінчилося. Так звана «передчасна оборона» — заподіяння шкоди для відвернення посягання, яке лише готується, яке може бути вчинено лише у віддаленому майбутньому, — не може оцінюватися як необхідна оборона. Заподіяння шкоди особі, яка вже закінчила посягання, може розцінюватися або як акт самосуду та відповідно тягнути кримінальну відповідальність на загальних підставах, або за правилами про затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення (ст. 38 КК).

Умовами правомірності необхідної оборони, що характеризують захист, є:

а) неприпустимість захисту не лише власних прав та інтересів, але також державних і суспільних інтересів, прав та інтересів інших осіб, але захисту підлягають лише законні права та інтереси. Відповідно не визнається необхідною обороною захист протиправних інтересів особи;

б) заподіяння шкоди інтересам того, хто посягає, а не третім особам. Заподіяння шкоди третім особам тягне кримінальну відповідальність на загальних підставах;

в) розмір заподіяної шкоди не перевищує необхідної для відбиття посягання — немає перевищення меж необхідної оборони. Шкода, яка заподіюється в стані необхідної оборони, має бути необхідною і достатньою для відвернення посягання. Її характер та розмір визначаються з урахуванням суспільної небезпечності посягання, обстановки захисту, психічного стану особи, яка захищається. Так, особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту (ч. 4 ст. 36 КК).

Перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту (ч. 3 ст. 36 КК). Перевищення меж необхідної оборони тягне кримінальну відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у ст. 118 та ст. 124 КК.

Уявною обороною (ст. 37 КК) визнаються дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було і особа, невірною оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання. Слід зазначити, що дії особи, вчинені у стані уявної оборони, розрізняються за характером юридичних наслідків, а саме:

а) якщо обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що має місце реальне посягання, і ця особа не усвідомлювала та не могла усвідомлювати помилковість свого припущення (добросовісна помилка), то кримінальна відповідальність за заподіяну шкоду виключається;

б) якщо особа не усвідомлювала та не могла усвідомлювати помилковість свого припущення, але при цьому перевищила межі захисту, котрі дозволяються в умовах реального посягання, то вона під-

лягає кримінальній відповідальності за перевищення меж необхідної оборони;

в) якщо в обстановці, що склалася, особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність реального суспільно небезпечного посягання (недобросовісна помилка), то вона підлягає кримінальній відповідальності за заподіяння шкоди з необережності.

3. ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНИЛА КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, УМОВИ ПРАВОМІРНОСТІ

Не визнаються кримінально протиправними дії потерпілого й інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи (ст. 38 КК). Перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, — це умисне заподіяння такої особі тяжкої шкоди, котра явно не відповідає небезпечності посягання чи обстановці її затримання (ч. 2 ст. 38 КК). Такі дії тягнуть кримінальну відповідальність лише у випадках заподіяння смерті або тяжкого тілесного ушкодження особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, тобто за ст. 118 і ст. 124 КК.

Умовами правомірності затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, є:

а) затримання особи, що вчинила саме кримінальне правопорушення, а не інше правопорушення;

б) затримання здійснюється безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення;

в) затримання здійснюється з метою доставлення особи відповідним органам влади (суд, правоохоронні органи, інші органи державної влади чи місцевого самоврядування);

г) застосування для затримання особи лише заходів, які мають бути необхідними, тобто виправданими наявними обставинами;

д) заподіяння при затриманні шкоди, яка має відповідати небезпечності посягання й обстановці затримання.

4. КРАЙНЯ НЕОБХІДНІСТЬ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, УМОВИ ПРАВОМІРНОСТІ

Не є кримінальним правопорушенням заподіяння шкоди правоохоронним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності (ст. 39 КК).

Умовами правомірності крайньої необхідності є:

- а) наявна небезпека заподіяння шкоди, що погрожує охоронюваним кримінальним законом інтересам;
- б) джерелом небезпеки є діяння інших людей, природні явища, технічні фактори, поведінка тварин;
- в) небезпека є дійсною та наявною;
- г) шкода заподіюється для усунення небезпеки третім (стороннім) особам (не тим, дії яких зумовили небезпеку);
- д) неможливість усунення небезпеки за даних обставин іншими засобами, не пов'язаними із заподіянням шкоди інтересам третіх осіб;
- е) заподіяна шкода є менш значною, ніж відвернута, або рівною.

5. ФІЗИЧНИЙ АБО ПСИХІЧНИЙ ПРИМУС: ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ

У випадках, якщо особа заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого вона не могла керувати своїми діями, то заподіяне цією особою не є кримінальним правопорушенням (ч. 1 ст. 40 КК). Той, хто застосовує нездоланий примус, є виконавцем кримінального правопорушення.

Питання щодо кримінальної відповідальності особи за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо ця особа знаходилася під впливом фізичного примусу, внаслідок якого вона зберегла можливість керувати своїми діями, а також психічного примусу вирішується відповідно до положень про крайню необхідність (ст. 39 КК). Особа, яка шляхом нездоланного фізичного примусу (побої, катуван-

ня тощо) примушує іншу особу вчинити кримінально протиправні діяння, повинна відповідати як підбурювач до кримінального правопорушення (ч. 4 ст. 27 КК). Той, хто вчинив кримінально протиправне діяння під впливом такого або психічного примусу, є виконавцем кримінального правопорушення.

Якщо стан крайньої необхідності у згаданих вище випадках не вбачається, застосоване до особи насильство розглядається як обставина, що пом'якшує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК).

6. ВИКОНАННЯ НАКАЗУ АБО РОЗПОРЯДЖЕННЯ

Дія (бездіяльність) особи, що заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, але була вчинена з метою виконання законного наказу або розпорядження, визнається правомірною (ст. 41 КК). Наказ або розпорядження визнаються законними, якщо вони відповідають всім таким умовам:

- 1) надані особою в належному порядку та в межах її повноважень;
- 2) не суперечать за змістом чинному законодавству;
- 3) не пов'язані з порушенням конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Умовами правомірності дії (бездіяльності) особи, яка виконує наказ або розпорядження, є:

- а) наказ або розпорядження відповідає вимогам закону;
- б) відсутність у даної особи усвідомлення незаконності наказу чи розпорядження.

Якщо в ході виконання наказу його виконавець заподіяв шкоду більшу, ніж визначено наказом, то відповідальність настає на загальних підставах. Особа, яка відмовилась виконувати явно протиправний наказ або розпорядження, не підлягає кримінальній відповідальності. Якщо особа виконала явно кримінально протиправний наказ або розпорядження, то за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу чи розпорядження, вона підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах. Якщо особа не усвідомлювала та не могла усвідомлювати кримінально протиправний характер наказу чи розпорядження, то за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу чи розпорядження, кримінальній відповідальності підлягає лише особа, яка віддала кримінально протиправний наказ або розпорядження.

7. ДІЯННЯ, ПОВ'ЯЗАНЕ З РИЗИКОМ

Діяння, яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, не визнається кримінальним правопорушенням, якщо воно було вчинено в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети (ст. 42 КК). Ризик є виправданим, якщо в даній обстановці поставленої мети не можна було досягнути дією (бездіяльністю), не пов'язаною із ризиком, і особа, яка припустилася ризику, обґрунтовано розраховує, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам.

Можливість реалізації поставленої мети звичайними, не ризикованими методами та засобами виключає правомірність ризику та перетворює його в суспільно небезпечне діяння, за яке настає кримінальна відповідальність на загальних підставах.

8. ВИКОНАННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАВДАННЯ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЧИ РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ ЧИ ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Якщо особа вимушено заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам під час виконання нею відповідно до закону (ст. 272 КПК України, п. 8 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», ст. 13 та ст. 14 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю») спеціального завдання із попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, беручи в них участь, то її діяння не є кримінальним правопорушенням (ст. 43 КК).

Така особа підлягає кримінальній відповідальності лише за вчинення у складі злочинного угруповання умисного особливо тяжкого злочину, поєданого з насильством над потерпілим, або умисного тяжкого злочину, пов'язаного із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень або настання інших тяжких або особливо тяжких наслідків. Однак особа, яка вчинила зазначені злочини, не може бути засуджена до довічного позбавлення волі, а покарання у виді позбавлення волі не може бути призначено їй на строк, більший ніж 1/2 максимального строку позбавлення волі, передбаченого санкцією відповідної статті Особливої частини КК України.

Контрольні запитання

1. Розкрийте поняття, ознаки та види обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння.
2. Що таке необхідна оборона та які умови її правомірності?
3. У чому полягає перевищення меж необхідної оборони?
4. Охарактеризуйте поняття уявної оборони та умови її правомірності.
5. Що таке крайня необхідність та які умови її правомірності?
6. У чому різниця між необхідною обороною та крайньою необхідністю?
7. Розкрийте умови правомірності затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.
8. У чому полягають особливості відповідальності за протиправні діяння в умовах фізичного та психічного примусу?
9. Охарактеризуйте виконання наказу або розпорядження.
10. Охарактеризуйте діяння, пов'язане з ризиком.
11. Охарактеризуйте виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації та відмежування її від крайньої необхідності.

Рекомендована література

Нормативно-правові акти

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (зі змінами та доповненнями станом на 16.05.2022).
3. Про оборону України : Закон України від 15.03.2022 № 1932-XII. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
4. Про судову практику у справах про необхідну оборону : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 1. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-02#Text>

Основна література

1. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Р. В. Вереша. — Київ : Правова єдність, 2016. — 363 с.
2. Кирилко В. М. Унікальний посібник з кримінального права України / В. М. Кирилко. — Харків : Право, 2015. — 1087 с.
3. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / О. М. Литвинов, О. О. Житний, М. М. Клемпарський [та ін.]. — Харків : ХНУВС, 2016. — 328 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, О. О. Володіна [та ін.]. — Харків : Право, 2015. — 528 с.
5. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / А. М. Яценко, В. Б. Харченко, О. О. Житний [та ін.]. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. — Х. : Право, 2019. — 480 с.
6. Кримінальне право України. Особлива частина. Альбом схем : навч. посіб. / В. Я. Горбачевський, І. А. Вартилицька, О. В. Микитчик та ін. — Київ : Правова єдність ; Алерта, 2015. — 576 с.
7. Шульга А. М. Кримінальне право України: основні питання та відповіді : посібник для підгот. до форм контролю з навч. дисципліни «Кримін. право України» / А. М. Шульга. — Харків : Майдан, 2014. — 276 с.

Додаткова література

1. Анчукова М. В. Виправданий ризик як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння / М. В. Анчукова. — Харків : Вапнярчук Н. М., 2006. — 168 с.
2. Баулін Ю. В. Обстоятельства, исключающие преступность деяния : монографія / Ю. В. Баулін. — Харьков : Основа, 1991. — 360 с.
3. Жаровська Г. П. Кримінальне право України (Загальна частина) : навч. посіб. / Г. П. Жаровська, О. І. Ющик. — Чернівці : Чернівець. нац. ун-т, 2013. — 304 с.
4. Кваліфікація злочинів у діяльності Національної поліції України : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Литвинова. — Харків : Константа, 2017. — 448 с.
5. Кваша О. О. Уявна оборона: кримінально-правова кваліфікація та відповідальність : монографія / О. О. Кваша, В. В. Аніщук. — Луцьк : Вежа ; Друк, 2012. — 179 с.
6. Кваша О. О. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, у контексті конституційного права людини на само-

захист / О. О. Кваша // Часопис Київського університету права. — 2015. — № 2. — С. 284–287.

7. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. — Київ : Ваїте, 2014. — 944 с.
8. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Литвинова. — Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. — 328 с.
9. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. В. М. Бесчастного, О. М. Джужи. — Київ : Дакор, 2018. — 386 с.
10. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. — Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. — 375 с.
11. Кримінальне право України. Загальна частина. Закон. Злочин. Відповідальність : [навч. посіб. / В. О. Туляков, Н. А. Мирошниченко, Д. О. Балобанова] ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». — Одеса : Юридична література, 2014. — 125 с.
12. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. — 5-те вид., доп. — Харків : Право, 2013. — Т. 1 : Загальна частина. — 1040 с.
13. Лащук Н. Р. Кримінально-правова оцінка використання захисних засобів, що вражають автономно : монографія / Н. Р. Лащук. — Львів : Бона, 2018. — 253 с.
14. Мошенець Д. М. Інститут необхідної оборони у кримінальному праві України : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.08. — Київ, 2016. — 20 с.
15. Навроцький Д. Наказ у військовій сфері як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння / Д. Навроцький // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2015. — № 2. — С. 111–115.
16. Остапенко Л. А. Поняття суспільно небезпечного посягання, яке надає право на необхідну оборону від нього / Л. А. Остапенко // Держава і право. — 2003. — Вип. 21. — С. 500–505.
17. Савченко А. В. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах) : навч. посіб. / А. В. Савченко, Ю. Л. Шуляк. — Київ : Центр учб. літ., 2015. — 312 с.
18. Стрельцов Є. Л. Обставини, що виключають злочинність діяння та захист від суспільно небезпечного посягання: напрямки удосконалення кримінально-правового регулювання : монографія /

- Стрельцов Є. Л., Орловський Б. М. ; під ред. Є. Л. Стрельцова. — Одеса : Фенікс, 2014.
19. Сучасне кримінальне право: наукові нариси / відп. ред. Н. А. Мирошниченко, Є. Л. Стрельцов; передм. С. В. Ківалова. — Одеса : Юрид. літ., 2017. — 487 с.
20. Чернов А. О. Здійснення особою свого права як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння / А. О. Чернов // Правова держава. — 2015. — Вип. 26. — С. 582–592.

Тема 13

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

1. Правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності.
2. Види звільнення від кримінальної відповідальності.
3. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каюттям.
4. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.
5. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки.
6. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки.
7. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

1. ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Інститут звільнення від кримінальної відповідальності є втіленням принципів гуманізму, справедливості та економії кримінально-правової репресії, альтернативною покаранню та звільненню від покарання формою реагування держави на вчинення кримінальних правопорушень. Кримінальне законодавство України містить інститут звільнення від кримінальної відповідальності, передбачений в розділі IX Загальної частини КК України, в якому розкрито правові підстави та порядок, визначено загальні види звільнення особи від кримінальної відповідальності. Одночасно слід зазначити, що КК України не містить визначення поняття звільнення від кримінальної відповідальності.

У вітчизняній кримінально-правовій літературі висловлюються різноманітні думки з приводу розуміння правової природи та сутності звільнення від кримінальної відповідальності. Дослідники правової природи звільнення від кримінальної відповідальності:

- а) відносять його до форм реалізації кримінальної відповідальності;
- б) вважають звільнення від кримінальної відповідальності інститутом кримінального права, який диференціює відповідальність;

в) вважають радикальним засобом диференціації кримінальної відповідальності;

г) вважають юридичним фактом, що припиняє кримінальні правопорушення;

д) вважають фактом, що звільняє особу від несприятливих правових наслідків тощо.

Звільнення від кримінальної відповідальності — це передбачена законом відмова держави від засудження особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і від застосування до такої особи обмежень її прав і свобод, визначених КК України у вигляді покарання. Звільнення від кримінальної відповідальності характеризується такими ознаками:

1) не відбувається державний осуд особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, оскільки не постановляється обвинувальний вирок суду;

2) до особи не застосовуються покарання;

3) особа вважається такою, що не має судимості;

4) здійснюється виключно судом.

Звільнення від кримінальної відповідальності не свідчить про виправдання особи, про визнання її невинуватою, навпаки, в деяких підставах звільнення визнання своєї вини у вчиненому кримінальному правопорушенні є обов'язковою умовою для звільнення. Від кримінальної відповідальності звільняється особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що містить склад конкретного кримінального правопорушення, передбаченого КК. У зв'язку з цим звільнення від кримінальної відповідальності слід відрізняти від тих випадків, коли склад кримінального правопорушення взагалі відсутній або особа не підлягає відповідальності (ч. 2 ст. 11, ч. 2 ст. 14, ст. 17, ч. 2 ст. 19, ст. ст. 36—43, ч. 2 ст. 385, ч. 2 ст. 396 КК та ін.).

Підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності визнається незначний ступінь суспільної небезпечності вчиненого кримінального правопорушення, на що в кримінальному законодавстві є пряма вказівка. Це впливає зі змісту ст. ст. 45- 48, та 97 КК України. У цих же статтях вказуються фактори, що мають свідчити про зменшення або втрату винною особою суспільної небезпечності, позитивну спрямованість особистості — щире каяття, відшкодування завданих збитків або усунення завданої шкоди у добровільному порядку тощо. Стосовно ж підстав застосування давності слід зазначити, що після збігу певних термінів особа перестає бути суспільно небезпечною і притягувати її до відповідальності не доцільно.

2. ВИДИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Підстави звільнення від кримінальної відповідальності передбачено як Загальною, так і Особливою частинами КК України. Це дає право здійснити їх поділ на загальні та спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності. У Загальній частині передбачено 6 таких підстав (ст. ст. 45—49, 97 КК), а в Особливій — 25 (ч. 5 ст. 110², ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 5 ст. 158³, ч. 5 ст. 160, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212¹, ч. 6 ст. 255, ч. 2 ст. 255², ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258³, ч. 4 ст. 258⁵, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321¹, ч. 5 ст. 354, ч. 4 ст. 401, ч. 5 ст. 447 КК).

Залежно від того, правом чи обов'язком суду є звільнення особи від кримінальної відповідальності, виділяють два види такого звільнення: імперативне (обов'язкове) і дискреційне (факультативне, необов'язкове). Факультативними є звільнення, передбачені ст. 47 (передача на поруки), ст. 48 (зміна обстановки) та ч. 1 ст. 97 (звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру). Це означає, що за наявності умов, передбачених зазначеними статтями, суд вправі, але не зобов'язаний звільнити особу від кримінальної відповідальності. В усіх інших випадках (ст.ст. 45, 46, 49 КК та спеціальні види звільнення) вимога закону про звільнення від кримінальної відповідальності є імперативною, тобто такою, що зобов'язує суд звільнити особу від кримінальної відповідальності (наприклад, при дійовому каятті або примиренні з потерпілим, а також після закінчення строків давності).

Звільнення особи від кримінальної відповідальності може бути безумовним та умовним. Безумовне звільнення означає, що особа звільняється від кримінальної відповідальності остаточно. Таке звільнення не ставиться в залежність від подальшої поведінки особи після ухвалення рішення про її звільнення. Якщо, наприклад, особа, яка була звільнена судом від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 (дійове каяття), після цього вчинить нове кримінальне правопорушення, ця обставина не може вплинути на раніше прийняте рішення про звільнення її від відповідальності. З цього погляду всі види звільнення від кримінальної відповідальності є безумовними, крім двох, а саме: звільнення від кримінальної відповідальності з передачею особи на поруки колективу підприємства, установи або ор-

ганізації (ст. 47 КК) і звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК).

Згідно зі структурою розділу IX Загальної частини КК України, слід виділяти такі види звільнення від кримінальної відповідальності:

- у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК);
- у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК);
- у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК);
- у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК);
- у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ст. 49 КК);
- у зв'язку з звільненням від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

3. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ДІЙОВИМ КАЯТТЯМ

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК) здійснюється, якщо: 1) особою кримінальне правопорушення вчинено вперше; 2) кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин; 3) встановлено позитивну посткримінальну поведінку винного, яка проявилася у щирому каятті, активному сприянні розкриттю кримінального правопорушення, повному відшкодуванні завданих збитків або усуненні заподіяної шкоди.

Кримінальне правопорушення визнається вчиненим вперше, якщо його вчинення фактично мало місце перший раз або юридичні наслідки першого кримінального правопорушення повністю погашені (минули строки давності, погашена судимість та ін.). Особами, які вчинили кримінальне правопорушення вперше, вважаються:

- а) реабілітовані особи;
- б) особи, засуджені за вироком суду без призначення покарання або звільнені від покарання;
- в) особи, котрі відбули покарання за діяння, кримінальна протиправність і караність яких усунені законом;
- г) особи, які були звільнені від кримінальної відповідальності;
- д) особи, судимість яких погашена або знята;
- е) особи, засуджені вироком суду іноземної держави за діяння, яке не є кримінальним правопорушенням за КК України.

Щире каяття означає, що особа визнає свою винуватість за всіма пунктами висунутого проти неї обвинувачення, дає правдиві свідчення, щиро шкодує про вчинене, негативно оцінює кримінальне правопорушення, співчуває потерпілому, демонструє готовність понести покарання.

Під активним сприянням розкриттю кримінального правопорушення треба розуміти дії винної особи, спрямовані на те, щоб надати допомогу правозастосовним органам у встановленні істини у провадженні, з'ясуванні тих фактичних обставин, які мають істотне значення для розкриття кримінального правопорушення.

Відшкодування завданих збитків та усунення заподіяної шкоди — це дії, які фактично усувають негативні наслідки вчиненого кримінального правопорушення. Відшкодування збитку або усунення шкоди має бути добровільним і не має обмовлюватися якимись умовами. У той же час дії по відшкодуванню збитку або усуненню заподіяної шкоди можуть бути здійснені не тільки винним, але й іншими особами (наприклад, батьками, родичами й ін.). Важливо, щоб ініціатива належала особі, винній у вчиненні кримінального правопорушення.

Всі перелічені умови для звільнення мають бути наявними у сукупності, відсутність хоча б однієї з них виключає можливість застосування до винного ст. 45 КК. Наявність окремо з'явлення із зізнанням, щирого каяття або активного сприяння розкриттю кримінального правопорушення, добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення може бути визнано судом обставинами, що пом'якшують покарання (п. п. 1, 2, 2¹ ч. 1 ст. 66 КК).

4. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ПРИМИРЕННЯМ ВИННОГО З ПОТЕРПІЛИМ

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК) здійснюється, якщо: 1) особою кримінальне правопорушення вчинено вперше; 2) кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин; 3) встановлено примирення винного з потерпілим; 4) винний відшкодував завдані збитки або усунув заподіяну шкоду.

Потерпілим визнається фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ч. 1 ст. 55 КПК). Примирення — це угода винного і потерпілого, результатом якої є прощення потерпілим винного, який заподіяв йому шкоду. Участь у такій угоді потерпілого має бути добровільною, а не вимушеною. Відшкодування завданих збитків (усунення заподіяної шкоди) може бути і неповним, але у будь-якому разі воно має бути достатнім. Цей критерій визначається за угодою потерпілого, який пропонує конкретні форми та механізми відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, та особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Відшкодування завданих збитків (усунення заподіяної шкоди) може як передувати примиренню, так і здійснюватись одночасно з ним, але у будь-якому разі повинно мати місце до винесення постанови суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

5. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ПЕРЕДАЧЕЮ ОСОБИ НА ПОРУКИ

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК) здійснюється, якщо: 1) особою кримінальне правопорушення вчинено вперше; 2) кримінальний проступок або нетяжкий злочин; 3) особа щиро покаялася; 4) наявне клопотання колективу підприємства, установи чи організації про передачу особи йому на поруки.

За своїм змістом клопотання повинно включати мотивоване прохання відповідного колективу звільнити від кримінальної відповідальності особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, і передати її йому на поруки та зобов'язання колективу здійснювати заходи виховного характеру, спрямовані на недопущення вчинення особою, взятою на поруки, нових кримінальних правопорушень, а також своєчасно повідомляти про обставини, які перешкоджають виконанню виховної функції. Клопотання має виходити саме від колективу і відображати волевиявлення його більшості.

Звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК має умовний характер, а саме: ця особа протягом року з дня передачі на поруки повинна виправдати довіру колективу, не ухили-

тись від заходів виховного характеру та не порушувати громадський порядок. Порушеннями громадського порядку слід визнавати вчинення особою адміністративних правопорушень, які посягають на громадський порядок, громадську безпеку та встановлений порядок управління (дрібне хуліганство, порушення тиші у громадських місцях тощо). У разі порушення умов передачі на поруки особа притягується до кримінальної відповідальності за вчинене нею кримінальне правопорушення.

6. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗМІНОЮ ОБСТАНОВКИ

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК) передбачає дві самостійні підстави звільнення: у зв'язку із втратою діянням суспільної небезпечності та у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності. Загальними умовами для даного виду звільнення від кримінальної відповідальності є: 1) особою кримінальне правопорушення вчинено вперше; 2) кримінальний проступок або нетяжкий злочин.

Зміна обстановки, внаслідок якої втрачається суспільна небезпечність вчиненого кримінального правопорушення, означає передусім істотну зміну соціально-економічних, політичних або духовних засад життєдіяльності суспільства, яка відбувається незалежно від волі винної особи і внаслідок якої втрачається суспільна небезпечність не лише конкретного кримінального правопорушення, а й подібних йому діянь (наприклад, скасування надзвичайного стану). Можлива втрата суспільної безпеки певних видів кримінальних правопорушень, тобто зміна обстановки, яка стосується усієї країни, та втрата суспільної безпеки лише окремим, конкретним діянням, вчиненим особою, хоча в цілому даний вид діянь, як і раніше, вважається кримінально протиправним (незаконна порубка лісу на ділянці, яка підлягала розчищенню з метою проведення меліоративних робіт). Це характерно для зміни обстановки локального масштабу.

Зміну обстановки внаслідок втрати діянням суспільної небезпечності необхідно відрізнити від декриміналізації діяння. Декриміналізація — це скасування кримінально-правової заборони, виключення діяння з кола кримінально протиправних, передбачених КК України. При декриміналізації діяння особа не підлягає кримінальній від-

повідальності у зв'язку з відсутністю в її діях складу кримінального правопорушення, тоді як при зміні обстановки особа звільняється від відповідальності, хоча діяння залишається кримінальним правопорушенням.

Висновок про втрату особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, суспільної небезпеки, має бути заснований на характеристичі (соціальної, психологічній, демографічній, кримінально-правовій та ін.) даної особи, а також аналізі навколишньої обстановки (оточення в побуті, сім'ї, на роботі та ін.). У практиці до позитивних чинників такого роду відносять призов до Збройних Сил України або звільнення з армії, працевлаштування, тяжке захворювання, переїзд в інше місце проживання й ін. У цьому випадку діяння продовжує залишатися кримінально протиправним як на момент його вчинення, так і під час розслідування або розгляду провадження в суді. Водночас особа, яка його вчинила, перестає бути суспільно небезпечною.

7. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАКІНЧЕННЯМ СТРОКІВ ДАВНОСТІ

Під давністю в кримінальному праві розуміється перебіг встановлених у кримінальному законі термінів, після чого реалізація кримінально-правового примусу стосовно особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, стає недоцільною. КК України передбачає два види давності: 1) давність притягнення до кримінальної відповідальності (ст. 49); 2) давність виконання обвинувального вироку (ст. 80).

Строки давності притягнення до кримінальної відповідальності, як підстава звільнення від неї, диференційовані і залежать від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, а для кримінальних проступків — ще від виду передбаченого у санкції статті покарання (ч. 1 ст. 49 КК).

Закон встановлює також межі, в яких обчислюються строки давності. Початковим моментом обчислення строків давності є день вчинення кримінального правопорушення, кінцевим — день набрання вироком законної сили. Часом вчинення кримінального правопорушення визнається час вчинення передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності (ч. 3 ст. 4 КК). Часом вчинення триваючого кримінального правопорушення є час його припинення за волею або всупереч волі винного (затримання особи,

явка з повинною тощо), або з часу настання подій, які трансформують поведінку особи у непротиправну (викрадення зброї, яка незаконно зберігалася в особі, тощо). У разі вчинення продовжуваного кримінального правопорушення строк давності починає спливати з моменту вчинення останнього з тотожних діянь, які охоплювалися єдиним наміром особи.

Перебіг давності зупиняється, якщо особа, що вчинила кримінальне правопорушення, ухиляється від слідства або суду. У цьому випадку перебіг давності відновляється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання й продовжує тривати далі. Під ухиленням від слідства слід розуміти будь-які умисні дії, вчинені особою з метою уникнути кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення (нез'явлення без поважних причин за викликом до правоохоронних органів, зміна місця проживання тощо), що змушує правоохоронні органи вживати заходи, спрямовані на розшук і затримання правопорушника. У разі ухилення від слідства або суду особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення кримінального правопорушення пройшло 15 років.

Перебіг давності переривається, якщо особа вчинила новий злочин, за винятком нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше 2 років. У цьому разі обчислення строків давності починається з дня вчинення нового злочину, окремо за кожне діяння.

Питання про застосування давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який за законом може бути призначене довічне позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, то довічне позбавлення волі не призначається, а заміняється позбавленням волі на певний строк.

У разі вчинення кримінального правопорушення, передбаченого статтями 151⁻²-156⁻¹, 301⁻¹-303 цього Кодексу, стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи обчислення строків, розпочинається з дня, коли така потерпіла особа досягла повноліття або, у разі її смерті, мала б досягти повноліття.

Відповідно до закону, на підставі Європейської конвенції про нестосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів 1974 р. (ратифікована Україною 06.03.2008 р., набрала чинності з 31.10.2008 р.), положення про давність не застосовуються в разі вчинення особою злочинів проти миру та безпеки людства: планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни

(ст. 437 КК), порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК), застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК), геноцид (ч. 1 ст. 442 КК). А також злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у статтях 109–114¹ КК.

Контрольні запитання

1. Що таке звільнення від кримінальної відповідальності?
2. Які є види звільнення від кримінальної відповідальності?
3. Який порядок звільнення від кримінальної відповідальності?
4. Які умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям?
5. Розкрийте особливості звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.
6. Охарактеризуйте звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки.
7. Розкрийте особливості звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки.
8. Які умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності?
9. У чому відмінність між зупиненням і перериванням перебігу давності?

Рекомендована література

Нормативно-правові акти

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (зі змінами та доповненнями станом на 16.05.2022).
3. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 12 // Вісник Верховного Суду України. — 2006. — № 2 (66). — С. 13–16.

Основна література

1. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Р. В. Вереша. — Київ : Алерта, 2020. — 360 с.
2. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / А. М. Ященко, В. Б. Харченко, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. — Харків : Право, 2019. — 480 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, О. О. Володіна та ін. — Х. : Право, 2015. — 528 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — 11-те вид., перероб. та доп. — Київ : Дакор, 2019. — 1384 с.

Додаткова література

1. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності / Ю. В. Баулін. — Київ : Атіка, 2004. — 296 с.
2. Боровик А. Спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини / А. Боровик // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2015. — № 3. — С. 51–57.
3. Возьянов Д. К. Примирення винного з потерпілим в інституті звільнення від кримінальної відповідальності: проблеми теорії / Д. К. Возьянов // Держава і право. — 2013. — № 62. — С. 310–316.
4. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям : монографія / О. О. Житний. — Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. — 152 с.
5. Кримінальне право України. Загальна частина. Закон. Злочин. Відповідальність : [навч. посіб. / В. О. Туляков, Н. А. Мирошниченко, Д. О. Балобанова] ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». — Одеса : Юридична література, 2014. — 125 с.г
6. Леоненко І. В. Процесуальний порядок звільнення від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених Особливою частиною Кримінального кодексу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / І. В. Леоненко. — К., 2014. — 20 с.
7. Луценко Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України : монографія / Ю. В. Луценко. — Харків : Право, 2015. — 197 с.
8. Луценко Ю. В. Умови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом / Ю. В. Луценко // Наше право. — 2016. — № 1. — С. 99–106.

9. Панишев С. О. Деякі правові аспекти застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності до юридичних осіб / С. О. Панишев // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. — 2013. — № 3. — С. 107–114.
10. Сахнюк С. В. Юридична природа звільнення від кримінальної відповідальності / С. В. Сахнюк // Часопис Київського університету права. — 2015. — № 4. — С. 279–284.
11. Скибицкий В. В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания : монография / Скибицкий В. В. — Киев, 1987—184 с.
12. Хряпінський П. В. Спеціальне звільнення від відповідальності у кримінальному праві та законодавстві України : навч. посіб. / П. В. Хряпінський. — Запоріжжя : КСК ; Альянс, 2010. — 270 с.
13. Чугуников І. І. Правовідносини та форми їх реалізації у кримінальному праві України : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / І. І. Чугуников. — Одеса, 2001. — 23 с.

ПОНЯТТЯ ПОКАРАННЯ, МЕТА ТА ВИДИ ПОКАРАННЯ

1. Поняття та ознаки покарання.
2. Загальна характеристика мети покарання.
3. Поняття системи покарання та принципи її побудови. Класифікації покарання за чинним законодавством та в науці кримінального права.
4. Характеристика основних покарань.
5. Характеристика додаткових покарань.
6. Характеристика покарань, що можуть застосовуватися, як основні, і як додаткові.

1. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПОКАРАННЯ

Покарання завжди має застосовуватися з додержанням основних напрямків, властивих кримінально-правовій політиці:

а) застосування суворих заходів покарання до осіб, що вчинили тяжкі і особливо тяжкі кримінальні правопорушення, а також до активних учасників організованих злочинних груп;

б) застосування покарань, не пов'язаних з ізоляцією винного від суспільства, і навіть звільнення від відбування покарань осіб, що вчинили вперше кримінальний проступок чи нетяжкий злочин.

Відповідно до ч. 1 ст. 50 КК покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Ознаки покарання:

1) покарання є заходом державного примусу, що застосовується до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення;

2) друга ознака покарання закріплена в ст. 2 КК, де зазначено, що особа не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Отже, застосування покарання є одним із завершальних етапів кримінальної відповідальності. Це логічний юридичний наслідок вчинення кримінального правопорушення. Передбачені в

законі інші методи реагування держави на кримінальні правопорушення, такі як звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. ст. 45, 46, 48 або з передачею особи на поруки (ст. 47), звільнення від кримінальної відповідальності і покарання з застосуванням до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру (ст. ст. 97 і 105), звільнення від покарання або від його відбування на підставі ст. ст. 74, 75, 83, 84, є винятком і застосовуються лише у випадках, передбачених законом, можливі при наявності достатніх для цього підстав і, як правило, за кримінальні проступки або нетяжкі злочини. Тому оцінка покарання як кінцевого юридичного наслідку кримінального правопорушення є його характерною ознакою;

3) третя розпізнавальна ознака покарання також закріплена в ч. 2 ст. 2 КК і полягає в тому, що покарання може бути застосовано лише за вироком суду від імені держави, що надає йому публічного характеру. До виключної компетенції суду належить і звільнення від покарання, крім звільнення внаслідок амністії або помилування;

4) покарання полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Саме в цьому проявляється така властивість покарання, як кара, що робить його найгострішим заходом державного примусу. Кара — це властивість будь-якого кримінального покарання. Вона визначається видом і строком покарання, наявністю фізичних, майнових і моральних позбавлень і обмежень. В одних покараннях каральна їх властивість виражена більшою мірою, наприклад, при довічному позбавленні волі, позбавленні волі на певний строк, матеріальних або майнових позбавленнях, де вона виражена в таких покараннях, як штраф і конфіскація майна, в інших — превалюють обмеження інших прав, наприклад, право займатися професійною діяльністю, мати звання тощо. Кожне покарання спричиняє і моральні страждання різного ступеня — ганьбу, сором перед суспільством і своїми близькими. Всі ці обмеження і визначають кару як ознаку покарання. Обсяг кари диференційований у кожному покаранні залежно від характеру і тяжкості кримінального правопорушення. Кара як ознака покарання завжди повинна відповідати тяжкості кримінального правопорушення;

5) у покаранні знаходять своє вираження засудження, негативна оцінка з боку держави як вчиненого кримінального правопорушення, так і самої особи винного. Авторитетність такої оцінки закріплюється обвинувальним вироком, що виноситься судом від імені держави і містить конкретний розмір покарання. Отже, призначене покарання

виступає правовим критерієм, показником негативної оцінки кримінального правопорушення і особи, яка його вчинила, з точки зору кримінального закону і моральності;

6) особистий характер покарання. Це означає, що призначення кримінального покарання і його виконання можливі тільки стосовно самого винного. Воно не може бути покладене на інших осіб, навіть близьких родичів. Наприклад, ізоляції підлягає особисто засуджений до позбавлення волі, конфіскації підлягає тільки майно, що належить особисто засудженому, і т. ін.;

7) будь-яке покарання тягне за собою судимість (ст. 88 КК). Саме судимість відрізняє кримінальне покарання від інших засобів державного примусу. За своїм змістом судимість — це не тільки властивість кари, вона являє собою певний правовий статус засудженого, пов'язаний з різного роду правообмеженнями та іншими несприятливими наслідками, протягом певного, визначеного в законі строку. Судимість як самостійна ознака покарання визначається тим, що вона визнається обставиною, що обтяжує покарання у разі вчинення нового кримінального правопорушення, та зберігає певні обмеження прав засудженого і після відбуття ним покарання. Відповідно до п. 2¹ ст. 89 КК із змінами, внесеними Законом України № 2617-VIII від 22.11.2018 р., такими, що не мають судимості, визнаються особи, засуджені за вчинення кримінального проступку, після відбуття покарання.

2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТИ ПОКАРАННЯ

Проблема мети покарання цікавила багатьох вчених-юристів і філософів, що працювали в галузі кримінального права, протягом всієї історії його розвитку. Багато запропонованих ними концепцій і теорій не призвели до однозначного тлумачення цієї складної проблеми. Проте серед їх великої кількості можна виділити дві основні групи: а) абсолютні теорії покарання (теорії відплати); б) відносні теорії покарання (теорії досягнення корисних цілей).

У чинному законі питання про мету покарання вирішене в ч. 2 ст. 50 КК, де вказано, що *покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами.*

Це свідчить про те, що закон виходить із змішаних теорій, тому що називає метою покарання: 1) кару як відплату за вчинене; 2) виправ-

лення засудженого; 3) запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень самим засудженим (спеціальне запобігання (спеціальна превенція); 4) запобігання вчиненню кримінальних правопорушень з боку інших осіб (загальне запобігання (загальна превенція).

Застосовуючи покарання, *суд має на меті покарати винного*, що необхідно і для захисту суспільства, і для задоволення почуття обурення і справедливості потерпілого і суспільства в цілому. Визнання кари як мети покарання не зменшує визнання кари сутністю покарання, що є його істотною ознакою. Кара виступає в двох іпостасях, що перебувають у діалектичній єдності. Проте для них характерні і деякі особливості. Кара як органічна ознака покарання знаходить своє вираження не тільки в застосуванні покарання, але також у санкції статті і відповідній нормі Загальної частини, де передбачений конкретний вид покарання, описані характерні його ознаки. У цій якості кара не тільки визначає характер покарання, а й багато в чому забезпечує досягнення всіх цілей покарання. Не є винятком і мета (ціль) кари. Однак вона виражається *тільки в призначенні і реалізації конкретної міри покарання до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення*. Тут уже визначаються вид покарання, його строки, конкретизується характер фізичних і моральних позбавлень і обмежень, що зобов'язаний перетерпіти засуджений як відплату за вчинене кримінальне правопорушення.

Заперечення мети кари зменшує примусове значення покарання, не враховує, що мета кари саме і перетворює покарання на особливий (найбільш гострий) захід державного примусу. Без неї взагалі не може бути кримінального покарання. Забезпечення цієї мети — обов'язкова відповідь держави на вчинене кримінальне правопорушення. Особливо яскраво це простежується при виконанні довічного позбавлення волі, тривалих строків позбавлення волі, конфіскації майна. Але мета кари досягається не тільки виконанням покарання. Забезпечення цієї мети починається з моменту призначення судом конкретної міри покарання. Сам факт призначення покарання — це істотний прояв його карального впливу. Призначення покарання у деяких випадках справляє більш значний вплив на засудженого, ніж безпосереднє його виконання (наприклад, утримання із заробітку при виправних роботах, стягнення штрафу і т. ін.). Саме призначення покарання спричиняє засудженому певні моральні страждання, ганьбу і сором, що є невід'ємною частиною здійснення кари, надовго залишає сліди в його свідомості і одночасно сприяє тому, щоб він

усвідомив та спокутував свою вину перед суспільством. Не можна не враховувати і того, що вже при призначенні покарання певною мірою забезпечується задоволення почуття справедливості потерпілого і суспільства, проти яких вчинено кримінальне правопорушення.

Мета виправлення припускає усунення суспільної небезпечності особи, тобто такий вплив покарання, в результаті якого засуджений під час і після його відбування не вчинить нового кримінального правопорушення. Виправлення полягає в тому, щоб шляхом активного примусового впливу на свідомість засудженого внести корективи в його соціально-психологічні властивості, нейтралізувати негативні, криміногенні настанови, змусити додержуватися положень кримінального закону або, ще краще, прищепити, нехай навіть під страхом покарання, законслухняність, повагу до закону. Досягнення такого результату прийнято називати *юридичним виправленням (ресоціалізацією)*. Це дуже важливий результат застосування покарання. Досягнення мети виправлення забезпечується самим призначенням покарання, режимом його відбування, залученням до праці, організацією навчання професії, переконанням, роз'ясненням кримінального законодавства, заходами виховного характеру та іншою освітньою роботою з засудженим.

Мета спеціального запобігання (спеціальна превенція) полягає в такому впливі покарання на засудженого, що позбавляє його можливості знову вчинити кримінальні правопорушення. Запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень з боку засудженого досягається самим фактом його засудження і тим більше — виконанням покарання, коли особа поставлена в такі умови, які значною мірою перешкоджають або повністю позбавляють можливості вчинити нові кримінальні правопорушення. Так, при відбуванні позбавлення волі режим виконання покарання, обмеження контактів з навколишнім світом, постійний контроль за поведінкою засудженого тощо фізично позбавляють його можливості вчинення багатьох кримінальних правопорушень. Досягненню цієї мети сприяють і положення закону, що посилюють покарання за вчинення нового кримінального правопорушення (визнання його обставиною, що обтяжує покарання (ст. 67), більш суворі правила і межі призначення покарання (ст. ст. 70—71). При призначенні такого покарання як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю засуджений позбавляється можливості знову вчинити кримінальні правопорушення з використанням свого службового (професійного) становища.

Мета загального запобігання (загальна превенція) припускає такий вплив покарання, що забезпечує попередження вчинення кримінального правопорушення з боку інших осіб. Ця мета покарання звернена насамперед до осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень. Переважна частина громадян не вчиняють їх не під загрозою покарання, а внаслідок своїх моральних властивостей, звичок, громадських, релігійних настанов і переконань. На таких громадян кримінальне покарання теж впливає позитивно, підвищує правову культуру, виховує нетерпиме ставлення до правопорушників, формує відповідний рівень правосвідомості. Досягнення мети загального запобігання забезпечується самим оприлюдненням законів, санкції яких попереджають про покарання кожного, хто порушить ці закони, засудженням винного, призначенням покарання та його виконанням. Погроза невідворотності покарання і його реалізації є засобом залякування тих антигромадських елементів, що схильні вчинити кримінальні правопорушення.

Спеціальне і загальне попередження, як і інші цілі покарання, тісно взаємопов'язані. Будь-яке покарання незалежно від його виду і розміру повинно забезпечувати досягнення всіх цілей покарання.

Хоча відповідно до кримінального закону покарання не має на меті завдати фізичні страждання або принизити людську гідність, ЄСПЛ нерідко у своїх рішеннях констатує порушення ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р., згідно з якою ніхто не може бути підданий катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню.

3. ПОНЯТТЯ СИСТЕМИ ПОКАРАННЯ ТА ПРИНЦИПИ ЇЇ ПОБУДОВИ. КЛАСИФІКАЦІЇ ПОКАРАННЯ ЗА ЧИННИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ТА В НАУЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Передбачені чинним кримінальним законодавством окремі види покарань утворюють певну систему. Система покарань, встановлена ст. 51 КК, і є тією юридичною базою, на якій ґрунтується діяльність судів із застосування покарань. Законодавець, визначаючи систему покарань, тим самим створює базу і для побудови санкцій у відповідних статтях Особливої частини КК, де передбачені види і межі покарань за окремі кримінальні правопорушення.

Система покарань покликана визначати однаковість (однозначність) у правозастосовній діяльності і згідно з цим бути важливим засобом забезпечення законності. Системі покарань невідомі смертна кара, а також болісні і такі покарання, що ганьблять і калічать засудженого, наприклад, тілесні покарання, позбавлення всіх громадянських прав та ін. У ній значне місце посідають покарання, не пов'язані з позбавленням волі (штраф, громадські роботи тощо). Включаючи в себе цілий комплекс покарань, їх система дає можливість забезпечити при застосуванні судами конкретних покарань їх необхідну індивідуалізацію відповідно до тяжкості вчиненого кримінального правопорушення й особи засудженого.

Під системою покарань прийнято розуміти встановлений кримінальним законом і обов'язковий для суду вичерпний перелік покарань, розташованих у певному порядку за ступенем їх суворості.

З цього визначення видно, що поняття системи покарань містить у собі низку ознак, а саме:

а) система покарань встановлюється тільки законом. Жодне покарання не може визначатися довільно, його вид, розміри, порядок і підстави застосування можуть бути зазначені тільки в законі;

б) перелік покарань, що утворюють систему, обов'язковий для суду;

в) перелік покарань, що утворюють систему, є вичерпним. Це означає, що з погляду закону на даний момент система покарань є закінченою, завершеною. Коли говорять про систему покарань як вичерпний їх перелік, то мають на увазі ту систему, той їх перелік, що наведений у ст. 51 КК;

г) система покарань передбачає їх розміщення у певному порядку за ступенем їх суворості. У ст. 51 КК вони розташовані починаючи від менш суворих до більш суворого. Подібного роду ступінчастість, «сходи» покарань дають можливість суду вирішувати, яке з покарань є більш чи, навпаки, менш суворим. Ці питання виникають, наприклад, при призначенні покарання в порядку ст. 69 КК чи заміні покарання більш м'яким (ст. 82 КК).

Система покарань, встановлена в ст. 51 КК, містить в собі такі види покарань:

1) штраф;

2) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;

3) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;

- 4) громадські роботи;
- 5) виправні роботи;
- 6) службові обмеження для військовослужбовців;
- 7) конфіскація майна;
- 8) арешт;
- 9) обмеження волі;
- 10) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- 11) позбавлення волі на певний строк;
- 12) довічне позбавлення волі.

Отже, КК передбачає 12 видів покарань. За ухилення від відбування цих покарань настає кримінальна відповідальність за ст. ст. 389 і 390 КК.

Усі покарання, що входять у систему, можуть бути класифіковані за певними ознаками, закріпленими у кримінальному законі. Така класифікація має не тільки теоретичне, а й, що дуже важливо, велике практичне значення, тому що вона сприяє правильному застосуванню окремих видів покарань. Покарання класифікуються за порядком (способом) їх призначення, за суб'єктом, до якого застосовується покарання, за можливістю визначення строку покарання та ін.

За порядком призначення покарань ст. 52 КК підрозділяє всі покарання на три групи: а) основні покарання; б) додаткові покарання; в) покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові. Основні покарання — це покарання, що призначаються у вироку лише як самостійні покарання. Вони за жодних умов не можуть призначатися на додаток до інших покарань, не можуть бути до них приєднані. За одне кримінальне правопорушення може бути призначене тільки одне основне покарання. До основних покарань закон відносить громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі. Додаткові покарання — це такі покарання, то призначаються лише на додаток до основних покарань і самостійно застосовуватися не можуть. До них ст. 52 КК відносить конфіскацію майна, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові — це покарання, що мають змішану правову природу та можуть застосовуватися як основні та як додаткові. До них належать позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю і штраф.

До основного покарання можуть бути приєднані одне чи кілька додаткових покарань у випадках і порядку, передбачених законом.

За суб'єктом, до якого застосовуються покарання, вони класифікуються на загальні і спеціальні. Загальні покарання можуть бути застосовані до будь-якої особи (наприклад, позбавлення волі) або не можуть застосовуватися до певних категорій осіб (наприклад, громадські роботи не призначаються особам, визнаним інвалідами першої або другої групи, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби). Крім громадських робіт до таких видів покарань також належать виправні роботи, арешт, обмеження волі, довічне позбавлення волі. Спеціальні покарання призначаються лише певному колу засуджених і не можуть застосовуватися до будь-якої особи. Так, тримання у дисциплінарному батальйоні призначається лише військовослужбовцям строкової служби. До спеціальних покарань належать також службові обмеження для військовослужбовців, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Із можливістю визначення строку покарання всі покарання поділяють на строкові і безстрокові покарання. Строковими покараннями є позбавлення волі, обмеження волі, арешт, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, громадські роботи, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, тримання у дисциплінарному батальйоні. Так, виправні роботи можуть призначатися на строк від 6 місяців до 2 років, дисциплінарний батальйон — від 6 місяців до 2 років, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю — від 2 до 5 років, позбавлення волі — від 1 до 15 років. Вийти за межі цього строку суд не має права, за винятком випадку, передбаченого в ст. 71 КК, коли призначається покарання у виді позбавлення волі за сукупністю вироків. Безстроковим покаранням є довічне позбавлення волі. Одноактні покарання це — штраф, позбавлення звання, конфіскація майна.

У залежності від того, на обмеження якого суб'єктивного права засудженого вони направлені, покарання можна розділити на:

1) покарання, направлені на обмеження права на особисту волю («пов'язані з позбавленням волі» (ізоляцією), — арешт, тримання у дисциплінарному батальйоні, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі);

2) покарання, направлені на обмеження права власності («майнові покарання»), — штраф і конфіскація майна;

3) покарання, направлені на обмеження права на працю, — позбавлення права і громадські роботи;

4) покарання, направлені на одночасне обмеження декількох прав засудженого (комплексні покарання), — позбавлення звання (обмежує право на працю, право власності та деякі інші); виправні роботи і службові обмеження (обмежує право на працю і право власності); обмеження волі (обмежує право на особисту волю і право на працю).

За можливість чи неможливістю призначення певного виду покарання у випадках, коли воно не передбачене санкцією статті Особливої частини КК:

1) покарання, які можуть бути призначені тільки у випадках, передбачених у санкції статті (штраф, позбавлення права як основне покарання, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження, конфіскація майна, арешт, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні, позбавлення волі і довічне позбавлення волі);

2) покарання, яке може бути призначене як у випадках, коли воно передбачене у санкції, так і на підставі статті Загальної частини, — позбавлення права як додаткове покарання;

3) покарання, яке не передбачається у санкціях статей Особливої частини і призначається виключно на підставі статті Загальної частини, — позбавлення звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;

4. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ПОКАРАНЬ

Основні види покарання.

Громадські роботи (ст. 56 КК) — вид основного покарання, який полягає у виконанні засудженим безоплатних суспільно корисних робіт. Вони можуть призначатися судом не лише тоді, коли вказані в санкції норми Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, але й у разі призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69), заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. ст. 82, 83) та заміни несплаченої суми штрафу (ч. 5 ст. 53).

Безоплатні суспільно корисні роботи виконуються засудженим у вільний від роботи чи навчання час. Конкретні види таких робіт визначаються органами місцевого самоврядування. Ними можуть бути:

прибирання вулиць, парків, скверів, інших територій, роботи з благоустрою населеного пункту, ремонту будівель, комунікацій, вантажно-розвантажувальні роботи, догляд за хворими, сільськогосподарські роботи, роботи із впорядкування лісів, озер, річок та інші роботи, що не потребують спеціальної підготовки чи певної кваліфікації. Суд вправі застосовувати громадські роботи на строк від 60 до 240 годин. Винний зобов'язаний відбувати дане покарання не більш як 4 години на день. Вільним від роботи чи навчання часом є вихідні, святкові дні, а також денний час, що залишається після робочого дня (часу навчання). Виконання цього покарання в нічний час (з 22:00 до 6:00 год) щодо працюючих вдень осіб видається недопустимим, оскільки це суперечить нормам законодавства, що встановлюють право особи на відпочинок. Безробітні можуть відбувати це покарання і в нічний час.

Не призначаються громадські роботи непрацездатним (інвалідам I та II груп), вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби. Даний вид покарання не може застосовуватися і до працівників поліції, оскільки вони постійно перебувають при виконанні службових обов'язків. Недоцільність їхнього застосування до інших категорій працівників може бути визначена судовою практикою.

КК не передбачає можливості звільнення осіб, засуджених до громадських робіт, від відбування цього покарання з випробуванням (ст. 75), умовно-дострокового їх звільнення від відбування цього покарання (ст. 81), а також заміни невідбутої частини цього покарання більш м'яким (ст. 82).

Особи, засуджені до громадських робіт, визнаються такими, що не мають судимості, якщо вони протягом року з дня відбуття цього покарання не вчинять нового кримінального правопорушення (п. 5 ст. 89).

Особа, яка ухиляється від відбування громадських робіт, підлягає кримінальній відповідальності за ч. 2 ст. 389 КК.

Виправні роботи (ст. 57 КК) — вид основного покарання, яке обмежує право засудженого на зміну місця роботи, просування по службі, позбавляє частини заробітної плати. Засуджений відбуває дане покарання тільки за місцем роботи, що має за мету його виправлення в звичайних для нього умовах праці та запобігання вчиненню ним нового кримінального правопорушення. Місцем роботи є підприємство, організація, установа, незалежно від форми власності, де особа прийнята на роботу у передбаченому законодавством порядку,

виконує покладені у зв'язку з цим на неї трудові (службові) обов'язки й одержує заробітну плату. Засуджений не може без дозволу кримінально-виконавчої інспекції звільнитися з місця роботи, виїжджати за межі України.

З змісту ст. 57 КК випливає, що дане покарання не може бути призначене безробітним, оскільки, на відміну від ст. 29 КК 1960 р., у ній не передбачена можливість його відбування в інших місцях, що визначаються органами, які відають виконанням виправних робіт, а також тому, що воно передбачає відрахування в дохід держави із суми заробітку засудженого.

Виправні роботи можуть бути призначені на строк від 6 місяців до 2 років. У строк відбування виправних робіт не зараховується час хвороби, викликані алкогольним, наркотичним або токсичним сп'янінням або діями, пов'язаними з ними, грубим порушенням правил техніки безпеки, умисним заподіянням собі тілесних ушкоджень, час відбування адміністративного стягнення у виді арешту або виправних робіт, а також час тримання під вартою як запобіжного заходу у зв'язку з вчиненням іншого кримінального правопорушення під час відбування цього покарання, коли вина у вчиненні іншого кримінального правопорушення доведена у встановленому законом порядку. У дохід держави за вироком суду відраховується щомісячно із суми заробітку засудженого від 10 до 20 відсотків.

Суд не вправі застосовувати виправні роботи до певних категорій осіб, а саме до: вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, до непрацездатних, до осіб, що не досягли 16 років, та тих, що досягли пенсійного віку, а також до військово-службовців, осіб рядового і начальницького складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, приватних виконавців, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування.

У певних випадках закон (ч. 3 ст. 57 КК) передбачає можливість заміни виправних робіт штрафом. Поряд з цим виправні роботи можуть бути призначені судом взамін несплаченої суми штрафу (ч. 5 ст. 53 КК), при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК), при заміні невідбутої частини покарання (ст. ст. 82, 83 КК).

КК передбачає також можливість умовно-дострокового звільнення осіб, які відбувають виправні роботи, від відбування цього пока-

рання (ст. 81 КК), а також звільнення цих осіб від його відбування з випробуванням (ст. 75 КК).

Особи, засуджені до виправних робіт, визнаються такими, що не мають судимості, якщо вони протягом року з дня відбуття покарання не вчинять нового кримінального правопорушення.

Особа, яка ухиляється від відбування виправних робіт, підлягає кримінальній відповідальності за ч. 2 ст. 389 КК.

Службові обмеження для військовослужбовців (ст. 58 КК) за своїм змістом являють виправні роботи, які застосовуються з урахуванням того, що засуджений є військовослужбовцем. Це покарання призначається військовослужбовцям, крім військовослужбовців строкової служби, на строк від 6 місяців до 2 років з відрахуванням у дохід держави від 10 до 20 відсотків грошового забезпечення, одержуваного засудженим. Таке покарання призначається, якщо воно прямо передбачене в санкції статті КК, замість виправних робіт, а також тоді, коли суд, враховуючи обставини справи та особу винного, вважатиме за можливе замість обмеження волі або позбавлення волі на строк не більш 2 років призначити службові обмеження на той же строк.

Засудження до цього покарання виключає протягом строку його відбування підвищення військовослужбовця за посадою, у військово-му званні, а строк покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання.

Особи, що відбули покарання у вигляді службових обмежень для військовослужбовців, вважаються такими, що не мають судимості (п. 4 ст. 89 КК).

Арешт (ст. 60 КК) виражається в триманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від 1 до 6 місяців. Військовослужбовці відбувають це покарання на гауптвахті. Після відбуття цього покарання вони вважаються такими, що не мають судимості (п. 4 ст. 89 КК).

Арешт не застосовується до осіб віком до 16 років, вагітних жінок та до жінок, які мають дітей віком до 7 років.

До засуджених, які відбувають арешт, не можуть застосовуватися звільнення від відбування покарання з випробуванням та умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. ст. 75 і 81 КК).

Застосування арешту до військовослужбовців має також своїми правовими наслідками те, що: 1) час відбування арешту, як правило, не зараховується до загального строку військової служби і вислуги років для отримання чергового військового звання; 2) під час відбування арешту військовослужбовець не може бути представлений

до присвоєння чергового військового звання, призначений на вищу посаду, переведений на нове місце служби, звільнений з військової служби, за винятком випадків визнання його непридатним до військової служби за станом здоров'я; 3) під час відбування арешту засудженому військовослужбовцю грошове забезпечення виплачується тільки у розмірі окладу за військове звання.

Обмеження волі (ст. 61 КК) полягає в утриманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці. Це покарання призначається на строк від 1 до 5 років. Воно не може бути застосоване до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до 14 років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до осіб з інвалідністю I і II груп.

Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62 КК) є спеціальним покаранням і може застосовуватися лише до військовослужбовців строкової служби, військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, осіб офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, осіб офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовців, призваних на військову службу під час мобілізації, на особливий період (крім військовослужбовців-жінок). Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців замість позбавлення волі не може застосовуватися до осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі. Покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні полягає в примусовому направленні на встановлений у вирокі суду строк в особливу військову частину — дисциплінарний батальйон, призначений для відбування покарання військовослужбовцями, які вчинили кримінальні правопорушення під час проходження ними військової служби. Тримання в дисциплінарному батальйоні має за мету виправлення засуджених у дусі точного виконання законів, військової присяги, військових статутів, наказів начальників, чесного ставлення до праці і служби, правил співжиття, а також попередження вчинення ними нових кримінальних правопорушень.

Покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців застосовується, як правило, у випадках вчинення нетяжких злочинів, коли засуджених можна залишити на військовій службі і виправити в умовах дисциплінарної частини. Цей вид покарання може застосовуватися і до військовослужбовців, які вчинили

тяжкі та особливо тяжкі правопорушення, за умови, що суд, враховуючи особу винного і обставини, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, дійде висновку про можливість призначення такого покарання.

Особи, що відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, не перестають бути військовослужбовцями. Після відбуття покарання вони повертаються у свою частину для подальшого проходження служби. Час перебування в дисциплінарному батальйоні в строк служби не зараховується.

Особи, що відбули покарання в дисциплінарному батальйоні, визнаються на підставі п. 4 ст. 89 КК такими, що не мають судимості.

Тримання у дисциплінарному батальйоні може призначатися лише як основне покарання на строк від 6 місяців до 2 років у випадках, прямо передбачених у санкції статті КК (наприклад, санкція ч. 1 ст. 404). Крім того, це покарання призначається тоді, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замість позбавлення волі на строк до 2 років застосувати тримання у дисциплінарному батальйоні на той же строк. Заміна покарання у виді позбавлення волі триманням в дисциплінарному батальйоні можлива при засудженні військовослужбовця як за військово кримінальне правопорушення, так і за будь-яке інше.

У разі засудження винного до позбавлення волі за сукупністю кримінальних правопорушень суд вправі замінити це покарання триманням в дисциплінарному батальйоні з підстав і в порядку, передбачених ч. 1 ст. 62 КК, лише після визначення остаточного покарання за правилами ст. 70 КК. Це стосується і тих випадків, коли за одні кримінальні правопорушення, що входять у сукупність, особі призначено покарання у виді позбавлення волі, а за інші — тримання в дисциплінарному батальйоні.

Відповідно до ст. ст. 81, 82 КК до осіб, які відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, може бути застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміна невідбутої частини покарання більш м'яким.

Позбавлення волі на певний строк (ст. 63 КК) — це покарання, що полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його у кримінально-виконавчі установи закритого типу на певний строк, зазначений у вирокі суду. Позбавлення волі є основним покаранням і застосовується: 1) у випадках, спеціально передбачених санкціями статей Особливої частини КК; 2) у разі, якщо санкцією статті Особливої частини КК

передбачено довічне позбавлення волі, але суд вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк (ч. 1 ст. 64 КК); 3) при заміні довічного позбавлення волі позбавленням волі на певний строк в порядку помилування (ст. 87 КК).

Позбавлення волі пов'язане з істотними правообмеженнями для засудженого. Він не тільки ізолюється від суспільства, а й позбавляється свободи пересування, вибору виду трудової діяльності, обмежується в розпорядженні своїм часом, спілкуванні з родичами і близькими йому людьми і т. ін. На засудженого до позбавлення волі справляється певний вплив: він перебуває в умовах відповідного режиму, залучається до праці, а у разі необхідності — до професійного і загальноосвітнього навчання, з ним ведеться систематична освітньо-виховна робота. Позбавлення волі встановлюється на строк від 1 до 15 років, за винятком випадків, передбачених Загальною частиною КК, і відбувається в установах різного виду і режиму. Вид і режим відбування позбавлення волі визначаються адміністрацією кримінально-виконавчої установи.

Довічне позбавлення волі (ст. 64 КК) є найсуворішим з усіх видів покарань і полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його до кримінально-виконавчої установи пожиттєво. Довічне позбавлення волі може бути застосоване за вчинення особливо тяжких злочинів, коли це прямо передбачено в санкції статті Особливої частини КК і за умови, якщо суд визнає неможливим застосування до засудженого позбавлення волі на певний строк.

Довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили злочин у віці до 18 років, і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину чи на момент постановлення вироку, а також у випадку, передбаченому ч. 4 ст. 68 КК.

Довічне позбавлення волі замінило собою смертну кару, застосування якої допускалося КК 1960 р. до 29 грудня 1999 р. Конституційний Суд України визнав, що норми КК 1960 р., які передбачають можливість застосування смертної кари (розстрілу), суперечать Конституції України і тому не підлягають застосуванню. 22 лютого 2000 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про заміну смертної кари довічним позбавленням волі».

Актом помилування довічне позбавлення волі може бути замінено позбавленням волі на строк не менше 25 років (ст. 87 КК). Особи, засуджені до довічного позбавлення волі, не підлягають звільненню

від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК), умовно-достроковому звільненню від відбування покарання (ст. 81 КК), до них не застосовується заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК).

5. ХАРАКТЕРИСТИКА ДОДАТКОВИХ ПОКАРАНЬ

У постанові Пленуму ВСУ № 7 від 24.10.2003 р. «Про практику призначення судами кримінальних покарань» (п. 15) вказано, що «виходячи з того, що додаткові покарання мають важливе значення для запобігання вчиненню нових злочинів як самими засудженими, так і іншими особами, рекомендувати судам при постановленні вироку обговорювати питання про застосування поряд з основним покаранням відповідного додаткового. При цьому треба мати на увазі, що додаткові покарання можуть приєднуватися до будь-яких видів основного покарання, передбачених санкцією статті (частиною статті) Особливої частини КК».

Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 54 КК) є додатковим покаранням, яке спрямоване не лише на здійснення морального впливу на засуджену особу, а й на позбавлення її тих переваг, які надають відповідні звання, ранг, чин, кваліфікаційний клас. Призначається лише при засудженні особи за тяжкий чи особливо тяжкий злочин. Таке покарання не передбачене жодною санкцією Особливої частини КК і застосовується на розсуд суду. Це покарання є безстроковим. Воно може призначатися лише як додаткове і за умови, що винний засуджений за вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину. Вчинення таких злочинів ганьбить саме звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, тому закон надає суду право позбавити засудженого цього статусу.

В різних відомствах і службах виконавчої і судової влади для службових осіб встановлюються відповідні звання, ранги, чини і класи. Так, у Збройних Силах України, Службі безпеки України, прикордонних військах, військах внутрішньої і конвойної охорони, військах цивільної оборони України військові звання (наприклад, капітан, підполковник, генерал-майор та ін.) тощо.

Усіх зазначених вище звань, рангів, чинів або класів і може позбавити засудженого суд. Причому повноваження суду не обмежені, він може позбавити цього статусу самостійно, незалежно від того, який

орган присвоїв звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас. Кримінальний закон не передбачає право суду позбавляти засудженого наукових ступенів і вчених звань, а також почесних звань, державних нагород. Застосування до винного такого покарання має бути мотивоване у вироку суду.

Конфіскація майна (ст. 59 КК) полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженої особи. Конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК. Якщо, з огляду на конкретні обставини справи, суд визнає недоцільним застосування конфіскації майна при засудженні за злочин, за який конфіскація передбачена як обов'язкове додаткове покарання, у вироку повинні бути наведені мотиви прийнятого судом рішення з цього питання (ч. 2 ст. 69 КК).

Закон розрізняє два види конфіскації майна: а) повну конфіскацію, яка виражається у вилученні всього майна, що належить засудженому і б) часткову конфіскацію яка полягає у вилученні зазначеної у вироку суду частини майна. У разі конфіскації частини майна суд повинен зазначити її розмір (1/2, 1/3 і т. ін.) або перелічити предмети, що підлягають конфіскації.

Слід мати на увазі, що при конфіскації всього майна засудженого вона звертається лише на його особисту власність та його частку в спільній власності і не може бути звернена на частку інших осіб, що володіють майном разом з засудженим на праві спільної власності.

Не підлягають конфіскації предмети, необхідні засудженому, членам його сім'ї та особам, що перебувають на його утриманні. Перелік майна, яке не підлягає конфіскації, встановлюється законом України.

Конфіскація майна як додаткове покарання не може бути призначена при звільненні особи від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК), а також особам, які вчинили злочин у неповнолітньому віці, навіть у тому разі, коли вони на час розгляду справи судом досягли повноліття.

Від конфіскації майна як виду покарання слід відрізняти так звану спеціальну конфіскацію, що не є покаранням. Спеціальна конфіскація полягає у вилученні у засудженого спеціальних предметів, що є предметами, знаряддями і засобами вчинення кримінального правопорушення.

6. ХАРАКТЕРИСТИКА ПОКАРАНЬ, ЩО МОЖУТЬ ЗАСТОСОВУВАТИСЯ І ЯК ОСНОВНІ, І ЯК ДОДАТКОВІ

Штраф (ст. 53 КК) — це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і розмірі, встановлених в Особливій частині КК. Розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та з урахуванням майнового стану винного в межах від 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до 50 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо статтями Особливої частини КК не передбачено вищого розміру штрафу. За вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу понад 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, або отриманого внаслідок вчинення кримінального правопорушення доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК. Суд, встановивши, що таке кримінальне правопорушення вчинено у співучасті і роль виконавця (співвиконавця), підбурювача або пособника у його вчиненні є незначною, може призначити таким особам покарання у виді штрафу в розмірі, передбаченому санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК, без урахування розміру майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, або отримано внаслідок вчинення кримінального правопорушення доходу.

Штраф як додаткове покарання може бути призначений лише тоді, коли його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК.

З урахуванням майнового стану особи суд може призначити штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком до одного року.

У разі несплати штрафу в розмірі не більше 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку 1 година громадських робіт за 1 установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян або виправними роботами із розрахунку 1 місяць виправних робіт за 20 установлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але на строк не більше 2 років.

У разі несплати штрафу в розмірі понад 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, призначеного як основне покарання, та відсутності підстав для розстрочки його виплати, суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі із розрахунку 1 день позбавлення волі за 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у таких межах:

1) від 1 до 5 років позбавлення волі — у випадку призначення штрафу за вчинення нетяжкого злочину;

2) від 5 до 10 років позбавлення волі — у випадку призначення штрафу за вчинення тяжкого злочину;

3) від 10 до 12 років позбавлення волі — у випадку призначення штрафу за вчинення особливо тяжкого злочину.

Якщо під час розрахунку строку позбавлення волі цей строк становить більше встановлених ст. 53 КК меж, суд замінює покарання у виді штрафу покаранням у виді позбавлення волі на максимальний строк, передбачений для злочину відповідної тяжкості ст. 53 КК.

Такими, що не мають судимості, визнаються:

— особи, засуджені за вчинення злочину до основного покарання у виді штрафу в розмірі не більше 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо вони протягом року з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення;

— особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за нетяжкий злочин, якщо вони протягом 3 років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення;

— особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за тяжкий злочин, якщо вони протягом 6 років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення;

— особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом 8 років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення.

Особа, яка ухиляється від сплати штрафу, підлягає кримінальній відповідальності за ч. 1 ст. 389 КК.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 КК) може призначатися на строк від 2 до 5 років як основне і на строк від 1 до 3 років — як додаткове покарання. Позбав-

лення права обіймати певні посади як додаткове покарання у справах, передбачених Законом України «Про очищення влади», призначається на строк 5 років. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання за вчинення кримінального правопорушення проти виборчих прав і свобод громадянина, передбачених ст. ст. 157–160 КК, призначається на строк 5 років.

Це покарання застосовується в тих випадках, коли за характером вчинення винним службових кримінальних правопорушень або при занятті певною діяльністю суд визнає неможливим збереження за ним права обіймати ці посади або права займатися відповідною діяльністю. Зазначене покарання позбавляє засудженого суб'єктивного права на вільний вибір посади, певних занять протягом часу, встановленого у вироку суду. Застосування цього покарання приводить до втрати або обмеження деяких пільг і переваг (пов'язаний з цим покаранням перехід на іншу роботу може спричинити переривання спеціального трудового стажу та ін.). Через відносно тривалий строк цього покарання воно може привести до декваліфікації засудженого, необхідності здобувати нову спеціальність і тим самим не тільки заподіює особі моральні страждання, а й зачіпає її майнові інтереси.

Це покарання призначається у межах, встановлених санкцією статті (частини статті) КК, за якою підсудний визнаний винним, а якщо воно нею не передбачене, — в межах, установлених ст. 55 КК. Та обставина, що до постановлення вироку підсудний вже не обіймав посаду або не займався діяльністю, з якими було пов'язане вчинення кримінального правопорушення, не є перешкодою для застосування цього покарання.

Отже, якщо конфіскація майна або штраф як додаткові покарання можуть призначатися лише за умови, що вони як такі передбачені в санкції статті КК, то позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю не пов'язано з цими обмеженнями і може бути застосовано судом на підставі ст. 55 КК.

Рішення про позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю має бути чітко сформульоване в резолютивній частині вироку, для того, щоб не виникало жодних сумнівів під час виконання останнього. Судова практика свідчить, що це покарання застосовується найчастіше до службових осіб, зокрема тих, у віданні яких знаходяться матеріальні цінності, працівників транспорту, торгівлі, медичних працівників.

Позбавлення права керувати транспортними засобами може бути призначене судом як додаткове покарання незалежно від того, що

особа вже позбавлена такого права в порядку адміністративного стягнення. Однак суд не вправі призначити це покарання особі, яка не має права керувати транспортними засобами.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, якщо воно призначено як додаткове покарання до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні чи позбавлення волі на певний строк, поширюється на весь строк відбування основного покарання і, крім того, на строк, встановлений вироком суду. Якщо ж це покарання призначене як додаткове до іншого виду основного покарання (наприклад, до виправних робіт), то його строк обчислюється з моменту набрання вироком суду законної сили.

Такими, що не мають судимості, визнаються особи, засуджені за вчинення злочину до основного покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, якщо вони протягом року з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення (п. 5 ст. 89 КК).

Контрольні запитання

1. Що таке покарання та які його ознаки?
2. У чому полягає мета покарання?
3. Як класифікують покарання?
4. Охарактеризуйте основні види покарань.
5. Охарактеризуйте додаткові види покарань.
6. Розкрийте зміст покарань, які можуть застосовуватися як основні і як додаткові.

Рекомендована література

Основна література

1. Актуальні проблеми кримінального права : навч. посіб. / В. М. Попович, П. А. Трачук, А. В. Андрушко, С. В. Логін. — К. : Юрінком Інтер, 2009. — 256 с.
2. Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посіб. / Дудоров О. О., Хавронюк М. І. ; за заг. ред. М. І. Хавронюка. — К. : Ваіте, 2014. — 944 с.
3. Кваліфікація злочинів у діяльності Національної поліції України : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Литвинова. — Харків : Константа, 2017. — 448 с.

4. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Литвинова. — Харків : Право, 2019. — 480 с.

Додаткова література

1. Актуальні проблеми кримінального права : навч. посіб. / за ред. В. М. Поповича. — Київ : Юрінком Інтер, 2009. — 256 с.
2. Бойко І. Й. Кримінальні покарання в Україні (ІХ–ХХ ст.) : навч. посіб. / І. Й. Бойко. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. — 406 с.
3. Галабала М. В. Кримінально-правова наука незалежної України. Проблеми загальної частини / М. В. Галабала. — Київ, 2013. — 238 с.
4. Гончар Т. О. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини : навч. посіб. / Т. О. Гончар, Є. Л. Стрельцов, О. А. Чуваков. — Харків : Одісей, 2013. — 264 с.
5. Дмитрук М. М. Кримінальний проступок: правова природа та ознаки : монографія / М. М. Дмитрук — Одеса : Юридична література, 2014. — 221 с.
6. Інститут покарання в кримінальному праві України : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Литвинова. — Донецьк : Ноулідж (Донецьке відділення), 2013. — 214 с.
7. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — 4-те вид., перероб. і доп. — Харків : Право, 2010. — 456 с.
8. Кримінальне право України. Загальна частина. Закон. Злочин. Відповідальність : [навч. посіб. / В. О. Туляков, Н. А. Мирошниченко, Д. О. Балобанова] ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». — Одеса : Юридична література, 2014. — 125 с.
9. Наукове та законодавче забезпечення реалізації концепції кримінальних проступків : монографія / відп. ред. С. В. Ківалов, В. О. Туляков. — О. : Юрид. література, 2014.
10. Пироженко О. С. Покарання, що обмежують майнові права засуджених, за кримінальним правом України / О. С. Пироженко. — Харків : НікаНова, 2012. — 294 с.
11. Полянський Є. Ю. Теорія і практика призначення покарання в кримінально-правовій доктрині та законодавстві США : монографія. — Одеса, 2011. — 171 с.
12. Пономаренко Ю. А. Види наказаний по уголовному праву Украины / Ю. А. Пономаренко. — Харьков : Финн, 2009. — 344 с.

ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

1. Загальні засади призначення покарання (ст. 65 КК).
2. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.
3. Призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення та за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті.
4. Призначення покарання більш м'якого, ніж передбачено законом. Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання.
5. Призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень.
6. Призначення покарання за сукупністю вироків.
7. Правила складання покарань та зарахування строків попереднього ув'язнення. Обчислення строків покарання.

1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ (СТ. 65 КК)

Під призначенням покарання розуміється застосування кримінально-правової санкції, яке полягає в обранні конкретної міри покарання щодо особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення. КК України закріпив загальні засади призначення покарання судом відповідно до ч. 1 ст. 65 КК:

1) у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 53 КК;

2) відповідно до положень Загальної частини КК;

3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного і обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання.

Загальні засади призначення покарання в юридичній літературі визначаються як фундаментальні положення, встановлені в законодавстві, що регламентують призначення покарання.

Закріплення в КК України 2001 р. загальних засад призначення покарання саме як системи (ч. 1 ст. 65 КК України) є досягненням нині чинного кримінального законодавства, оскільки вони є обов'язковими для суду правилами в кожному конкретному випадку призначення покарання винному у вчиненні кримінального правопо-

рушення для досягнення мети покарання та визначають підстави судовського розсуду. Крім цього, 15 квітня 2008 р. був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності», яким значно конкретизовано правила призначення покарання. Так, ч. 2 ст. 65 КК України була доповнена положенням про те, що більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатнім для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень.

Пленум Верховного Суду України у постанові «Про практику призначення судами кримінального покарання» № 7 від 24.10.2003 р. наголошував, що, призначаючи покарання, у кожному конкретному випадку суди мають дотримуватися вимог кримінального закону й зобов'язані враховувати ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, дані про особу винного та обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання. Таке покарання має бути необхідним і достатнім для виправлення засудженого та попередження нових кримінальних правопорушень.

Досліджуючи дані про особу підсудного, суд повинен з'ясувати його вік, стан здоров'я, поведінку до вчинення кримінального правопорушення як у побуті, так і за місцем роботи чи навчання, його минуле (зокрема наявність не знятих чи не погашених судимостей, адміністративних стягнень), склад сім'ї (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку), його матеріальний стан тощо.

Підстави для призначення більш м'якого покарання, ніж це передбачено відповідною статтею Особливої частини КК за вчинене кримінальне правопорушення, визначаються ст. 69 КК (призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом). Більш суворе покарання, ніж передбачене відповідними статтями Особливої частини КК за вчинене кримінальне правопорушення, може бути призначене за сукупністю кримінальних правопорушень і за сукупністю вироків згідно зі ст. ст. 70 та 71 КК.

При призначенні покарання суд, визначаючи його вид і розмір, керується у першу чергу загальними засадами призначення покарання. Однак теорія кримінального права і кримінальний закон визнають поняття ще й спеціальних правил призначення покарання, що передбачають наявність особливих обставин, які впливають на призначення справедливої міри кримінально-правового впливу.

До спеціальних правил призначення покарання зокрема можна віднести: правила призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення (ч. 2, 3, 4 ст. 68 КК), правила призначення покарання за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті (ч. 5 ст. 68 КК), призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК), призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69№ КК).

Законом України від 13.04.2012 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» у КК України ст. 65 доповнена ч. 5 такого змісту: «У випадку затвердження вироком угоди про примирення або про визнання вини суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди». Таким чином, законодавець розширив приватноправові засади при призначенні покарання.

2. ОБСТАВИНИ, ЩО ПОМ'ЯКШУЮТЬ ТА ОБТЯЖУЮТЬ ПОКАРАННЯ

Під пом'якшуючими й обтяжуючими обставинами слід розуміти обставини, які виходять за межі складу кримінального правопорушення, що характеризують об'єктивні і суб'єктивні властивості діяння, а також особу винного, і разом впливають на індивідуалізацію покарання. Статті 66 та 67 КК України наводять обставини, за наявності яких у кримінальному провадженні суд має застосувати до винного відповідно більш м'яке чи більш суворе покарання, ніж передбачено відповідною кримінально-правовою санкцією. Кримінальний закон дозволяє застосування не зазначених в ст. 66 КК обставин у якості пом'якшуючих покарання, проте перелік обтяжуючих покарання обставин є вичерпним.

Так, КК до пом'якшуючих відносить такі обставини (ч. 1 ст. 66):

- 1) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення;
- 2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;
- 2¹) надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення;
- 3) вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім;
- 4) вчинення кримінального правопорушення жінкою в стані вагітності;

5) вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;

6) вчинення кримінального правопорушення під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність;

7) вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого;

8) вчинення кримінального правопорушення з перевищенням меж крайньої необхідності;

9) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням кримінального правопорушення у випадках, передбачених КК.

Якщо будь-яка з обставин, що пом'якшує покарання, передбачена в статті Особливої частини КК як ознака кримінального правопорушення, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його пом'якшує.

При призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються (ч. 1 ст. 67 КК):

- 1) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;
- 2) вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою (ч. 2 або 3 ст. 28);
- 3) вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності;
- 4) вчинення кримінального правопорушення у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;
- 5) тяжкі наслідки, завдані злочином;
- 6) вчинення кримінального правопорушення щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення кримінального правопорушення щодо малолітньої дитини або у присутності дитини;
- 6¹) вчинення кримінального правопорушення щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах;

7) вчинення кримінального правопорушення щодо жінки, яка за відомо для винного перебувала у стані вагітності;

8) вчинення кримінального правопорушення щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;

9) вчинення кримінального правопорушення з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством;

10) вчинення злочину з особливою жорстокістю;

11) вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;

12) вчинення злочину загальнонебезпечним способом;

13) вчинення кримінального правопорушення особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів.

Суд має право, залежно від характеру вчиненого кримінального правопорушення, не визнати будь-яку із зазначених обставин, за винятком обставин, зазначених у п. 2, 6, 6¹, 7, 9, 10, 12 такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вирокі.

Якщо будь-яка з обставин, що обтяжує покарання, передбачена в статті Особливої частини КК як ознака кримінального правопорушення, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз врахувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує.

3. ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА НЕЗАКІНЧЕНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ЗА КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ВЧИНЕНЕ У СПІВУЧАСТІ

КК передбачає особливості при призначенні покарання за незакінчене кримінальне правопорушення та за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті. Згідно зі ст. 68 КК України суд при призначенні покарання враховує ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та ступінь реалізації кримінально протиправного наміру особи. Слід зазначити, що ступінь тяжкості кримінального правопорушення визначається кримінально-правовою нормою, що встановлює відповідальність за закінчене кримінальне правопорушення, оскільки особа, що здійснила замах на вчинення кримінального правопорушення, бажала настання відповідних суспільно небезпечних наслідків та вчинила для цього усі дії, які вважала за необхідні.

За вчинення готування до злочину строк або розмір покарання не може перевищувати половини максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК.

За вчинення замаху на кримінальне правопорушення строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК.

Законом № 1492-VIII від 07.09.2016 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» ст. 68 КК України після ч. 3 доповнена новою частиною такого змісту: «4. Довічне позбавлення волі за вчинення готування до злочину та вчинення замаху на злочин не застосовується, крім випадків вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у статтях 109–114¹, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачених у статтях 437–439, частині першій статті 442 та статті 443 цього Кодексу».

На розсуд суду ст. 68 КК надає вирішення питання про особливість призначення покарання особам, що вчинили кримінальне правопорушення у співучасті. Суд враховує характер та ступінь участі кожного зі співучасників у вчиненні кримінального правопорушення. При цьому суд має визначити роль винних у вчиненні кримінального правопорушення відповідно до положень ст. 27 КК України. Судова практика йде шляхом, відповідно до якого організатору та виконавцю кримінального правопорушення призначається більш суворе покарання, ніж підбурювачу чи пособнику. У цілому суд має встановити, яким чином дії кожного зі співучасників вплинули на заподіяння шкоди охоронюваним інтересам, а також з'ясувати, на досягнення якого результату був направлений умисел кожного зі співучасників. Слід мати на увазі, що у деяких випадках один зі співучасників може вчинити кримінально протиправні дії, про вчинення яких між співучасниками не існувало попередньої домовленості. У такому разі, за вчинення не охоплюваних загальним умислом дій, відповідальність буде нести тільки особа, що вчинила ці дії.

4. ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ БІЛЬШ М'ЯКОГО, НІЖ ПЕРЕДБАЧЕНО ЗАКОНОМ. ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА НАЯВНОСТІ ОБСТАВИН, ЩО ПОМ'ЯКШУЮТЬ ПОКАРАННЯ

Ст. 69 КК України передбачає можливість призначення особи більш м'якого покарання, ніж передбачено санкцією відповідної статті Особливої частини КК. Відповідно до ч. 1 ст. 69 КК України за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може, крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, призначити основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК за це кримінальне правопорушення. У цьому випадку суд не має права призначити покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання в Загальній частині КК. За вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, суд з підстав, передбачених цією частиною, може призначити основне покарання у виді штрафу, розмір якого не більше ніж на чверть нижчий від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК. Також суд може не призначати додаткового покарання, що передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК як обов'язкове, за винятком випадків призначення покарання за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Відповідно до ст. 69¹ КК за наявності обставин, що пом'якшують покарання, передбачених пунктами 1 та 2 ч. 1 ст. 66 КК, відсутності обставин, що обтяжують покарання, а також при визнанні обвинуваченим своєї вини, строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК. Рішення про призначення покарання із застосуванням ст. 69¹ КК у вирокі має бути вмотивовано. Однак визначення покарання з дотриманням правил цієї

норми закону можливе лише за наявності обставин, передбачених п. 1 та 2 ч. 1 ст. 66 КК (з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення; добровільне відшкодування або усунення заподіяної шкоди), а також при визнанні підсудним своєї вини та відсутності обставин, що обтяжують покарання. При цьому суди мають перевіряти, чи дійсно особа з'явилася із зізнанням, чи щиро покаялась або активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення, чи добровільно відшкодувала завдані збитки або усунула заподіяну шкоду в повному обсязі та чи фактично визнає свою вину. Висновки суду з цих питань мають бути у вирокі вмотивовані. Водночас добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди не враховується тоді, коли такі збитки або шкоду не заподіяно.

Правила ст. 69¹ КК не поширюються на осіб, що вчинили кримінальне правопорушення, за яке санкцією закону передбачено найбільш суворий вид покарання — довічне позбавлення волі, крім тих, що вчинили кримінальне правопорушення у віці до 18 років, і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, які були в стані вагітності під час вчинення кримінального правопорушення або на момент постановлення вироку.

5. ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА СУКУПНІСТЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

При сукупності кримінальних правопорушень особа вчиняє два або більше кримінальних правопорушень, кожне з яких передбачене різними статтями або різними частинами статті Особливої частини КК, за жодне з яких її не було засуджено. За цими ж правилами призначається покарання і в разі вчинення особою діянь, частина яких кваліфікується як закінчене кримінальне правопорушення, а решта — як готування до злочину чи замах на кримінальне правопорушення. За окремими епізодами кримінально протиправної діяльності або за окремими пунктами статті (частини статті) КК, які не мають самостійної санкції, покарання не призначається.

Можливі різні підходи до призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень. Серед них можна вирізнити такі: а) система повного (абсолютного) складання покарань; б) система обмеженого складання покарань; в) система поглинання; г) система

обов'язкового або факультативного підвищення покарання; д) змішані системи призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень.

При системі абсолютного складання керуються правилом: скільки кримінальних правопорушень, стільки й покарань, які і підлягають повному складанню. Ця система була закріплена в одному з перших кодексів XIX ст. — Баварському уложенні 1813 р. Встановлена вона й у багатьох КК окремих штатів США, де закріплений принцип послідовного відбування покарань, призначених за кожне кримінальне правопорушення. Звідси — вироки на такі терміни (наприклад, понад 90 років), що перетворюються, по суті, на довічне позбавлення волі.

Система обмеженого складання з'явилася з метою пом'якшити жорстокість системи абсолютного складання. Відповідно до неї сума покарань обмежується певною межею. Наприклад, чинне Голландське уложення 1881 р. припускає додавання покарань, але за умови, щоб сума їх не перевищувала найбільш суворе з них більше як на одну третину. Така ж система і в КК Італії 1930 р.

Щоб усунути суворість систем складання, з'явилася система їх поглинання, за якою більш суворе покарання, призначене за одне із кримінальних правопорушень, що входять у сукупність, поглинає менш суворе. У ряді законодавств ця система застосовується при призначенні покарання в разі ідеальної сукупності (наприклад, у Фінляндії, а також КК УРСР 1922 р. — ст. 29).

Прагнучи якомусь усунути недолік системи поглинання, коли особа по суті відповідає лише за те кримінальне правопорушення, за яке призначено більш суворе покарання, багато КК почали вводити систему обов'язкового або факультативного підвищення покарання, призначеного за сукупністю. Суд, призначивши покарання за сукупністю шляхом поглинання, зобов'язаний, зважаючи на закон або на власний розсуд, підвищити це покарання до певної межі. Так, у Швейцарському КК 1950 р. суд, призначивши покарання за найбільш тяжкий злочин, може підвищити його (але не більше ніж наполовину) понад максимум покарання, передбаченого за це діяння. Суд зв'язаний, крім того, максимумом даного виду покарання.

Найбільш поширеними в законодавствах є змішані системи, які більшою мірою забезпечують індивідуалізацію покарання. В них застосовуються одночасно система обмеженого складання і система поглинання або сполучення цих систем із системою обов'язкового

або факультативного підвищення покарання. Така система, наприклад, закріплена в КК ФРН 1871 р. в редакції 1975 р.

Змішана система призначення покарання за сукупністю встановлена й у ст. 70 КК України. У ч. 1 цієї статті сказано: «При сукупності кримінальних правопорушень суд, призначивши покарання (основне і додаткове) за кожне кримінальне правопорушення окремо, визначає остаточне покарання шляхом поглинання менш суворого покарання більш суворим або шляхом повного чи часткового складання призначених покарань».

Звідси очевидно, що призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень проходить два етапи: а) призначення покарання окремо за кожне з кримінальних правопорушень, що входять у сукупність; б) визначення остаточного покарання за сукупністю цих кримінальних правопорушень.

Призначення покарання окремо за кожне із кримінальних правопорушень, що утворюють сукупність, — це важлива вимога ст. 70 КК, відступ від якої є неприпустимим. Такий порядок призначення покарання дає можливість без якихось ускладнень застосувати амністію чи помилування до кожного окремого кримінального правопорушення. Суд, призначаючи покарання за кожне з кримінальних правопорушень, керується загальними засадами призначення покарання (ст. 65 КК), а також враховує обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання, зазначені в ст. ст. 66 і 67 КК. Такий підхід до призначення покарання дає можливість індивідуалізувати його щодо кожного кримінального правопорушення з одночасним урахуванням того, що особою вчинено не одне, а два чи більше кримінальних правопорушень. Порядок призначення покарання окремо за кожне кримінальне правопорушення стосується як основних, так і додаткових покарань.

Призначення остаточного покарання за сукупністю кримінальних правопорушень відбувається на підставі принципів поглинання або складання. Це значить, що суд призначає остаточне покарання шляхом: а) поглинання менш суворого покарання більш суворим; б) повного або часткового складання призначених покарань у межах, зазначених у законі.

При вирішенні питання про те, який із передбачених принципів необхідно застосовувати при призначенні покарання за сукупністю кримінальних правопорушень, суд повинен врахувати крім даних про особу винного й обставини, що пом'якшують і обтяжують покаран-

ня, також кількість кримінальних правопорушень, що входять до сукупності, форму вини й мотиви вчинення кожного з них, тяжкість їх наслідків, вид сукупності (реальна чи ідеальна) тощо.

Застосовуючи принцип поглинання, суд бере до уваги не санкції статей КК, за якими кваліфіковані кримінальні правопорушення, а конкретні покарання, призначені в межах цих санкцій за кожне кримінальне правопорушення. Причому менш суворе покарання поглинається більш суворим. Суд вправі визначити остаточне покарання шляхом поглинання менш суворого покарання більш суворим при призначенні за окремі кримінальні правопорушення, що входять у сукупність, покарання як одного виду, так і різних. Однакові за видом і розміром покарання поглинанню не підлягають, крім випадку, коли вони призначені у максимальних межах санкцій статей КК (п. 21 пост. ПВСУ № 7 від 24 жовтня 2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання»).

Так, якщо суд призначив особі за ч. 2 ст. 185 КК (крадіжка) покарання у виді позбавлення волі на строк 2 роки, а за ч. 3 ст. 296 КК (хуліганство) — на строк 4 роки, то більш суворе — 4 роки позбавлення волі поглинає менш суворе — 2 роки позбавлення волі. За сукупністю і визначається остаточне покарання — 4 роки позбавлення волі. Така ж ситуація може виникнути і при призначенні за кримінальні правопорушення, що входять до сукупності, різних видів покарань. Так, якщо за одне кримінальне правопорушення суд призначив виправні роботи на строк 6 місяців, а за інше — 2 роки позбавлення волі, то, застосовуючи принцип поглинання менш суворого покарання більш суворим, суд за сукупністю призначає покарання до позбавлення волі на 2 роки. При порівнянні в цих випадках суворості покарань суд керується тією послідовністю, в якій види покарань перелічені в ст. 51 КК.

Якщо хоча б за одне кримінальне правопорушення призначене покарання у виді довічного позбавлення волі, то остаточне покарання за сукупністю кримінальних правопорушень призначається шляхом поглинання будь-якого менш суворого покарання довічним позбавленням волі.

У літературі і в судовій практиці визнається доцільним застосування принципу поглинання покарання у таких випадках:

- 1) за наявності ідеальної сукупності кримінальних правопорушень;
- 2) коли одне з кримінальних правопорушень істотно відрізняється за ступенем тяжкості від іншого, що входить у сукупність (наприклад, кримінальний проступок та особливо тяжкий злочин);

3) коли призначені за окремі кримінальні правопорушення покарання складанню з іншими видами покарань не підлягають (наприклад, згідно з ч. 3 ст. 72 КК основні покарання у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю складанню з іншими видами покарань не підлягають).

Принцип складання покарань згідно зі ст. 70 КК наочно підкреслює покарання винного за кожен із вчинених кримінальних правопорушень. Принцип повного або часткового складання покарань може застосовуватися у випадках призначення за окремі кримінальні правопорушення, що входять до сукупності, як однакових, так і різних за розміром покарань. Складання покарань, призначених за окремі кримінальні правопорушення, може бути повним або частковим, але в будь-якому разі остаточне покарання повинно бути більш суворим, ніж будь-яке з призначених окремо. При повному складанні остаточне покарання за сукупністю дорівнює сумі покарань, що складаються при частковому — до більш суворого покарання, призначеного за одне з кримінальних правопорушень, приєднується частина покарання, призначеного за інше кримінальне правопорушення.

Складання покарань обмежене в ч. 2 ст. 70 КК певними межами. Остаточне покарання за сукупністю кримінальних правопорушень визначається в межах, встановлених санкцією статті Особливої частини КК, яка передбачає більш суворе покарання, тобто воно не може перевищувати вищої межі більш суворої санкції. Так, якщо суд призначив за ч. 2 ст. 185 КК покарання у виді 1 року позбавлення волі, а за ч. 3 ст. 296 КК — у виді 3 років позбавлення волі, то відповідно до принципу повного складання він має право призначити остаточне покарання за сукупністю — 4 роки позбавлення волі, оскільки максимум санкції ч. 3 ст. 296 КК — 5 років. Якщо ж суд призначив за ч. 2 ст. 185 КК 2 роки позбавлення волі, а за ч. 2 ст. 296 КК — 4 роки, то можливе лише часткове складання, а саме до 4 років позбавлення волі суд може приєднати тільки 1 рік позбавлення волі з покарання, призначеного за ч. 2 ст. 185 КК, і визначити покарання — 5 років позбавлення волі, тобто в межах максимуму санкції ч. 2 ст. 185 КК.

Проте, якщо хоча б одне з кримінальних правопорушень, що входять до сукупності, є умисним тяжким або особливо тяжким злочином, суд може призначити остаточне покарання за сукупністю в межах максимального строку, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині КК (ч. 2 ст. 70 КК). Йдеться про позбавлення волі

на певний строк, максимум якого визначений у ст. 63 КК, — 15 років. Тому слід чітко розрізняти максимум санкції конкретної статті КК і максимум даного виду покарання.

Слід також мати на увазі, що санкція особливо тяжких злочинів за своїм максимумом (15 років) часто збігається з максимумом, встановленим для даного виду покарання в Загальній частині. У цьому разі покарання 15 років поглинає інші покарання, призначені за окремі кримінальні правопорушення.

У теорії і практиці виникає питання про можливість застосування при призначенні остаточного покарання одночасно декількох принципів: поглинання і складання. Чинне законодавство рекомендацій з цього приводу не містить. Фактичне застосування декількох принципів при призначенні остаточного покарання за сукупністю кримінальних правопорушень відбувається досить часто. Так, наприклад, при застосуванні принципу часткового складання до найсуворішого покарання приєднується частина менш суворого покарання, а та частина, що залишилася, фактично поглинається більш суворою покаранням. Але в такому і подібних випадках один із принципів є основним, а другий — допоміжним. Застосування допоміжних принципів істотно не впливає на призначення остаточного покарання, яке визначається за основним принципом.

Призначення додаткових покарань за сукупністю кримінальних правопорушень регулюється ч. 3 ст. 70 КК. Згідно з нею до основного покарання, призначеного за сукупністю кримінальних правопорушень, можуть бути приєднані додаткові покарання, призначені судом за кримінальні правопорушення, у вчиненні яких особу було визнано винною. Отже:

а) визначаючи покарання за кожне з кримінальних правопорушень, що входять до сукупності, суд повинен призначити не тільки основне, але й додаткове покарання, якщо, звичайно, його застосування передбачено законом;

б) призначивши остаточне покарання за сукупністю кримінальних правопорушень, суд приєднує до нього додаткове (додаткові) покарання, призначене за окреме (окремі) кримінальне правопорушення, що входять до сукупності;

в) якщо ці додаткові покарання одного виду, вони приєднуються до основного шляхом поглинання менш суворого більш суворою або шляхом повного чи часткового складання в межах, зазначених ст. 70, тобто, остаточний його строк чи розмір при частковому або повному

складанні не може перевищувати максимальний розмір, встановлений у Загальній частині КК для цього виду покарання;

г) якщо ці додаткові покарання різних видів, то кожне з них приєднується до основного покарання, призначеного за сукупністю, і виконується самостійно (ч. 4 ст. 72 КК).

Частина 4 ст. 70 КК поширює принципи призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень на випадок, коли після постановлення вироку у провадженні буде встановлено, що засуджений винний ще і в іншому кримінальному правопорушенні, вчиненому ним до постановлення попереднього вироку. У строк покарання, остаточного призначеного за сукупністю кримінальних правопорушень, у цьому разі зараховується покарання, відбуте повністю або частково за попереднім вироком суду за правилами, визначеними в ст. 72 КК. Призначення покарання в порядку ч. 4 ст. 70 КК проходить такі три етапи:

1) суд виносить вирок за друге кримінальне правопорушення, тобто признає покарання за кримінальне правопорушення, розкрите останнім;

2) з урахуванням раніше постановленого вироку суд признає остаточне покарання шляхом поглинання менш суворого покарання більш суворою або шляхом повного чи часткового складання покарань, призначених за обома вироями, причому це складання відбувається лише в межах, встановлених у ч. 2 ст. 70 КК;

3) в строк покарання, остаточного призначеного за сукупністю кримінальних правопорушень, зараховується покарання, фактично відбуте за попереднім вироком.

При призначенні покарання в порядку, передбаченому ч. 4 ст. 70 КК, може з'ясуватися, що за першим вироком особа була засуджена за сукупністю двох або більше кримінальних правопорушень і остаточне покарання їй було призначено за правилами ч. 1 та 2 ст. 70 КК. У такому випадку при призначенні остаточного покарання за другим вироком суд повинен виходити з остаточного покарання, призначеного за першим вироком, а не з покарань, призначених цим вироком за окремі кримінальні правопорушення. Призначене за першим вироком покарання за сукупністю кримінальних правопорушень має враховуватися як єдине ціле.

6. ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА СУКУПНІСТЮ ВИРОКІВ

Відповідно до ст. 71 КК сукупність вироків має місце у тих випадках, коли засуджений після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання, вчинив нове кримінальне правопорушення. Отже характерними ознаками сукупності вироків є:

а) постановлення вироку, яким особа засуджена до певної міри покарання;

б) покарання за попереднім вироком ще цілком не відбуде засудженим;

в) нове кримінальне правопорушення вчинене після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання.

Оскільки при сукупності вироків нове кримінальне правопорушення вчиняється після засудження особи за першим вироком, має місце ситуація, що свідчить про підвищену небезпечність винного. Тому за інших рівних умов сукупність вироків становить більшу сукупність небезпечності, ніж сукупність кримінальних правопорушень, коли обидва кримінальних правопорушення вчиняються до засудження, до постановлення вироку хоча б за одне з них.

Відповідно до ч. 1 ст. 71 КК, «якщо засуджений після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання вчинив нове кримінальне правопорушення, суд до покарання, призначеного за новим вироком, повністю або частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком». Конкретизуючи ці положення, у ч. 2 ст. 71 КК встановлюються межі остаточного покарання за сукупністю вироків. У ній зазначається: «При складанні покарань за сукупністю вироків загальний строк покарання не може перевищувати максимального строку, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині цього Кодексу. При складанні покарань у виді позбавлення волі загальний строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків, не повинен перевищувати п'ятнадцяти років, а у випадку, якщо хоча б одне з кримінальних правопорушень є особливо тяжким злочином, загальний строк позбавлення волі може бути більшим 15 років, але не повинен перевищувати 25 років».

Отже, на підставі ст. 71 КК при сукупності вироків суд призначає покарання за такими правилами:

1) призначається покарання за знов вчинене кримінальне правопорушення, що відбувається за загальними засадами, тобто в межах санкції статті КК, що передбачає відповідальність за це кримінальне

правопорушення. Причому як обставину, що обтяжує покарання, суд враховує те, що винний вчинив кримінальне правопорушення у період відбування покарання (п. 1 ст. 67 КК), тобто має місце повторність або рецидив злочинів;

2) призначення остаточного покарання відбувається шляхом приєднання до призначеного за нове кримінальне правопорушення покарання частини покарання за першим вироком. Таким чином, відбута частина покарання за попереднім вироком взагалі не враховується. Отже, в остаточне покарання за сукупністю вироків входить покарання, призначене за нове кримінальне правопорушення, і покарання, не відбуде повністю або частково за першим вироком. Звідси очевидно, що остаточне покарання за сукупністю вироків ні в якому разі не може бути меншим, ніж покарання, призначене за новим вироком, або невідбута частина покарання за першим вироком. Відповідно до постанови ПВСУ від 24.10.2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» невідбутою частиною покарання за попереднім вироком треба вважати:

– покарання, від відбування якого особу звільнено з випробуванням (ст. ст. 75, 79, 104 КК), за винятком часу тримання під вартою в порядку запобіжного заходу або затримання, перебування в медичному закладі тощо;

– частину покарання, від відбування якого особу звільнено умовно-достроково (ст. ст. 81, 107 КК);

– невідбуту частину більш м'якого покарання, призначеного судом особі в порядку заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82, ч. 3 ст. 86 КК);

– частину покарання, від відбування якого звільнено вагітну жінку або жінку, яка має дитину (дітей) віком до трьох років (ст. 83 КК);

– невідбуту частину певного строку позбавлення волі, яким замінено довічне позбавлення волі (ст. 87 КК);

– невідбуту засудженим частину будь-якого основного покарання;

– додаткове покарання (або його невідбуту частину) за попереднім вироком;

– покарання, від відбування якого звільнено неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК);

3) остаточна міра покарання визначається в межах максимуму даного виду покарання, зазначеного у Загальній частині КК. Так, при складанні покарань у виді позбавлення волі остаточне покарання не може перевищувати 15 років, а за особливо тяжкий злочин не повин-

но перевищувати 25 років. Щодо інших видів покарань це означає, що міра остаточного покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні не може перевищувати 2 років, у виді виправних робіт або службового обмеження для військових — 2 років, у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю — 5 років.

Отже, при сукупності вироків суд може призначити остаточне покарання, вийшовши за межі максимуму санкції статті КК, що передбачає найбільш тяжке з кримінальних правопорушень, які входять до сукупності. Суду не надане лише право виходити за межі максимуму даного виду покарання, а в разі, коли одне з кримінальних правопорушень є особливо тяжким злочином, — за межі 25 років позбавлення волі.

При складанні покарань у виді довічного позбавлення волі і будь-яких менш суворих покарань остаточний строк покарання, призначений за сукупністю вироків, визначається шляхом поглинання менш суворих покарань довічним позбавленням волі. Це випадок, коли при сукупності вироків застосовується принцип поглинання. Постанова ПВСУ від 24.10.2004 р. «Про практику призначення кримінального покарання» вказує також, що принцип поглинання застосовується і в тому випадку, коли за знову вчинений злочин призначено передбачене законом максимальне покарання, невідбута частина покарання за попереднім вироком підлягає поглинанню.

При застосуванні правил ст. 71 КК судам належить враховувати, що остаточне покарання за сукупністю вироків має бути більшим, ніж покарання, призначене за нове кримінальне правопорушення, і ніж невідбута частина покарання за попереднім вироком.

Принцип складання покарань за сукупністю вироків, зазначений у ст. 71 КК, стосується не тільки основних, але й додаткових покарань. Отже, незалежно від того, призначене додаткове покарання лише за одним (попереднім) вироком або за другим вироком, до остаточного основного покарання за сукупністю має бути приєднане покарання додаткове. Призначаючи за сукупністю додаткові покарання, суд при їх складанні повинен керуватися їх максимальною межею, зазначеною в Загальній частині КК. У разі ж призначення різних додаткових покарань (наприклад, за одним вироком як додаткове покарання призначене позбавлення права обіймати певні посади, а за другим — конфіскація майна) обидва ці покарання приєднуються до остаточного основного покарання, призначеного за сукупністю, і використовуються самостійно.

У практиці зустрічаються випадки, коли особа після винесення вироку в справі, але до повного відбуття покарання, вчиняє не одне, а два або більше кримінальних правопорушень. У подібних ситуаціях (ч. 5 ст. 71 КК) має місце об'єднання сукупності вироків і сукупності кримінальних правопорушень. Тут слід керуватися при призначенні покарання ст. ст. 70 та 71 КК. Передусім, суд повинен на підставі ст. 70 КК призначити покарання за вчинені особою нові кримінальні правопорушення. Призначивши покарання за кожне з них окремо, суд може застосувати принцип поглинання менш суворого покарання більш суворим або вдатися до складання (повного або часткового) покарань. Таким чином, буде призначене покарання за сукупністю кримінальних правопорушень. Потім вже на підставі ст. 71 КК суд до покарання, призначеного за сукупністю кримінальних правопорушень, приєднує повністю або частково невідбуту частину покарання за попереднім вироком у тих межах, що передбачені в ч. 2 цієї статті.

7. ПРАВИЛА СКЛАДАННЯ ПОКАРАНЬ ТА ЗАРАХУВАННЯ СТРОКІВ ПОПЕРЕДНЬОГО УВ'ЯЗНЕННЯ. ОБЧИСЛЕННЯ СТРОКІВ ПОКАРАННЯ

При призначенні за окремі кримінальні правопорушення, що утворюють їх сукупність або сукупність вироків, різних видів покарання виникає питання, як застосувати принцип складання цих покарань. Так, за одне кримінальне правопорушення особа була засуджена до позбавлення волі, а за інше — до виправних робіт, або за одне кримінальне правопорушення — до обмеження волі, а за інше — до арешту і т. д. Частина 1 ст. 72 КК у такому випадку встановлює жорстке правило — при складанні в цих випадках менш суворе покарання переводиться в більш суворе. Причому закон формулює і співвідношення окремих видів покарань, визначає «шкалу» їх еквівалентів:

1) одному дню позбавлення волі відповідають.

— один день тримання в дисциплінарному батальйоні військово-службовців або арешту;

— два дні обмеження волі,

— три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт;

— вісім годин громадських робіт.

2) одному дню тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або арешту відповідають:

- два дні обмеження волі,
- три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт;

3) одному дню обмеження волі відповідають:

- три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт;

4) одному дню обмеження волі або арешту відповідають:

- вісім годин громадських робіт.

Так, якщо особа засуджена за одне з кримінальних правопорушень до позбавлення волі на 3 роки, а за інше — до виправних робіт на 1 рік, то суд зобов'язаний перевести менш суворе покарання (виправні роботи) у більш суворе (позбавлення волі), керуючись зазначеною вище шкалою у співвідношенні 1:3. У нашому випадку 1 рік виправних робіт дорівнює 4 місяцям позбавлення волі. Тому суд приєднує 4 місяці до 3 років, призначених за інше кримінальне правопорушення, і за сукупністю визначає покарання 3 роки і 4 місяці позбавлення волі.

Виникає питання, чи має практичне значення при призначенні покарання за сукупністю вироків, якщо особа засуджена за кожним вирокком до службових обмежень для військовослужбовців або до виправних робіт, але з різними відсотками утримань із заробітку (грошового утримання). Розміри утримань із заробітку складанню не підлягають. У цих випадках, призначивши покарання, наприклад, за останнім вирокком, у виді виправних робіт з утриманням із заробітку певного відсотка в прибуток держави, суд повністю або частково приєднує до призначеного покарання за останнім вирокком невідбутий строк службових обмежень, призначених за попереднім вирокком, залишаючи на цей строк розмір утримань, який був визначений для цього виду покарання (ч. 2 ст. 72 КК).

Проте можливі ситуації, коли різновидні основні покарання, призначені за окремі кримінальні правопорушення, не співвідносяться між собою ні в якому еквіваленті. Досить уявити собі випадок, коли за одне з кримінальних правопорушень як основне покарання призначене позбавлення права обіймати певні посади строком на 3 роки, а за інше — позбавлення волі на строк 2 роки, або випадок, коли за одне з кримінальних правопорушень призначений штраф, а за інше — позбавлення волі. Звичайно, застосування в цих

випадках принципу поглинання менш суворого покарання більш суворим можливе, але воно призведе до того, що каральний вплив і особливо спеціальні попереджувальні можливості поглинених покарань (позбавлення права обіймати певні посади або штрафу) не будуть використані, водночас їх складання внаслідок їх повної нееквівалентності неможливе. Отже, вони складанню не підлягають і виконуються самостійно, тобто з моменту вступу вироку в законну силу, і одне покарання (наприклад, позбавлення права обіймати певні посади) і друге (наприклад, позбавлення волі) виконуються одночасно.

Саме це встановлено у ч. 3 ст. 72 КК: «Основні покарання у виді штрафу і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю при призначенні їх за сукупністю кримінальних правопорушень і за сукупністю вироків складанню з іншими видами покарань не підлягають, а виконуються самостійно». Додаткові різновидні покарання, як про це вже говорилося, в усіх випадках виконуються самостійно. Таким чином КК закріплює ще один (крім принципів поглинення і додавання) принцип призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень і за сукупністю вироків — принцип самостійного призначення і виконання покарання. Внаслідок того, що він стосується лише двох покарань різних видів, принцип цей, який конкретизує принцип складання, є щодо нього підпорядкованим.

Нарешті, слід мати на увазі, що практично дуже часто особа до призначення покарання, у тому числі і за сукупністю кримінальних правопорушень і вироків, знаходилася в попередньому ув'язненні. У цьому разі ч. 5 ст. 72 КК встановлює для суду правило, відповідно до якого при засудженні особи до позбавлення волі зараховувати попереднє ув'язнення в строк покарання з розрахунку день за день, а при засудженні до інших видів покарань — відповідно до шкали еквівалентів покарань, зазначених вище і передбачених ч. 1 ст. 72 КК. Якщо ж особа засуджується до інших покарань, у цій шкалі не зазначених (наприклад, до штрафу або до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю), суд, враховуючи попереднє ув'язнення, може пом'якшити покарання або повністю звільнити засудженого від відбування покарання.

Відповідно до ч. 6 ст. 72 КК України встановлені в ч. 1 цієї статті правила співвідношення видів покарань можуть застосовуватись і в інших випадках, передбачених Загальною частиною КК.

Строки покарання обчислюються відповідно в роках, місяцях та годинах. При заміні або складанні покарань, а також у разі зарахування попереднього ув'язнення допускається обчислення строків покарання у днях (ст. 73 КК).

Контрольні запитання

1. Назвіть загальні засади призначення покарання.
2. Назвіть спеціальні засади призначення покарання.
3. Охарактеризуйте обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.
4. У чому особливості призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення та кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті?
5. У чому полягають особливості призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом?
6. Розкрийте особливості призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання.
7. Охарактеризуйте призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень.
8. Охарактеризуйте призначення покарання за сукупністю вироків.
9. Розкрийте правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення.

Рекомендована література

Нормативно-правові акти

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (зі змінами та доповненнями станом на 16.05.2022).
3. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.10.2003 року № 7 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text>

Основна література

1. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Р. В. Вереша. — Київ : Правова єдність, 2016. — 363 с.
2. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. — Харків, 2016. — 328 с.
3. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Литвинова. — Харків : НікаНова, 2015. — 400 с.
4. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник. — Харків : Право, 2015. — 680 с.
5. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. О. М. Литвинова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2020.
6. Шульга А. М. Кримінальне право України: основні питання та відповіді : посібник для підгот. до форм контролю з навч. дисципліни «Кримін. право України» / А. М. Шульга. — Харків : Майдан, 2014. — 276 с.

Додаткова література

1. Андреев А. В. Законотворчі та правозастосовні проблеми звільнення від покарання з випробуванням / А. В. Андреев // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2012. — № 4. — С. 236–245.
2. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву / И. М. Бажанов // Бажанов М. И. Избранные труды / сост. В. И. Тютюгин, А. А. Байда, Е. В. Харитоновна, Е. В. Шевченко ; отв. ред. В. Я. Таций. — Харьков : Право, 2012. — 1244 с.
3. Богатирьев И. Г. Місце та роль звільнення від відбування покарання з випробуванням у системі видів звільнення від покарання, передбачених КК України / І. Г. Богатирьев // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. — 2010. — № 1. — С. 152–158.
4. Брящей Р. І. Звільнення від покарання як форма кримінально-правового реагування на вчинення злочину : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Р. І. Брящей. — Київ, 2016. — 20 с.
5. Винник А. О. Спеціальна конфіскація у кримінальному праві : монографія / А. О. Винник. — Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2021. — 196 с.

6. Горох О. Проблеми судової практики звільнення від покарання за тяжкою хворобою / О. Горох // Вісник прокуратури. — 2015. — № 12. — С. 106–115.
7. Дудоров О. О. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання: поняття, правова природа, значення / О. О. Дудоров // Вісник Запорізького національного університету. — 2011. — № 1. — С. 204–211.
8. Дудоров О. О. Спеціальні засади призначення покарання / О. О. Дудоров // Слово Національної школи суддів України. — 2012. — № 1 (1). — С. 121–135.
9. Дудоров О. О. Спеціальні засади призначення покарання (продовження) / О. О. Дудоров // Слово Національної школи суддів України. — 2013. — № 1 (2). — С. 67–83.
10. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб : монографія / М. В. Крижановський, А. М. Яценко. — Харків : Право, 2020. — 264 с.
11. Кримінальне право України. Загальна частина. Закон. Злочин. Відповідальність : [навч. посіб. / В. О. Туляков, Н. А. Мирошніченко, Д. О. Балобанова]; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». — Одеса: Юридична література, 2014. — 125 с.
12. Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини : підручник / за заг. ред. О. М. Литвинова, А. Х. Степанюка. — Київ : Дакор, 2015. — 632 с.
13. Кримінально-правові заходи в Україні : підручник / за ред. О. В. Козаченка. — Миколаїв : Іліон, 2015. — 216 с.
14. Макаренко А. С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. С. Макаренко. — Одеса, 2012. — 20 с.
15. Макаренко А. С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні : монографія / А. С. Макаренко. — Одеса : Юридична література, 2013. — 264 с.
16. Письменський Є. О. Звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності: кримінально-правовий аспект / Є. О. Письменський // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. — 2012. — № 1. — С. 81–92.
17. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.08. — К., 2014. — 39 с.
18. Полянський Є. Ю. Теорія і практика призначення покарання в кримінально-правовій доктрині та законодавстві США : монографія / Є. Ю. Полянський. — Одеса, 2011. — 171 с.
19. Романов М. В. Звільнення від відбування покарання : навч. посіб. / М. В. Романов. — Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. — 90 с.
20. Туляков В. О. Призначення покарання / Туляков В. О., Макаренко А. С. // Вісник Асоціації кримінального права України. — 2013. — № 1 (1). — С. 208–227.
21. Тютюгін В. І. Новітнє теоретико-прикладне дослідження інституту звільнення від покарання та його відбування / В. І. Тютюгін // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. — 2014. — № 2. — С. 311–318.
22. Харченко В. Сучасні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України / В. Харченко // Підприємництво, господарство і право. — 2014. — № 5. — С. 91–92.
23. Яценко А. М. Звільнення від покарання та від його відбування «idem per idem» / А. М. Яценко // Наше право. Our law. — 2013. — № 1, ч. 1. — С. 110–115.

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ. СУДИМИСТЬ ТА ЇЇ ПРАВОВІ НАСЛІДКИ

1. Поняття звільнення від покарання та його відбування.
2. Звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК).
3. Звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК).
4. Звільнення від відбування покарання з випробуванням, його правові наслідки та види:
  - а) звільнення від відбування покарання з випробуванням, передбачене ст. 75 КК;
  - б) звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК).
5. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку.
6. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким.
7. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років.
8. Звільнення від покарання за хворобою.
9. Звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування.
10. Поняття судимості. Погашення судимості та зняття судимості. Правові наслідки судимості

1. ПОНЯТТЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ

Частина 1 ст. 74 КК України встановлює, що звільнення засудженого від покарання або подальшого його відбування, заміна більш м'яким, а також пом'якшення призначеного покарання, крім звільнення від покарання або пом'якшення покарання на підставі закону України про амністію чи акта про помилування, може застосовуватися тільки судом у випадках, передбачених КК.

За наявності визначених у КК підстав винна у вчиненні кримінального правопорушення особа може бути повністю або частково звільнена від покарання за вчинене. В аналізованому інституті кримінального права найбільшою мірою знайшли своє відображення принципи гуманізму й економії заходів кримінального впливу. На відміну від звільнення від кримінальної відповідальності звільнення від покарання застосовується тільки до вже засуджених осіб. Звільнення від покарання здійснюється тільки судом (крім звільнення від покарання на підставі Закону України про амністію чи акта про помилування — ч. 1 ст. 74 КК).

Звільнення від покарання (а так само звільнення від відбування покарання (з випробуванням), заміна призначеного покарання більш м'яким, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання) означає притягнення винного до кримінальної відповідальності, призначення судом покарання, але усунення засудженого від фактичного відбування цього покарання.

Звільнення від покарання можливе лише в тих випадках, коли його мета може бути досягнута без реального відбування покарання (в цілому чи його частини) або коли ж її досягнення надалі стає неможливим і безцілним (важка хвороба засудженого) чи недоцільним (давність виконання обвинувального вироку).

КК передбачає різні види звільнення від покарання, їх частіше за все об'єднують у дві групи звільнення: безумовне і звільнення умовне. При безумовному звільненні перед особою не ставляться будь які вимоги в зв'язку з її звільненням. Умовне ж звільнення пов'язане з пред'явленням особі визначених законом вимог, які вона має виконати протягом певного іспитового строку, їх порушення тягне за собою скасування застосованого судом звільнення від покарання. До умовного звільнення від покарання належать звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. ст. 75–79 КК), умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК), звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК), до безумовних — звільнення від покарання на умовах ч. 4 ст. 74 КК (втрата суспільної небезпечності), у зв'язку з закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК), звільнення у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК), заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК), звільнення від покарання за хворобою (ст. 84 КК).

Особливим видом звільнення від покарання є звільнення від покарання у разі прийняття нового закону, що виключає або пом'якшує призначене особі покарання (ч. 2, 3 ст. 74 КК). Конституція України (ч. 1 ст. 58) та КК (ст. 5) встановлюють принцип, згідно з яким закони та інші нормативно-правові акти мають зворотню дію у разі, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Дія такого закону поширюється з моменту набрання ним чинності також на діяння, вчинені до його видання, в тому числі на осіб, що відбувають або вже відбули покарання, але мають судимість. Відповідно до ч. 2 ст. 74 КК України особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання. Відповідно до ч. 3 ст. 74 призначена засудженому міра покарання, що перевищує санкцію нового закону, знижується до максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону. У разі, якщо така межа передбачає більш м'який вид покарання, відбуте засудженим покарання зараховується з перерахуванням за правилами, встановленими ч. 1 ст. 72 КК.

Амністія і помилування частіше за все носять безумовний характер, хоча можуть бути (особливо амністія) й умовними.

Аналіз положень розділу XII Загальної частини КК, яким регламентується звільнення від покарання та його відбування, та інших відповідних розділів, дає підставу виділити такі його види:

1. Звільнення від покарання без його призначення: 1) щодо особи, засудженої за діяння, караність якого усунена законом (ч. 2 ст. 74); 2) у зв'язку з втратою особою суспільної небезпеки (ч. 4 ст. 74 КК); 3) у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК); 4) у зв'язку з хворобою особи (ч. 2 та ч. 3 ст. 84 КК); 5) неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК); 6) на підставі Закону України про амністію чи акта про помилування (ст. 85 КК).

2. Звільнення від подальшого відбування покарання: 1) із випробуванням (ст. ст. 75 та 104 КК); 2) із випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК); 3) у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. ст. 80 та 106 КК); 4) умовно-дострокове звільнення (ст. ст. 81 та 107 КК); 5) у зв'язку з психічною хворобою (ч. 1 ст. 84 КК); 6) у зв'язку з іншою (не психічною) тяжкою хворобою (ч. 2 ст. 84 КК); 7) вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83

КК); 8) у зв'язку із законом про амністію чи актом про помилування (ст. 85 КК); 9) у зв'язку із декриміналізацією діяння, за яке особу засуджено (ч. 2 ст. 74 КК); 10) у зв'язку з вимогами другого розділу Прикінцевих та перехідних положень КК (п. п. 1, 6–8, 11, ч. 1 п. 14; п. п. 15–18).

3. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК).

4. Пом'якшення призначеного покарання (ч. 3 ст. 74 КК).

За суб'єктом застосування звільнення від покарання та його відбування розрізняють звільнення, які застосовуються за рішенням суду, та звільнення, які застосовуються Президентом України за актом помилування.

2. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ВТРАТОЮ ОСОБОЮ СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕЧНОСТІ (Ч. 4 СТ. 74 КК)

Відповідно до ч. 4 ст. 74 КК особа, яка вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною. Таке звільнення особи від покарання має місце при констатації судом того, що вона вже не є суспільно небезпечною, а відтак, що до неї недоцільно застосовувати кримінальне покарання. Тому оцінка судом особи винного відіграє тут вирішальну роль.

Для визнання особи такою, що більше не вважається суспільно небезпечною, необхідно констатувати, що після вчинення нею кримінального правопорушення вона поведилася бездоганно і сумлінно ставилася до праці. Це повинно мати місце протягом відносно тривалого часу. Тільки в цьому разі можна говорити про формування в особи позитивних стійких навичок і установок, які б свідчили про її виправлення і недоцільність відбування нею покарання. При цьому суд ураховує три обов'язкові обставини:

а) особа вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень;

б) особа після вчинення кримінального правопорушення поведилася бездоганно і сумлінно ставилася до праці;

в) на час розгляду справи в суді особу не можна вважати суспільно небезпечною.

Бездоганна поведінка означає, що особа не тільки не вчиняла будь-яких протиправних діянь, а й сумлінно виконувала різноманітні обов'язки (фахові, службові, цивільні, військові, сімейні і т. ін.), дотримувалася загальноновизнаних норм поведінки в суспільстві. Проте не можна розглядати як бездоганну поведінку один лише факт, наприклад, дійового каяття без оцінки подальшої поведінки особи.

Під сумлінним ставленням до праці розуміється відповідальне та позитивне ставлення винного до роботи, підвищення освітнього рівня і кваліфікації в будь-якій сфері та інше.

Звільнення від покарання у разі втрати особою суспільної небезпечності застосовується тільки судом. Суд постановляє обвинувальний вирок (без призначення покарання) і звільняє особу від покарання. Таким вироком особа визнається винною у вчиненні кримінального правопорушення і тим самим засуджується судом від імені держави.

Звільнення від покарання з підстав, зазначених в ч. 4 ст. 74 КК, є правом, а не обов'язком суду, і носить безумовний характер. Особа, звільнена від покарання, у цьому разі визнається такою, що не має судимості (ч. 3 ст. 88 КК).

3. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАКІНЧЕННЯМ СТРОКІВ ДАВНОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ (Ч. 5 СТ. 74 КК)

Звільнення від покарання у зв'язку з закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК) передбачає, що особа також може бути за вироком суду звільнена від покарання на підставах, передбачених ст. 49 КК. На відміну від звільнення від кримінальної відповідальності звільнення від покарання за ч. 5 ст. 74 КК України є правом, а не обов'язком суду.

4. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ, ЙОГО ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА ВИДИ: А) ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ, ПЕРЕДБАЧЕНЕ СТ. 75 КК; Б) ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ ВАГІТНИХ ЖІНОК І ЖІНОК, ЯКІ МАЮТЬ ДІТЕЙ ВІКОМ ДО СЕМИ РОКІВ (СТ. 79 КК)

Звільнення від відбування покарання з випробуванням є певним проміжним кримінально-правовим заходом між покаранням та звільненням від покарання. З одного боку, воно має ознаки покарання (зокрема: це примусовий захід, який застосовується від імені держави за вироком суду і полягає у передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого), і закони деяких країн прямо відносять його до видів покарань (наприклад, ФРН, Швеція, Данія, США). З іншого боку, воно не є власне покаранням, оскільки як покарання не передбачене у списку видів покарань, визначеному у ст. 51 КК України, та прямо віднесене КК України (ст. ст. 75–78 КК України) до видів звільнення від покарання. Відповідно до ст. 77 КК України у разі звільнення особи від відбування покарання з випробуванням можуть бути призначені додаткові покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Таким чином, при звільненні особи від відбування покарання з випробуванням, фактично створюється новий режим відбування кримінального покарання — так звана пробация.

У ст. 75 КК зазначено, якщо суд, крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, при призначенні покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше 5 років, враховуючи тяжкість кримінального правопорушення, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням. У цьому разі суд ухвалює звільнити засудженого від відбування призначеного покарання, якщо він протягом визначеного судом іспитового строку не вчинить нового кримінального правопорушення і виконає покладені на нього обов'язки. Стаття 77 КК допускає можливість не тільки призначення, а й реального застосування таких покарань, як штраф, позбавлення права обіймати певні посади або

займатися певною діяльністю та позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

Крім того, для звільнення з випробуванням потрібно встановити достатню для цього підставу. Стаття 75 КК описує цю підставу в загальному виді, надаючи суду можливість конкретизувати її залежно від обставин справи. В законі зазначено, що звільнення з випробуванням може мати місце тоді, коли суд дійде висновку, що, виходячи із тяжкості кримінального правопорушення, особи винного та інших обставин, виправлення засудженого можливе без відбування покарання.

Тяжкість кримінального правопорушення визначається насамперед тим, до якої категорії кримінальних правопорушень у цілому та виду злочину, зокрема, належить вчинене винним діяння (ст. 12 КК). Тяжкість кримінального правопорушення потім має бути конкретизована з урахуванням значущості об'єкта і предмета посягання, характеру діяння, обстановки, засобу, місця і часу його вчинення, відсутності тяжких наслідків та ін. Ураховується також, чи було кримінальне правопорушення закінченим або незакінченим, чи вчинене воно у співучасті або однією особою. Підлягають обов'язковому врахуванню форма і ступінь вини, мотиви і мета кримінального правопорушення.

Не менш важливе значення має врахування даних, що характеризують особу винного, їх можна розділити на чотири групи:

1) обставини, що характеризують поведінку винної особи до вчинення кримінального правопорушення: законслухняність, що передує вчиненню правопорушень, ставлення до праці або навчання, поведінка в побуті, заслуги перед Батьківщиною та ін.;

2) обставини, безпосередньо пов'язані з вчиненням кримінального правопорушення: ініціатива, готування, організація кримінального правопорушення, фактична роль у його вчиненні та ін.;

3) обставини, що характеризують поведінку винної особи після вчинення кримінального правопорушення: надання допомоги потерпілому, турбота про його близьких тощо;

4) індивідуальні властивості особи: стать, вік, стан здоров'я, наявність на утриманні непрацездатних родичів, а також особливості характеру: доброта, чуйність чи озлобленість, облудність, агресивність, навички і схильності до азартних ігор, наркотиків, зловживання спиртними напоями і т. ін.

Далі підлягають врахуванню інші дані, що, зокрема, пом'якшують покарання, наприклад, вчинення кримінального правопорушення

під впливом примусу, погрози або внаслідок матеріальної, службової або іншої залежності, незначний ступінь участі особи в кримінальному правопорушенні, вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних або інших обставин, неповнолітнім або жінкою в стані вагітності, особою в стані сильного душевного хвилювання, усунення або прагнення добровільно усунути наслідки кримінального правопорушення або відшкодувати заподіяну шкоду, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення або кримінально протиправної діяльності організованої групи, з'явлення із зізнанням, щире каяття та ін.

Всі ці обставини, що утворюють у своїй єдності підставу для звільнення від відбування покарання з випробуванням, мають обов'язково враховуватися судом в їх конкретному вираженні та у своїй сукупності. Тільки таке комплексне їх урахування може забезпечити обґрунтований висновок суду про можливість виправлення засудженого без реального відбування покарання.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням завжди пов'язане зі встановленням у вирокі іспитового строку, що є невід'ємною його ознакою. Іспитовий строк — це певний проміжок часу, протягом якого здійснюється контроль за засудженим і останній під загрозою реального відбування призначеного покарання зобов'язаний виконувати покладені на нього обов'язки та інші умови випробування. Іспитовий строк містить у собі погрозу реального виконання покарання, якщо засуджений не буде виконувати умови випробування, і можливість остаточного звільнення від відбування покарання і погашення судимості, якщо особа виконає покладені на неї обов'язки. Значення іспитового строку полягає і в тому, що тільки протягом цього строку особа визнається судимою і за нею здійснюється контроль з боку органів виконання покарання. Крім того, іспитовий строк дисциплінує засудженого, привчає його до дотримання законів, нагадує йому, що він не виправданий, а проходить випробування, від результату якого залежить його подальша доля — звільнення від відбування призначеної основної міри покарання або реальне її відбування. Так, відповідно до ч. 3 ст. 75 КК України у випадках, передбачених ч. 1, 2 цієї статті, суд ухвалює звільнити засудженого від відбування призначеного покарання, якщо він протягом визначеного іспитового строку не вчинить нового кримінального правопорушення і виконає покладені на нього обов'язки. Тривалість іспитового строку та обов'язки, які поклада-

ються на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, визначаються судом.

Тривалість іспитового строку встановлена ч. 4 ст. 75 КК у межах від 1 року до 3 років. Критерієм його тривалості в кожному випадку має бути час необхідний для того, щоб засуджений довів своє виправлення без реального відбування основного покарання. Цей критерій необхідно визначати з урахуванням характеру і тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, виду і строку призначеного покарання, обставин, що характеризують особу засудженого. Перебіг іспитового строку починається з моменту оголошення вироку, і він не підлягає скороченню в заохочувальному порядку.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути пов'язане з покладанням судом на такого засудженого певних обов'язків, передбачених законом. Стаття 76 КК містить вичерпний перелік таких обов'язків:

1. Обов'язкові:

1) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;

2) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання.

2. На осіб, засуджених за злочини, пов'язані з домашнім насильством, суд може покласти інші обов'язки та заборони, передбачені ст. 91¹ КК.

3. Додаткові:

1) попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого;

2) не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації;

3) працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу);

4) виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою;

5) пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб;

6) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля.

На особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, суд покладає обов'язки, необхідні і достатні для її виправлення з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи винного та обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання.

Відповідно до ч. 4 ст. 76 КК нагляд за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, здійснюється уповноваженим органом з питань пробації за місцем проживання, роботи або навчання засудженого, а щодо засуджених військовослужбовців — командирами військових частин.

Правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 78 КК) визначаються поведінкою засудженого протягом іспитового строку. Ці наслідки можуть бути як сприятливими, так і несприятливими. *Сприятливі*: 1) звільнення за рішенням суду від відбування призначеного винному покарання і 2) погашення у зв'язку з цим судимості. *Несприятливі*: 1) направлення засудженого для реального відбування призначеного покарання і 2) призначення покарання за сукупністю вироків у разі вчинення засудженим протягом іспитового строку нового кримінального правопорушення.

Найбільш бажаним для держави, самого засудженого і його близьких є сприятливий наслідок, тобто звільнення від відбування призначеного покарання. Таке звільнення здійснюється судом після встановлення, що іспитовий строк пройшов благополучно, засуджений виконав покладені на нього обов'язки, не вчинив нового кримінального правопорушення. У цьому разі, як уже було зазначено, закон передбачає пільгове погашення судимості. Воно впливає із попереднього наслідку — звільнення від відбування призначеного покарання і настає одночасно з ним у день ухвалення рішення судом, а у разі призначення винному додаткового покарання, строк якого перевищує тривалість іспитового строку, — з дня відбуття цього додаткового покарання (п. 1 ст. 89 КК).

Несприятливі наслідки настають для засудженого в двох випадках. Перший — коли засуджений направляється судом для реального відбування призначеної міри покарання через те, що він не виконав покладених на нього обов'язків або систематично вчиняв правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення. При невиконанні покладених на засудженого обов'язків суд у кожному випадку повинен з'ясувати причини їх невиконання. Другим несприятливим наслідком є вчинення засудженим протягом іспитового строку нового кримі-

нального правопорушення. Відповідно до ч. 3 ст. 78 КК суд призначає покарання за нове кримінальне правопорушення, а потім приєднує до нього повністю або частково покарання, раніше призначене при звільненні з випробуванням. Тобто тут застосовуються правила призначення покарання за сукупністю вироків, установлені ст. ст. 71 і 72 КК.

Новелою інституту звільнення з випробуванням є правило, відповідно до якого суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання вини, якщо сторонами угоди узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, — це спеціальний вид звільнення від відбування покарання з випробуванням, передбачений ст. 79 КК. Він за багатьма ознаками не відрізняється від звільнення від покарання з випробуванням, встановленого в ст. 75 КК, але має свої особливості. Насамперед таке звільнення застосовується лише відносно вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років. Крім того, таке звільнення можливе щодо жінок, які засуджені до обмеження волі або позбавлення волі, за винятком тих, кому позбавлення волі призначено на строк більше п'яти років за тяжкі і особливо тяжкі злочини, а також за корупційні кримінальні правопорушення. Суд може звільнити таких засуджених від відбування як основного, так і додаткового покарання з встановленням іспитового строку у межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною семирічного віку.

Відповідно до ч. 3 ст. 89 КК нагляд за засудженими здійснюється уповноваженим органом з питань пробації.

Згідно з ч. 4 цієї ж статті після закінчення іспитового строку суд, залежно від поведінки засудженої, звільняє її від покарання або направляє для відбування покарання, призначеного вирокком. Тому мають свої особливості і правові наслідки такого звільнення. Вони можуть бути сприятливими і несприятливими. *Сприятливі наслідки* полягають у звільненні засудженої від відбування основного і додаткового покарання і погашенні судимості, якщо іспитовий строк минув успішно. *Несприятливі наслідки* можуть бути двох видів:

1 — суд за поданням контролюючого органу направляє засуджену для відбування покарання згідно з вирокком суду. Це може мати місце тоді, коли жінка відмовилася від дитини, передала її в дитячий будинок, зникла з місця проживання, ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, не виконує покладених на неї судом обов'язків, систематично вчиняє правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про й небажання стати на шлях виправлення (ч. 5 ст. 79 КК);

2 — вчинення жінкою протягом іспитового строку нового кримінального правопорушення. В цьому разі суд призначає їй покарання за правилами, встановленими в ст. ст. 71 і 72 КК (ч. 6 ст. 79 КК).

5. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАКІНЧЕННЯМ СТРОКІВ ДАВНОСТІ ВИКОНАННЯ ОБВИНУВАЛЬНОГО ВИРОКУ

Обвинувальний вирок з тих чи інших причин (внаслідок стихійного лиха, втрати документів тощо) може своєчасно не приводитися у виконання. У такому разі його наступне виконання може виявитися недоцільним з точки зору як спеціального, так і загального попередження. Засуджений за цей час може виправитися, тому застосування до нього покарання, призначеного в минулому, може суперечити меті покарання і виявитися зайвим. З огляду на це ст. 80 КК передбачає звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку.

Під давністю виконання обвинувального вироку розуміється закінчення встановлених у законі строків з дня набрання обвинувальним вирокком законної сили, у зв'язку з чим засуджений звільняється від виконання призначеної судом міри покарання. При цьому суспільна небезпечність вчиненого не змінюється (якщо не змінилася обстановка або сама санкція статті, у відповідності з якою особі призначене покарання). Це пов'язано з тим, що суспільна небезпечність кримінального правопорушення встановлюється судом на момент його вчинення, і закінчення будь-якого строку без зміни обстановки або закону, що встановлює відповідальність за кримінальне правопорушення, не може змінити цю оцінку.

За загальним правилом, перебіг строку давності виконання покарання починається з дня набрання обвинувальним вирокком закон-

ної сили. Проте з різних причин (тривала хвороба засудженого, яка перешкоджає виконанню вироку, стихійне лихо, втрата кримінального провадження і т. ін.) вирок може не приводитися у виконання. З урахуванням цього в кримінальному законі встановлюються особливі строки, після закінчення яких, якщо їх перебіг не був перерваний, засуджений підлягає звільненню від відбування покарання. Невчинення ним за цей період нового кримінального правопорушення свідчить про значну або повну втрату ним суспільної небезпечності, а відтак, про недоцільність застосування до нього покарання, призначеного вироком суду.

Зі ст. 80 КК впливає, що існують три умови застосування давності обвинувального вироку:

- 1) закінчення зазначеного в законі строку;
- 2) неухилення засудженого від відбування покарання;
- 3) невичинення ним протягом встановленого законом строку нового злочину.

Частина 1 ст. 80 КК встановлює диференційовані строки, закінчення яких виключає виконання обвинувального вироку. Тривалість цих строків залежить від виду та тяжкості призначеного судом покарання. Так, обвинувальний вирок не приводиться у виконання, якщо з дня набрання ним чинності минули такі строки:

- 1) два роки — у разі засудження до покарання менш суворого, ніж обмеження волі;
- 2) три роки — у разі засудження до покарання у виді обмеження волі;
- 3) п'ять років — у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;
- 4) десять років — у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років за тяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше десяти років за особливо тяжкий злочин;
- 5) п'ятнадцять років — у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років за особливо тяжкий злочин.

Перебіг строку давності виконання обвинувального вироку може зупинитися і перериватися. Підставою для зупинення перебігу строку давності виконання обвинувального вироку є ухилення засудженого від відбування покарання. Під ухиленням слід розуміти дії засуджено-

го, спрямовані на те, щоб уникнути приведення обвинувального вироку у виконання, наприклад, систематична зміна місця проживання, проживання за фальшивими документами, зміна місця роботи, зміна зовнішності, втеча з кримінально-виконавчої установи тощо. Перебіг строку давності відновлюється з дня з'явлення засудженого для відбування покарання або з дня його затримання. При цьому строки давності в два, три і п'ять років подвоюються (ч. 3 ст. 80 КК). Підставою для перериву перебігу строку давності є вчинення протягом цього строку нового злочину. При перерві давності обчислення строку починається з дня вчинення нового злочину. Час, який минув до вчинення нового злочину, не зараховується в строк давності.

Відповідно до ч. 2 ст. 80 КК строки давності щодо додаткових покарань визначаються основним покаранням, призначеним вироком суду.

Звільнення від покарання за ст. 80 КК настає автоматично. Проте, якщо особа засуджена до довічного позбавлення волі, стосовно неї діє спеціальне правило, закріплене в ч. 5 ст. 80 КК, відповідно до якого законодавець надає суду право вирішувати питання щодо того, застосовувати чи не застосовувати давність — залежно від ступеня суспільної небезпечності вчиненого раніше злочину і особи засудженого. Якщо суд не вважає за можливе застосувати давність, він зобов'язаний замінити довічне позбавлення волі позбавленням волі. Водночас за наявності достатніх підстав суд може і застосувати давність. У цьому разі ухвалений раніше вирок не приводиться у виконання.

КК встановлює обмеження застосування давності виконання обвинувального вироку. Так, відповідно до ч. 6 ст. 80 КК давність не застосовується у разі засудження особи за злочини проти миру та безпеки людства, передбачені ст. ст. 437–439 (планування, підготовка, розв'язування та введення агресивної війни, порушення законів та звичаїв війни, застосування зброї масового знищення) та ч. 1 ст. 442 КК (геноцид).

6. УМОВНО-ДОСТРОКОВЕ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ. ЗАМІНА НЕВІДБУТОЇ ЧАСТИНИ ПОКАРАННЯ БІЛЬШ М'ЯКИМ

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання являє собою дострокове звільнення засудженого від подальшого відбування призначеного йому покарання за умови, що він своєю сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення. Це є дискреційним видом звільнення.

Частина 1 ст. 81 КК встановлює вичерпний перелік покарань, при відбуванні яких можливе умовно-дострокове звільнення. Загальним для них є те, що всі вони є строковими. Умовно-дострокове звільнення можливе лише стосовно покарань у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі. Це звільнення умовне тому, що воно здійснюється під певною, встановленою у законі умовою, недодержання якої тягне за собою часткове або повне відбування тієї частини строку покарання, від якої особа була умовно-достроково звільнена. Покарання в цьому разі не анулюється (не скасовується), проте його реальне виконання припиняється. Тільки після закінчення певного строку, який дорівнює невідбутій частині покарання, умовно-достроково звільнений, що не порушив установлених законом умов звільнення, вважається таким, що відбув покарання.

При умовно-достроковому звільненні засудженого може бути повністю або частково звільнено і від відбування додаткового покарання. Причому закон не встановлює яких-небудь обмежень щодо видів додаткових покарань, від яких може бути звільнений засуджений. Водночас п. 7 постанови ПВСУ від 26.04.2002 р. «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» вказує, що «таким додатковим покаранням, від якого можна звільнити достроково (тобто до закінчення строку), є лише позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю».

Підставами застосування умовно-дострокового звільнення кримінальний закон (ст. 81 КК) називає:

- 1) доведеність виправлення засудженого (матеріальна підстава);
- 2) фактичне відбуття ним не менше половини, двох третин, трьох чвертей встановленого вироком суду строку покарання (формалізована підстава).

Засуджений може бути достроково звільнений судом тільки у разі, якщо він довів своє виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до праці. Сумлінна поведінка — це зразкове виконання вимог режиму і свідоме додержання дисципліни, вказівок адміністрації, наявність подяк і відсутність стягнень, якщо особа відбуває покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі. При відбуванні інших видів покарання вирішальне значення має саме активна діяльність засудженого, який своєю поведінкою доводить, що виправився і заслуговує на умовно-дострокове звільнення. Показником виправлення можна вважати і систему вчинків, що здійснюються з мотивів, прямо протилежних тим, що штовхнули особу на вчинення кримінального правопорушення. Причому висновок суду про виправлення особи має базуватися на всебічному врахуванні даних про її поведінку за весь період відбування покарання, а не за час, що безпосередньо передував вирішенню питання про звільнення. Під сумлінним ставленням до праці звичайно розуміють чесне та повне виконання своїх трудових обов'язків, підвищення ділової кваліфікації, суворе дотримання правил техніки безпеки тощо.

Умовно-дострокове звільнення від покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим:

- 1) не менше 1/2 строку покарання, призначеного судом за кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, а також за необережний тяжкий злочин;
- 2) не менше 2/3 строку покарання, призначеного судом за корупційний нетяжкий злочин, умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі;
- 3) не менше 3/4 строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисне кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання.

Якщо покарання було призначене за сукупністю кримінальних правопорушень або вироків, то слід виходити із остаточного покарання, а той мінімальний строк покарання, що дозволяє умовно-достроково звільнити засудженого, визначається більш тяжким кримінальним правопорушенням, яке входить у сукупність.

Умовність цього виду звільнення від відбування покарання полягає в тому, що звільненому судом встановлюється певний строк, який дорівнює невідбутій частині покарання, протягом якого він зобов'язаний не вчиняти нового кримінального правопорушення. Початком такого строку вважається день винесення судом постанови про умовно-дострокове звільнення, а закінченням — день закінчення строку покарання, визначеного вироком суду. При цьому суд не встановлює тривалість такого строку: він завжди дорівнює невідбутій частині призначеного покарання. Проте суд повинен точно зазначити цю частину строку покарання у своїй постанові.

Якщо особа умовно-достроково звільняється від подальшого відбування як основного, так і додаткового покарання, а невідбута частина основного покарання більша за строк додаткового покарання, то іспитовий строк дорівнює невідбутій частині основного покарання. Коли ж додаткове покарання більш тривале, ніж невідбута частина основного покарання, іспитовий строк дорівнює строку додаткового покарання.

Залежно від того, чи виконує особа вимоги умовно-дострокового звільнення, можна виділити два види його правових наслідків — сприятливі та несприятливі. Сприятливі наслідки настають тоді, коли протягом невідбутої частини покарання особа не вчинила нового кримінального правопорушення. У цьому разі вона визнається повністю звільненою від призначеного вироком суду покарання. При цьому строк погашення судимості обчислюється з дня умовно-дострокового звільнення засудженого від відбування покарання (основного і додаткового). При умовно-достроковому звільненні особи від основного покарання без звільнення від додаткового покарання перебіг строку погашення судимості починається з дня відбуття додаткового покарання. Несприятливі наслідки умовно-дострокового звільнення настають тоді, коли особа протягом невідбутої частини покарання вчинить нове кримінальне правопорушення. У цьому разі умовно-дострокове звільнення скасовується і особі призначається покарання за правилами ст. ст. 71 і 72 КК.

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким передбачає не скорочення невідбутої частини призначеного вироком суду покарання, а безумовну її заміну іншим, більш м'яким видом покарання, яке засуджений продовжує відбувати. В цьому разі іспитовий строк не встановлюється. Необхідність заміни невідбутої частини покарання більш м'яким виникає тоді, коли засуджений став на шлях виправ-

лення, і для закріплення досягнутих результатів бажано продовжити виправний вплив на нього в інших, менш суворих умовах.

18 жовтня 2022 року були внесені певні доповнення до ст. 82 КК України, відносно можливості заміни судом невідбутої частини покарання у виді довічного позбавлення на строкове позбавлення волі.

Відповідно до ч. 1 ст. 82 КК невідбута частина покарання може бути замінена більш м'яким особам, які відбувають покарання у виді обмеження волі, позбавлення волі а також у виді довічного позбавлення волі. У цих випадках більш м'яке покарання призначається в межах строків, установлених у Загальній частині КК для даного виду покарання, і не повинно перевищувати невідбутого строку покарання, і не повинно замінити вироком. Подібна заміна можлива тоді, коли засуджений став на шлях виправлення (ч. 3, ст. 82 КК).

Покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено на покарання у виді позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо засуджений відбув не менше п'ятнадцяти років призначеного судом покарання (ч. 5 ст. 82 КК).

Схожість цього інституту з умовно-достроковим звільненням є традиційною. В КК 1960 р. вони навіть регламентувалися однією і тією ж статтею, застосовувалися при відбуванні тих самих видів покарань і після відбуття засудженим тих самих строків покарання (не менше 1/2, 2/3 і 3/4). Але заміна невідбутого строку покарання більш м'яким ніколи не розглядалася як різновид умовно-дострокового звільнення. Відмінність між умовно-достроковим звільненням і заміною невідбутої частини:

1) умовно-дострокове звільнення застосовується під певною умовою, а заміна невідбутого строку покарання є безумовною;

2) при умовно-достроковому звільненні особа повністю звільняється від подальшого відбування покарання, при заміні ж невідбутої частини покарання більш м'яким засуджений продовжує відбувати покарання, хоча й більш м'яке;

3) заміна невідбутої частини покарання більш м'яким може бути застосована, коли особа тільки стала на шлях виправлення, а при умовно-достроковому звільненні вже довела своє виправлення.

Більш м'яким вважається покарання, яке у системі покарань стоїть вище, ніж те покарання, яке особа відбуває (ст. 51 КК).

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким застосовується після фактичного відбуття засудженим:

1) не менше третини строку покарання, призначеного судом за кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше половини строку покарання, призначеного судом за корупційний нетяжкий злочин або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона була засуджена до позбавлення волі;

3) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила нове умисне кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання.

При заміні невідбутої частини покарання більш м'яким закон передбачає можливість звільнення особи повністю або частково від відбування додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ч. 2 ст. 82 КК).

Відповідно до ч. 6 ст. 82 КК до осіб, яким покарання замінене більш м'яким, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення за правилами, передбаченими ст. 81 КК.

У разі вчинення особою, яка відбуває більш м'яке покарання, нового кримінального правопорушення, суд відповідно до правил ст. ст. 71 і 72 КК додає до покарання за нове кримінальне правопорушення невідбуту частину більш м'якого покарання.

7. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ВАГІТНИХ ЖІНОК І ЖІНОК, ЯКІ МАЮТЬ ДІТЕЙ ВІКОМ ДО ТРЬОХ РОКІВ

Відповідно до ч. 1 ст. 83 КК України засуджених до обмеження волі або до позбавлення волі жінок, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше 5 років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини, суд може звільнити від відбування покарання в межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку.

Згідно з ч. 2 ст. 83 КК звільнення від відбування покарання застосовується до засудженої, яка має сім'ю або родичів, що дали згоду на спільне з нею проживання, або яка має можливість самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини.

Підставами застосування звільнення від відбування покарання таких жінок ст. 83 КК називає:

а) наявність вагітності, що повинна мати місце під час відбування покарання або народження в цей же період дитини, крім засуджених до позбавлення волі за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини на строк більше 5 років;

б) засудження до обмеження волі або позбавлення волі;

в) недоцільність тримання таких засуджених у місцях позбавлення волі у зв'язку з вагітністю або народженням дитини.

Умовами застосування ст. 83 КК є:

а) наявність у засудженої можливості самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини або наявність сім'ї чи родичів поза місцями позбавлення волі;

б) згода останніх на спільне проживання з засудженою.

Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, є правом, а не обов'язком суду. Рішення про це суд приймає з урахуванням названих вище підстав і умов.

Строк звільнення від відбування покарання визначається судом у межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку.

Умовність цього виду звільнення від покарання пов'язана з тим, що суд може за певних умов прийняти рішення про скасування звіль-

нення від відбування покарання. Це відбувається в тому разі, коли засуджена відмовляється від дитини, передала її в дитячий будинок, зникла з місця проживання або ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, або систематично вчиняє правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про небажання стати на шлях виправлення (ч. 5 ст. 83 КК України). Перелік підстав, згідно з якими суд може скасувати звільнення, має вичерпний характер.

Закінчення строку звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, закон пов'язує з двома обставинами: досягненням дитиною трирічного віку або її смертю. Самі по собі ці обставини ще не означають автоматичного звільнення від невідбутої частини покарання, навіть якщо остання закінчилася. Тільки суд з урахуванням поведінки засудженої протягом встановленого строку звільнення від відбування покарання може прийняти рішення про її звільнення від відбування покарання, або про заміну його більш м'яким, або про направлення засудженої у відповідну установу для відбування покарання, призначеного за вироком. У цьому разі суд може повністю або частково зарахувати в строк покарання час, протягом якого засуджена не відбувала покарання (ч. 4 ст. 83 КК України).

Відповідно до ч. 6 ст. 83 КК при вчиненні засудженою в період звільнення від відбування покарання нового кримінального правопорушення суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими у ст. ст. 71 і 72 КК.

8. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ЗА ХВОРОБОЮ

Стаття 84 КК передбачає три види звільнення від покарання за хворобою:

- а) у зв'язку з захворюванням особи під час відбування покарання на психічну хворобу (ч. 1);
- б) у зв'язку з захворюванням на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання (ч.2);
- в) у зв'язку з визнанням військовослужбовців, засуджених до службових обмежень, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, непридатними до військової служби за станом здоров'я (ч. 3).

При звільненні від покарання особи, яка захворіла на психічну хворобу під час відбування покарання, вирішальне значення має ха-

рактир психічного захворювання. Вичерпний перелік захворювань, які є підставою для направлення в суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання, затверджуються Міністерством охорони здоров'я країни. Обов'язковою умовою цього виду звільнення є тяжкість психічного захворювання: воно позбавляє особу можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До таких осіб можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру відповідно до ст. ст. 92–95 КК. Цей вид звільнення є обов'язковим.

Відповідно до Переліку захворювань, які є підставою для подання в суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання, відповідними психічними розладами вважаються: а) деякі форми шизофренічних і маніакально-депресивних психозів; б) окремі психотичні порушення внаслідок органічного ураження головного мозку (усі форми синильної деменції; атеросклеротичне слабоумство; корсаковський психоз — алкогольний, внаслідок сифілісу мозку чи травми; органічне слабоумство — внаслідок енцефаліту, менінгоенцефаліту, сифілісу мозку, травми головного мозку; в) деякі форми затяжних реактивних психозів і хронічних психозів; г) параноїдальна психопатія тощо.

Особа, яка захворіла на іншу тяжку хворобу, на відміну від психічно хворої, усвідомлює небезпечність вчиненого й адекватно сприймає виправний вплив. Тому в основу звільнення таких хворих покладена впевненість суду в тому, що тяжко хворий значною мірою втратив свою суспільну небезпечність, а тому є впевненість в тому, що він не вчинить нового кримінального правопорушення. Причому закон має на увазі такі види тяжких хвороб, які об'єктивно перешкоджають відбуванню покарання. Якщо осуджений захворів на тяжку хворобу, але вона не перешкоджає відбуванню покарання, то немає підстав для його дострокового звільнення. Крім того, такий вид звільнення від покарання застосовується лише в тих випадках, коли тяжке захворювання виникло під час відбування покарання і подальше відбування покарання може призвести до серйозного погіршення здоров'я або до інших тяжких наслідків.

До тяжких слід віднести хвороби, включені до Переліку захворювань, які є підставою для подання в суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання. До них, зокрема, віднесені: а) найбільш тяжкі форми туберкульозу; б) інфекція вірусу імунодефіциту людини (ВІЛ/СНІД); в) лепра; г) злоякісні та деякі

інші новоутворення; д) деякі хвороби ендокринної системи (цукровий діабет тощо); д) окремі хвороби нервової системи та органів чуття (наприклад, менінгіти вторинні гнійні, абсцеси головного мозку, розсіяний склероз, паркінсонова хвороба, епілепсія, повна сліпота); е) деякі хвороби органів кровообігу (наприклад, ішемічна хвороба серця, міокардитичний кардіосклероз, гіпертонічна хвороба III стадії, облітеруючий ендартеріт, облітеруючий атеросклероз); є) деякі хвороби органів дихання (бронхіальна астма, абсцес легені тощо); ж) деякі хвороби органів травлення (наприклад, окремі форми цирозу печінки); з) хвороби нирок з хронічною нирковою недостатністю в термінальній стадії; и) деякі хвороби кістково-м'язової системи та сполучної тканини (ревматоїдний артрит, системна склеродермія тощо); і) хвороби обміну (подагра в термінальній стадії); й) деякі види променевої хвороби.

При вирішенні питання про застосування ч. 2 ст. 84 КК суд ураховує тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, характер заворювання, особу засудженого та інші обставини справи.

Відповідно до ч. 4 ст. 84 КК у разі одужання психічно хворих (ч. 1 ст. 84 КК), а також осіб, які захворіли на іншу тяжку хворобу, вони повинні бути направлені для подальшого відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності або відсутні інші підстави для звільнення від покарання. При цьому час, протягом якого до осіб застосовувалися примусові заходи медичного характеру, зараховується в строк покарання за правилами ч. 5 ст. 72 КК, а один день позбавлення волі дорівнює одному дню застосування примусових заходів медичного характеру.

Військовослужбовці, засуджені до покарання у виді службових обмежень, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, звільняються від покарання у разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я (ч. 3 ст. 84 КК України).

Звільнення від покарання особи, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, а також звільнення від покарання або від подальшого його відбування особи, яка після вчинення кримінального правопорушення або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, мають умовний характер. Відповідно до ч. 4 ст. 84 КК ці особи, у разі їх одужання, повинні бути направлені для відбування покарання. Проте ці особи не направляються для відбування покаран-

ня, якщо вони: 1) повинні бути звільнені від покарання: а) у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК); б) у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК); в) у зв'язку із засудженням особи за діяння, караність якого законом усунена (ч. 2 ст. 74 КК); г) на підставі закону про амністію або акта про помилування (ст. 85 КК); 2) можуть бути звільнені на підставах, передбачених ч. 4 ст. 74 КК, ст. ст. 75, 79, 81, 83 КК.

9. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ НА ПІДСТАВІ ЗАКОНУ УКРАЇНИ ПРО АМНІСТІЮ АБО АКТА ПРО ПОМИЛУВАННЯ

Звільнення від відбування покарання застосовується виключно судом. Винятки становлять випадки звільнення від покарання, що застосовуються в порядку амністії або помилування. Так, відповідно до ст. 85 КК України на підставі закону про амністію або акта про помилування засуджений може бути повністю або частково звільнений від основного і додаткового покарань.

У ст. ст. 74, 85–87 КК визначається можливість звільнення особи від покарання в порядку амністії або помилування. У теорії права не вирішеним залишається питання про визначення галузевої належності амністії і помилування. Автори відносять їх до певної галузі права. Але необхідно підтримати позицію тих вчених, які розглядають амністію та помилування як інститути, що мають комплексну юридичну природу, оскільки норми про них містяться і в конституційному, і в кримінальному, і в кримінальному процесуальному, і в кримінально-виконавчому законодавстві.

Відповідно до ст. 92 Конституції України, Закону України «Про застосування амністії в Україні» амністія оголошується спеціальним законом про амністію, який приймається Верховною Радою України в кожному конкретному випадку.

Амністія — це спеціальний вид звільнення від покарання (повне або часткове) індивідуально невизначених категорій осіб, винуватих у вчиненні кримінальних правопорушень, що здійснюється судом на підставі відповідного акта (закону про амністію), прийнятого Верховною Радою України. Відповідно до ч. 2 ст. 86 КК України законом про амністію особи, визнані винними у вчиненні кримінальних правопорушень обвинувальним вироком суду, або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вироки стосовно цих осіб не

набрали законної сили, можуть бути повністю або частково звільнені від відбування покарання.

Згідно з ч. 4 ст. 86 КК України особи, визнані винними у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень, вироки стосовно яких не набрали законної сили, не можуть бути звільнені від відбування покарання, а особи, вироки стосовно яких набрали законної сили, — не можуть бути повністю звільнені законом про амністію від відбування покарання. Зазначені особи можуть бути звільнені від відбування покарання після фактичного відбуття ними строків, встановлених ч. 3 ст. 81 КК.

Як правило, акт амністії видається з приводу знаменних дат і розглядається в нерозривному зв'язку з правовою і політичною ситуацією, виступаючи як прояв гуманізму держави. Умови та інші обставини, з урахуванням яких застосовується амністія, в кожному конкретному випадку визначаються самим актом амністії.

Амністії можна класифікувати на певні види: за обсягом дії видів амністування (повна, часткова, змішана); за колом амністованих категорій засуджених (загальна, обмежена, загальнообмежена).

Закон розрізняє три види амністії: повну, коли передбачається повне звільнення зазначених у законі осіб від відбування покарання, часткову — при частковому звільненні зазначених у законі осіб від відбування призначеного судом покарання та умовну, яка застосовується у виключних випадках, з метою припинення суспільно небезпечних групових проявів, і поширюється на діяння, вчинені до певної дати після оголошення амністії, за умови обов'язкового виконання до цієї дати вимог, передбачених у законі про амністію. Необхідно відзначити, що повним визнається звільнення від усього основного та додаткового покарання або від усієї невідбутої частини того й іншого. Звільнення особи від основного покарання і незвільнення від додаткового покарання слід розглядати як звільнення неповне.

Особи, на яких поширюється амністія, можуть бути звільнені від відбування як основного, так і додаткового покарання. Амністія не звільняє від обов'язку відшкодувати шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням, покладеного на винну особу вироком або рішенням суду.

Дія закону про амністію поширюється на кримінальні правопорушення, вчинені до дня набрання ним чинності включно, і не поширюється на кримінальні правопорушення, що тривають або про-

довжуються, якщо вони закінчені, припинені або перервані після прийняття закону про амністію.

Закон про амністію не може передбачати заміну одного покарання іншим чи зняття судимості стосовно осіб, які звільняються від відбування покарання. Питання про погашення або зняття судимості щодо осіб, до яких застосовано амністію, вирішується відповідно до положень ст. ст. 88—91 КК, виходячи із виду і строку фактично відбутого винним покарання.

Закони про амністію, за винятком законів про умовну амністію, можуть прийматися не частіше одного разу протягом календарного року. Особи, які відповідно до закону про амністію підлягають звільненню від відбування (подальшого відбування) покарання, звільняються не пізніше трьох місяців після опублікування відповідного закону. Особи, щодо яких відповідно до закону про амністію застосовується скорочення строку покарання, мають бути офіційно поінформовані про нове обчислення строку покарання і дату закінчення відбування покарання протягом місяця після опублікування закону про амністію.

Верховна Рада України вправі прийняти закон про амністію як щодо певної категорії осіб, так і щодо конкретно визначеної особи (індивідуальна амністія).

Рішення про застосування чи незастосування амністії приймається судом стосовно кожної особи індивідуально після ретельної перевірки матеріалів особової справи та відомостей про поведінку засудженого за час відбування покарання. Установивши в стадії судового розгляду кримінальної справи наявність акта амністії, що усуває застосування покарання за вчинене діяння, суд, за доведеності вини особи, постановляє обвинувальний вирок із звільненням засудженого від відбування покарання.

Згідно зі ст. 4 ЗУ «Про застосування амністії в Україні» амністія не може бути застосована до:

- осіб, яким смертну кару в порядку помилування замінено на позбавлення волі, і до осіб, яких засуджено до довічного позбавлення волі;
- осіб, які мають дві і більше судимостей за вчинення умисних тяжких та/або особливо тяжких злочинів, крім випадків індивідуальної амністії;
- осіб, яких засуджено за злочини проти основ національної безпеки України, терористичний акт, бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах;

— осіб, яких засуджено за злочин або злочини, що спричинили загибель двох і більше осіб;

— осіб, стосовно яких протягом останніх десяти років було застосовано амністію або помилування незалежно від зняття чи погашення судимості та які знову вчинили умисне кримінальне правопорушення.

Крім цього, амністія також не застосовується до осіб, засуджених за умисне вбивство; катування; насильницьке донорство; незаконне позбавлення волі або викрадення людини, якщо при цьому сталося заподіяння смерті, або нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що потягнули за собою смерть. Законом про амністію можуть бути визначені й інші категорії осіб, на які амністія не поширюється.

Особи, на яких поширюється дія закону про амністію, можуть бути звільнені від відбування як основного, так і додаткового покарання, призначеного судом, крім конфіскації майна, в частині вироку, яка не була виконана на день набрання чинності законом про амністію. Особам, засудженим до покарання (основного чи додаткового) у виді штрафу, сума штрафу, сплаченого ними до прийняття судом рішення про звільнення від відбування покарання у зв'язку з амністією, не повертається.

Строки звільнення осіб за законом про індивідуальну амністію встановлюються у такому законі.

Виходячи із принципу гуманізації суспільних відносин, Конституція України (п. 27 ст. 106 КК), а за нею ст. 87 КК зазначають, що Президент України здійснює помилування стосовно індивідуально визначеної особи.

Помилування — це спеціальний вид звільнення від покарання (повне або часткове) індивідуально визначеної особи, засудженої за вчинення кримінального правопорушення, що здійснюється на підставі відповідного акта (указу про помилування), прийнятого Президентом України.

Частина 2 ст. 87 КК встановлює, що актом про помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років.

Частина 3 ст. 87 КК закріплює, що особи, засуджені за вчинення корупційних кримінальних правопорушень, можуть бути звільнені від відбування покарання в порядку помилування після фактичного відбуття ними строків, встановлених ч. 3 ст. 81 КК.

Відповідно до Положення про порядок здійснення помилування, затвердженого Указом Президента України від 21.04.2015 р. № 223/2015, помилування засуджених здійснюється у виді:

— заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років;

— повного або часткового звільнення від основного і додаткового покарань.

Право клопотати про помилування має особа, яка:

1) засуджена судом України і відбуває покарання в Україні;

2) засуджена судом іноземної держави і передана для відбування покарання в Україну без умови про незастосування помилування, вирок суду щодо якої приведено у відповідність із законодавством України;

3) засуджена в Україні і передана для відбування покарання іноземній державі, якщо ця держава погодилася визнати і виконати прийняте в Україні рішення про помилування;

4) є захисником, одним із батьків, дружиною (чоловіком), дитиною, іншим членом сім'ї, законним представником особи.

У виняткових випадках за наявності надзвичайних обставин клопотання про помилування також може бути подано головою або іншим членом Комісії при Президентові України у питаннях помилування, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Уповноваженим Президента України з прав дитини, Уповноваженим Президента України з прав людей з інвалідністю, Уповноваженим Президента України у справах кримськотатарського народу.

Клопотання про помилування може бути подано після набрання вироком законної сили, а у разі оскарження вироку в касаційному порядку — після прийняття рішення відповідним судом.

У випадку засудження особи до довічного позбавлення волі, клопотання про її помилування може бути подано після відбуття нею не менше двадцяти років призначеного покарання. Особи, які засуджені за тяжкі чи особливо тяжкі злочини або мають дві і більше судимостей за вчинення умисних злочинів чи відбули незначну частину призначеного їм строку покарання, можуть бути помилувані у виняткових випадках за наявності надзвичайних обставин.

Клопотання про помилування особою, засудженою судом України, яка відбуває покарання в Україні, або засудженою судом іноземної держави і переданою для відбування покарання в Україну без умови про незастосування помилування, подається через адміністрацію установи виконання покарань або іншого органу, що здійснює вико-

нання кримінальних покарань. Адміністрація в установленому порядку невідкладно реєструє клопотання і протягом 15 днів з дня подання направляє його до Офісу Президента України разом із копіями вироку, ухвали і постанови суду, характеристикою про поведінку особи із викладеною письмово думкою адміністрації і, як правило, спостережної комісії або служби у справах дітей про доцільність помилування, а також іншими документами і даними, що мають значення для розгляду питання про застосування помилування. Засуджена особа до особистого клопотання про помилування може долучити інші документи, які, на її погляд, мають значення для застосування помилування.

Голова або інший член Комісії при Президенті України у питаннях помилування, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений Президента України з прав дитини, Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю, Уповноважений Президента України у справах кримськотатарського народу подають клопотання про помилування безпосередньо до Офісу Президента України. До такого клопотання долучаються будь-які документи, які мають значення для застосування помилування.

Підготовку матеріалів до розгляду клопотання про помилування та повідомлення заявника про результати такого розгляду здійснює Департамент з питань громадянства, помилування, державних нагород Офісу Президента України. Департамент для виконання покладених на нього завдань має право в установленому порядку запитувати та одержувати від державних органів, органів місцевого самоврядування, установ виконання покарань необхідні для розгляду клопотання про помилування документи, матеріали та інформацію. Клопотання про помилування і підготовлені Департаментом матеріали попередньо розглядаються Комісією при Президенті України у питаннях помилування. Комісія утворюється Президентом України у складі голови, двох заступників голови, секретаря та інших членів Комісії. Одним із заступників голови Комісії є за посадою заступник керівника Департаменту — керівник управління з питань помилування. Обов'язки секретаря Комісії виконує один із членів Комісії. До складу Комісії призначаються висококваліфіковані юристи, громадські діячі, політики та представники творчої інтелігенції. Засідання Комісії є правомочним, якщо на ньому присутня більшість її складу.

Під час розгляду клопотання про помилування враховуються:

— ступінь тяжкості вчиненого злочину, строк відбутого покарання, особа засудженого, його поведінка, шире каяття, стан відшкоду-

вання завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, сімейні та інші обставини;

— думка адміністрації установи виконання покарань або іншого органу, який виконує покарання, спостережної комісії, служби у справах дітей, місцевого органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування, громадських об'єднань та інших суб'єктів про доцільність помилування.

За результатами попереднього розгляду клопотань про помилування і матеріалів, підготовлених Департаментом, Комісія вносить Президенті України пропозиції про застосування помилування. Про клопотання, підстав для задоволення яких не знайдено, Комісія доповідає Президенті України. Про помилування засудженого Президент України видає указ.

У разі відхилення Комісією клопотання про помилування засудженої особи повторне клопотання щодо неї за відсутності нових обставин, що заслуговують на увагу, може бути внесено на розгляд Комісії не раніше як через рік із часу відхилення попереднього клопотання.

Укази Президента України про помилування засуджених для виконання надсилаються:

— щодо осіб, які відбувають покарання в установах чи органах виконання покарань, а також щодо осіб (громадян іноземної держави), засуджених судами України до позбавлення волі, які передані для відбування покарання в державах, громадянами яких вони є, — Міністерству юстиції України;

— щодо осіб, які звільняються від додаткових покарань, — відповідним судам;

— щодо осіб, засуджених до тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, до службових обмежень для військовослужбовців чи до позбавлення військових звань, — Міністерству оборони України;

— щодо інших осіб — відповідним міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади.

Крім того, укази Президента України про помилування засуджених надсилаються МВС України до відома та іншим державним органам, органам місцевого самоврядування для забезпечення соціальної адаптації осіб, які відбули покарання. Контроль за виконанням указів Президента України про помилування здійснює Департамент.

10. ПОНЯТТЯ СУДИМОСТІ. ПОГАШЕННЯ СУДИМОСТІ ТА ЗНЯТТЯ СУДИМОСТІ. ПРАВОВІ НАСЛІДКИ СУДИМОСТІ

Відповідно до чинного законодавства судимість визнається юридичним наслідком засудження особи за вчинене кримінальне правопорушення, етапом, що завершує реалізацію кримінальної відповідальності. Відповідно до ч. 1 ст. 88 КК України особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості. Отже, судимість поширюється на: 1) строк відбування покарання; 2) крім того, у випадках, передбачених законом, на певний строк після відбуття покарання — до погашення або зняття судимості.

У ч. 1 ст. 88 КК України закріплено два види припинення судимості: її погашення та зняття. Також, у ч. 2 ст. 88 КК зазначено, що судимість має правове значення при здійсненні нового кримінального правопорушення, а також в інших випадках, передбачених законами України. Негативні наслідки судимості поділяються на кримінально-правові та загально правові.

Так, такими, що не мають судимості, визнаються (ст. 89 КК):

— особи, засуджені відповідно до ст. 75 КК, якщо протягом іспитового строку вони не вчинять нового кримінального правопорушення і якщо протягом зазначеного строку рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням не буде скасоване з інших підстав, передбачених законом. Якщо строк додаткового покарання перевищує тривалість іспитового строку, особа визнається такою, що не має судимості, після відбуття цього додаткового покарання;

— жінки, засуджені відповідно до ст. 79 КК, якщо протягом іспитового строку вони не вчинять нового кримінального правопорушення і якщо після закінчення цього строку не буде прийняте рішення про направлення для відбування покарання, призначеного вироком суду. Якщо засуджена не була звільнена від додаткового покарання і його строк перевищує тривалість іспитового строку, то жінка визнається такою, що не має судимості, після відбуття цього додаткового покарання;

— особи, засуджені за вчинення кримінального проступку, після відбуття покарання;

— особи, які відбули покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців чи достроково звільнені від цих покарань, а та-

кож військовослужбовці, які відбули покарання на гауптвахті замість арешту;

— особи, засуджені за вчинення злочину до основного покарання у виді штрафу в розмірі не більше 3 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт або арешту, якщо вони протягом року з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення;

— особи, засуджені за вчинення злочину до обмеження волі, якщо вони протягом 2 років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення;

— особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за нетяжкий злочин, якщо вони протягом 3 років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення;

— особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за тяжкий злочин, якщо вони протягом 6 років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення;

— особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом 8 років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення.

Відповідно до ст. 90 КК строки погашення судимості обчислюються з дня відбуття основного і додаткового покарання. До строку погашення судимості зараховується час, протягом якого вирок не було виконано, якщо при цьому давність виконання вироку не переривалася. Якщо вирок не було виконано, судимість погашається по закінченню строків давності виконання вироку. Якщо особу було достроково звільнено від відбування покарання, то строк погашення судимості обчислюється з дня дострокового звільнення її від відбування покарання (основного та додаткового). Якщо невідбуту частину покарання було замінено більш м'яким покаранням, то строк погашення судимості обчислюється з дня відбуття більш м'якого покарання (основного та додаткового). Якщо особа, що відбула покарання, до закінчення строку погашення судимості знову вчинить кримінальне правопорушення, перебіг строку погашення судимості переривається і обчислюється заново. У

цих випадках строки погашення судимості обчислюються окремо за кожне кримінальне правопорушення після фактичного відбуття покарання (основного та додаткового) за останнє кримінальне правопорушення.

Стаття 91 КК регулює питання зняття судимості. Так, якщо особа після відбуття покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення, то суд може зняти з неї судимість до закінчення строків, зазначених у ст. 89 КК (строки погашення судимості). Зняття судимості до закінчення строків, зазначених у ст. 89 КК (строки погашення судимості), не допускається у випадках засудження за умисні тяжкі та особливо тяжкі, а також корупційні кримінальні правопорушення. Зняття судимості допускається лише після закінчення не менше як 1/2 строку погашення судимості, зазначеного у ст. 89 КК (строки погашення судимості).. Порядок зняття судимості встановлюється Кримінальним процесуальним кодексом України.

Контрольні запитання

1. Що таке звільнення від покарання та його відбування та у чому полягає його відмінність від звільнення від кримінальної відповідальності?
2. Як класифікують звільнення від покарання та його відбування?
3. Охарактеризуйте основні види звільнення від покарання.
4. Розкрийте основні положення звільнення від відбування покарання з випробуванням, а також особливості звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років.
5. У чому полягає звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку?
6. Розкрийте головні положення умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.
7. Охарактеризуйте заміну невідбутої частини покарання більш м'яким.
8. Розкрийте особливості звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років.
9. Охарактеризуйте звільнення від відбування покарання за хворобою.

10. Що таке судимість та які її часові межі?
11. Які особи вважаються такими, що мають судимість?
12. Які особи вважаються такими, що не мають судимості?
13. Охарактеризуйте основні положення погашення судимості.
14. У чому полягає зняття судимості?
15. Які кримінально-правові та загально правові наслідки судимості?

Рекомендована література

Нормативно-правові акти

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (зі змінами та доповненнями станом на 16.05.2022).
3. Про застосування амністії в Україні : Закон України від 01.10.1996 № 392/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Про Положення про порядок здійснення помилування : Указ Президента України від 21.04.2015 № 223/2015// База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/223/2015>
5. Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 2 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-02#Text>
6. Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості : Постанова Пленуму Верховного суду України від 26 грудня 2003 р. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0016700-03#Text>

Основна література

1. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Р. В. Вереша. — Київ : Правова єдність, 2016. — 363 с.

2. Зінченко І. О. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частина у питаннях і відповідях : наук.-практ. посіб. / І. О. Зінченко. — К. : Атіка, 2013. — 240 с.
3. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. — Харків, 2016. — 328 с.
4. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Литвинова. — Харків : НікаНова, 2015. — 400 с.
5. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. — Харків : Право, 2015. — 528 с.
6. Кримінальне право України. Загальна частина. Альбом схем : навч. посіб. — Київ : Правова єдність ; Алерта, 2015. — 212 с.
7. Шульга А. М. Кримінальне право України: основні питання та відповіді : посібник для підгот. до форм контролю з навч. дисципліни «Кримін. право України» / А. М. Шульга. — Харків : Майдан, 2014. — 276 с.

Додаткова література

1. Андреев А. В. Законотворчі та правозастосовні проблеми звільнення від покарання з випробуванням / А. В. Андреев // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2012. — № 4. — С. 236–245.
2. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовно-праву / М. И. Бажанов // Бажанов М. И. Избранные труды / сост. В. И. Тютюгин, А. А. Байда, Е. В. Харитонова, Е. В. Шевченко ; отв. ред. В. Я. Таций. — Харьков : Право, 2012. — 1244 с.
3. Богатирьов І. Г. Місце та роль звільнення від відбування покарання з випробуванням у системі видів звільнення від покарання, передбачених КК України / І. Г. Богатирьов // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. — 2010. — № 1. — С. 152–158.
4. Брящей Р. І. Звільнення від покарання як форма кримінально-правового реагування на вчинення злочину : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Р. І. Брящей. — Київ, 2016. — 20 с.
5. Горох О. П. Сучасні кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування : монографія / О. П. Горох ; за наук. ред. А. А. Музики. — Київ : Дакор, 2019. — 676 с.
6. Горох О. Проблеми судової практики звільнення від покарання за тяжкою хворобою / О. Горох // Вісник прокуратури. — 2015. — № 12. — С. 106–115.
7. Дудоров О. О. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання: поняття, правова природа, значення / О. О. Дудоров // Вісник Запорізького національного університету. — 2011. — № 1. — С. 204–211.
8. Дудоров О. О. Спеціальні засади призначення покарання / О. О. Дудоров // Слово Національної школи суддів України. — 2012. — № 1 (1). — С. 121–135.
9. Дудоров О. О. Спеціальні засади призначення покарання (продовження) / О. О. Дудоров // Слово Національної школи суддів України. — 2013. — № 1 (2). — С. 67–83.
10. Зінченко І. О. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгин. — Харків : Фінн, 2008. — 336 с.
11. Кримінальне право України. Загальна частина. Закон. Злочин. Відповідальність : [навч. посіб. / В. О. Туляков, Н. А. Мирошниченко, Д. О. Балобанова] ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». — Одеса : Юридична література, 2014. — 125 с.
12. Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини : підручник / за заг. ред. О. М. Литвинова, А. Х. Степанюка. — Київ : Дакор, 2015. — 632 с.
13. Макаренко А. С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні : монографія / А. С. Макаренко. — Одеса : Юридична література, 2013. — 264 с.
14. Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування : монографія / Є. О. Письменський. — Луганськ : Віртуальна реальність, 2011. — 386 с.
15. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України / Є. О. Письменський. — Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. — 214 с.
16. Письменський Є. О. Звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності: кримінально-правовий аспект / Є. О. Письменський // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. — 2012. — № 1. — С. 81–92.
17. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : автореф. дис. д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Є. О. Письменський. — К., 2014. — 39 с.

18. Романов М. В. Звільнення від відбування покарання : навч. посіб. / М. В. Романов. — Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. — 90 с.
19. Скибицкий В. В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания / В. В. Скибицкий. — Киев : Наук. думка, 1987. — 184 с.
20. Туляков В. О. Призначення покарання / Туляков В. О., Макаренко А. С. // Вісник Асоціації кримінального права України. — 2013. — № 1 (1). — С. 208–227.
21. Тютюгін В. І. Новітнє теоретико-прикладне дослідження інституту звільнення від покарання та його відбування / В. І. Тютюгін // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. — 2014. — № 2. — С. 311–318.
22. Харченко В. Сучасні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України / В. Харченко // Підприємство, господарство і право. — 2014. — № 5. — С. 91–92.
23. Ященко А. М. Звільнення від покарання та від його відбування «idem per idem» / А. М. Ященко // Наше право. Our law. — 2013. — № 1, ч. 1. — С. 110–115.

ІНШІ ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ

1. Обмежувальні заходи.
2. Примусові заходи медичного характеру (поняття та види).
3. Примусове лікування.
4. Спеціальна конфіскація.
5. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

КК, крім покарання, передбачає й інші заходи кримінально-правового характеру. До них належать: обмежувальні заходи (Розділ XIII¹), примусові заходи медичного характеру (Розділ XIV, ст. ст. 92–95), примусове лікування (Розділ XIV, ст. 96), спеціальна конфіскація (Розділ XIV, ст. 96¹, 96²), заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (Розділ XIV¹), примусові заходи виховного характеру (Розділ XV, ст. 105).

1. ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ

Стаття 91¹ КК України встановлює, що в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених КК, від кримінальної відповідальності чи покарання, суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів, відповідно до якого (яких) на засудженого можуть бути покладені такі обов'язки:

- 1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства;
- 2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності;
- 3) заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин;

4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронні комунікації особисто або через третіх осіб;

5) направлення для проходження програми для кривдників або пробачійної програми.

Ці заходи застосовуються до особи, яка на момент вчинення домашнього насильства досягла 18-річного віку. Обмежувальні заходи можуть застосовуватися на строк від 1 до 3 місяців і за потреби можуть бути продовжені на визначений судом строк, але не більше як на 12 місяців. Контроль за поведінкою засуджених, до яких застосовано обмежувальні заходи, здійснює орган пробачії за місцем проживання засудженого, а в разі вчинення злочину військовослужбовцем — командир військової частини.

2. ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ (ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ)

В кримінальному праві — це заходи, які застосовуються судом замість покарання або поряд з ним до осіб, що страждають психічними хворобами (розладами), які вчинили суспільно небезпечні діяння, передбачені кримінальним законом, з дотриманням прав і законних інтересів людини і громадянина, при знаходженні особи в спеціальних медичних установах, під примусовим амбулаторним спостереженням або лікуванням у психіатра. Вважається, що медичними за своїм змістом є і заходи безпеки в установах, де проводиться примусове лікування. Детальна правова регламентація медичного аспекту вживання примусових заходів медичного характеру міститься в нормативних актах, регулюючих діяльність правоохоронних органів і органів охорони здоров'я.

Чинне законодавство визнає цілями примусових заходів медичного характеру: обов'язкове лікування, а також запобігання вчиненню особами нових суспільно небезпечних діянь, передбачених статтями Особливої частини КК (ст. 92 КК). Елементами, що розкривають юридичну природу примусових заходів медичного характеру, можна вважати такі:

1) застосовуються вони у зв'язку із вчиненням суспільно небезпечного діяння;

2) забезпечуються примусовою силою держави;

3) застосовуються на користь безпеки як суспільства, так і хворого;

4) виконуються в спеціальних установах в умовах ізоляції від суспільства;

5) їх призначення, зміна і припинення — прерогатива суду;

6) застосування цих заходів регламентоване в нормативному порядку і не має цілі спричинення фізичного страждання або приниження людської гідності.

Примусові заходи медичного характеру є одним із видів психіатричної допомоги громадянам, які страждають на психічні розлади. Головна відмінність примусових заходів медичного характеру від інших видів психіатричної допомоги полягає у тому, що лише перші застосовуються до осіб, які визнані судом неосудними чи обмежено осудними у зв'язку із вчиненням ними суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК. Поміщення в психіатричний заклад завідомо психічно здорової людини визнається кримінальним правопорушенням (ст. 151 КК).

Заходи медичного характеру визнаються примусовими тому, що вони: 1) застосовуються незалежно від бажання хворого і його близьких родичів; 2) пов'язані з обмеженням особистої свободи хворого; 3) призначаються, змінюються і припиняються лише за рішенням суду.

До підстав застосування примусових заходів медичного характеру відносять: 1) факт вчинення особою суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом; 2) наявність у особи психічного розладу; 3) необхідність лікування такої особи у наслідок її психічного стану, що викликає небезпеку спричинення шкоди собі або оточуючим.

Відповідно до кримінального закону, існують три категорії осіб, що страждають психічними розладами, до яких можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру (ст. 93 КК):

1) особи, які вчинили в стані неосудності суспільно небезпечні діяння;

2) особи, які вчинили кримінальні правопорушення в стані обмеженої осудності;

3) особи, які вчинили кримінальне правопорушення в стані осудності, але захворіли психічною хворобою до постанови вироку суду або під час відбування покарання.

Кримінальний кодекс 2001 р., в порівнянні з КК 1960 р., дає ширший перелік видів примусових заходів медичного характеру. Ст. 94

КК України 2001 р. називає такі види примусових заходів медичного характеру: надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку; госпіталізація до психіатричної установи із звичайним наглядом; госпіталізація до психіатричної установи з посиленням наглядом; госпіталізація до психіатричної установи із суворим наглядом. Цей перелік є вичерпним.

Надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку може бути застосоване судом до особи, яка страждає на психічні розлади і вчинила суспільно небезпечне діяння, якщо особа за станом свого психічного здоров'я не потребує госпіталізації до психіатричного закладу.

Госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним наглядом може бути застосована судом до психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння потребує тримання у психіатричному закладі і лікування у примусовому порядку.

Госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом може бути застосована судом до психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, не пов'язане з посяганням на життя інших осіб, і за своїм психічним станом не становить загрози для суспільства, але потребує тримання у психіатричному закладі та лікування в умовах посиленого нагляду.

Госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом може бути застосована судом до психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, пов'язане з посяганням на життя інших осіб, а також до психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння становить особливу небезпеку для суспільства і потребує тримання у психіатричному закладі та лікування в умовах суворого нагляду.

Якщо не буде визнано за необхідне застосування до психічно хворого примусових заходів медичного характеру, а також у разі припинення застосування таких заходів, суд може передати його на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом.

Психіатричний заклад — це психоневрологічний, наркологічний чи інший спеціалізований заклад, центр, відділення тощо всіх форм власності, діяльність яких пов'язана з наданням психіатричної допомоги. Госпіталізація до психіатричного закладу з відповідним наглядом означає, що особі надається психіатрична допомога в стаціонарних умовах.

Стаття 94 містить три критерії, які суд має враховувати при призначенні певного виду примусових заходів медичного характеру:

1) характер і тяжкість захворювання (медичний критерій) — визначаються клінічною формою психічного захворювання, його глибиною і стійкістю, динамікою хворобливого процесу, прогнозом його перебігу та деякими іншими обставинами, що стосуються хворобливого стану особи. Характер психічного захворювання, його форма, глибина, стійкість, особливості психічного стану і поведінки в період вчинення суспільно небезпечного діяння є провідною ознакою, яка визначає суспільну небезпеку психічно хворого;

2) тяжкість вчиненого діяння (юридичний критерій) — ґрунтується на положеннях ст. 12 КК України;

3) ступінь небезпечності психічно хворого для себе чи інших осіб (соціальний критерій) — містить оцінку: а) суспільної небезпеки вчиненого діяння, характеру вчиненого, можливих або тих, що настали, суспільно небезпечних наслідків та інших подібних обставин; б) психічного стану особи на момент розгляду справи судом і небезпечності даного хворого для оточуючих, що впливає з характеру захворювання.

Відмінність лікувальних установ з різними видами нагляду полягає в умовах нагляду за хворими. Осіб, госпіталізованих до психіатричного закладу з посиленням або суворим наглядом, тримають в умовах, що виключають можливість вчинення ними нового суспільно небезпечного діяння.

Особливості продовження, зміни або припинення примусових заходів медичного характеру врегульовано ст. 95 КК.

3. ПРИМУСОВЕ ЛІКУВАННЯ

Примусове лікування може бути застосоване судом, незалежно від призначеного покарання, до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб. Примусове лікування відрізняється від примусових заходів медичного характеру тим, що особи, до яких воно застосовується, можуть усвідомлювати значення примусового лікування, розуміти, до чого їх примушують, і на них може бути покладений обов'язок належного його виконання.

Застосування такого примусового лікування є правом, а не обов'язком суду. Відповідно до закону примусове лікування застосовується поряд із призначеним покаранням.

КК 1960 р. передбачав примусове лікування лише хронічних алкоголіків і наркоманів. КК 2001 р. не конкретизує категорії осіб, до яких може бути застосоване примусове лікування. Але при цьому в ч. 1 ст. 96 КК застосовується узагальнене поняття — «особи, які вчинили кримінальне правопорушення та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб». Основи законодавства України про охорону здоров'я відносять до соціально небезпечних захворювань туберкульоз, психічні, венеричні захворювання, СНІД, лепру, хронічний алкоголізм, наркоманію. Цей перелік необхідно доповнити також токсикоманією. Порядок здійснення госпіталізації та лікування таких хворих, у т. ч. у примусовому порядку, встановлюється законодавством.

Підставою для застосування примусового лікування є сукупність юридичного і медичного критеріїв: а) наявність у діяннях винного ознак складу кримінального правопорушення; б) наявність у винного хвороби, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб. До умов застосування примусового лікування у порядку ст. 96 належать: а) необхідність медичного висновку про наявність у суб'єкта кримінального правопорушення хвороби, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб; б) засудження такої особи до певного виду покарання. Відсутність будь-якого з критеріїв, що належать до підстави й умов застосування примусового лікування, виключає можливість його застосування.

Стаття 96 КК не містить положень щодо продовження і припинення примусового лікувального процесу. Частково ці питання вирішено у кримінальному процесуальному і кримінально-виконавчому законодавстві.

За змістом ч. 2 ст. 96 КК примусове лікування здійснюється за місцем відбування покарання, якщо особа засуджена до позбавлення волі чи обмеження волі. Останній вид покарання не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до 14 років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та інвалідів I і II групи (ч. 3 ст. 61 КК). Отже, застосуванню примусового лікування до перелічених осіб має передувати їх засудження до позбавлення волі чи інших видів покарань (крім обмеження волі).

Закон (ч. 2 ст. 96 КК) передбачає, що у разі призначення інших видів покарань, крім позбавлення волі й обмеження волі, примусове лікування здійснюється у спеціальних лікувальних закладах. На даний час в Україні не створено лікувальних закладів, які мали б усі можливості для забезпечення примусового лікування й відповідно-

го трудового режиму щодо осіб, які засуджені до іншого покарання, ніж позбавлення волі та обмеження волі, і за вироком суду підлягають примусовому лікуванню. Що стосується алкоголіків і наркоманів, то на практиці ця категорія засуджених проходить антиалкогольне (протинаркотичне) лікування у спеціалізованих лікувальних закладах органів охорони здоров'я.

4. СПЕЦІАЛЬНА КОНФІСКАЦІЯ

18 квітня 2013 р. був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України», яким були внесені зміни до КК України та визначено в якості заходу кримінально-правового характеру спеціальну конфіскацію.

Спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених КК, за умови вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а так само передбаченого ч. 1 ст. 150, ст. 154, ч. 2 і 3 ст. 159¹, ч. 1 ст. 190, ст. 192, ч. 1 ст. ст. 204, 209¹, 210, ч. 1 і 2 ст. 212, 212¹, ч. 1 ст. ст. 222, 229, 239¹, 239², ч. 2 ст. 244, ч. 1 ст. ст. 248, 249, ч. 1 і 2 ст. 300, ч. 1 ст. ст. 301, 302, 310, 311, 313, 318, 319, 362, ст. 363, ч. 1 ст. 363¹, 364¹, 365² КК.

Спеціальна конфіскація застосовується на підставі:

- 1) обвинувального вироку суду;
- 2) ухвали суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 3) ухвали суду про застосування примусових заходів медичного характеру;
- 4) ухвали суду про застосування примусових заходів виховного характеру.

У випадках, коли об'єктом спеціальної конфіскації є майно, вилучене з цивільного обороту, вона може бути застосована на підставі:

- 1) ухвали суду про закриття кримінального провадження з інших підстав, ніж звільнення особи від кримінальної відповідальності;

2) ухвали суду, постановленої в порядку ч. 9 ст. 100 КПК України, за клопотанням слідчого чи прокурора, якщо кримінальне провадження закривається ними.

Стаття 96² КК встановлює випадки застосування спеціальної конфіскації. Так, спеціальна конфіскація застосовується у разі, якщо гроші, цінності та інше майно:

1) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна;

2) призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення;

3) були предметом кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, — переходять у власність держави;

4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

У разі, якщо гроші, цінності та інше майно були повністю або частково перетворені в інше майно, спеціальній конфіскації підлягає повністю або частково перетворене майно. Якщо конфіскація грошей, цінностей та іншого майна на момент прийняття судом рішення про спеціальну конфіскацію неможлива внаслідок їх використання або неможливості виділення з набутого законним шляхом майна, або відчуження, або з інших причин, суд виносить рішення про конфіскацію грошової суми, що відповідає вартості такого майна.

Спеціальна конфіскація застосовується також у разі, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудністю, або звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання з підстав, передбачених КК, крім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Гроші, цінності, в тому числі кошти, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, інше майно підлягають спеціальній конфіскації у третьої особи, якщо вона набула таке майно від підозрюваного, обвинуваченого, особи, яка переслідується за вчинення суспільно небезпечного діяння у віці, з якого не настає кримінальна відповідальність, або в стані не-

судності, чи іншої особи безоплатно, за ринкову ціну або за ціну вищу чи нижчу ринкової вартості, і знала або повинна була і могла знати, що таке майно відповідає будь-якій із відповідних ознак. Вищезазначені відомості щодо третьої особи мають бути встановлені в судовому порядку на підставі достатності доказів. Спеціальна конфіскація не може бути застосована до майна, яке перебуває у власності добросовісного набувача.

Спеціальна конфіскація не застосовується до грошей, цінностей та іншого майна, які згідно із законом підлягають поверненню власнику (законному володільцю) або призначені для відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

13 травня 2014 р. був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» (набрав чинності — 04.06.2014 р.), яким КК України був доповнений Розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Цим розділом передбачено підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, юридичних осіб, до яких застосовуються такі заходи, підстави для звільнення юридичної особи від застосування вказаних вище заходів, види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, а також загальні правила застосування таких заходів та застосування їх за сукупністю кримінальних правопорушень. Метою вказаних змін є підвищення санкцій за кримінальні корупційні правопорушення — встановлення більш жорстких заходів за відповідні правопорушення як щодо фізичних, так і щодо юридичних осіб.

5. ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Стаття 96³ закріплює **підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру**. Ними є:

1) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених у ст. ст. 209 і 306, ч. 1 і 2 ст. 368³, ч. 1 і 2 ст. 368⁴, ст. ст. 369 і 369² КК;

2) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи

обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених у ст. ст. 209 і 306, ч. 1 і 2 ст. 368³, ч. 1 і 2 ст. 368⁴, ст. ст. 369 і 369² КК;

3) вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених у ст. ст. 258–258⁵ КК;

4) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 109, 110, 113, 146, 147, ч. 2–4 ст. 159¹, ст. ст. 160, 260, 262, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК;

5) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 255, 343, 345, 347, 348, 349, 376–379, 386 КК.

Під уповноваженими особами юридичної особи слід розуміти службових осіб юридичної особи, а також інших осіб, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи (п. 1 примітки до ст. 96³ КК).

Кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 109, 110, 113, 146, 147, ч. 2–4 ст. 159¹, ст. ст. 160, 209, 255, 260, 262, 306, 343, 345, 347, 348, 349, ч. 1 і 2 ст. 368³, ч. 1 і 2 ст. 368⁴, ст. ст. 369, 369², 376–379, 386, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК, визнаються вчиненими в інтересах юридичної особи, якщо вони призвели до отримання нею неправомірної вигоди або створили умови для отримання такої вигоди, або були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності (п. 2 примітки до ст. 96³ КК).

Заходи кримінально-правового характеру, у випадках, передбачених п. 1 і 2 ч. 1 ст. 96³ КК, можуть бути застосовані судом до підприємства, установи чи організації, крім державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, організацій, створених ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій. Заходи кримінально-правового характеру, у випадках, передбачених п. 3–5 ч. 1 ст. 96³ КК, можуть бути застосовані судом до суб'єктів приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України, включаючи підприємства, установи чи організації, державні органи, органи влади Автономної Республі-

ки Крим, органи місцевого самоврядування, організації, створені ними у встановленому порядку, фонди, а також міжнародні організації, інші юридичні особи, що створені у відповідності до вимог національного чи міжнародного права. Якщо держава або суб'єкт державної власності володіє часткою більше 25 % в юридичній особі або юридична особа знаходиться під ефективним контролем держави чи суб'єкта державної власності, то дана юридична особа несе цивільну відповідальність у повному обсязі за неправомірно отриману вигоду та шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням, що вчинене державою, суб'єктами державної власності або державного управління. У разі реорганізації юридичних осіб, заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані до їх правонаступників, до яких перейшли майно, права та обов'язки, пов'язані з вчиненням кримінальних правопорушень.

Юридична особа звільняється від застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, якщо з дня вчинення її уповноваженою особою будь-якого кримінального правопорушення, зазначеного у ст. 96³ КК, і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

- 1) три роки — у разі вчинення кримінального проступку;
- 2) п'ять років — у разі вчинення нетяжкого злочину;
- 3) десять років — у разі вчинення тяжкого злочину;
- 4) п'ятнадцять років — у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Перебіг давності застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру зупиняється, якщо її уповноважена особа, яка вчинила будь-яке кримінальне правопорушення, зазначене у ст. 96³ КК, переховується від органів досудового слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та її місцезнаходження невідоме. У таких випадках перебіг давності відновлюється з дня встановлення місцезнаходження цієї уповноваженої особи. Перебіг давності застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру переривається, якщо до закінчення передбачених строків її уповноважена особа повторно вчинила будь-яке кримінальне правопорушення, зазначене у ст. 96³ цього КК. Обчислення давності в цьому разі починається з дня вчинення уповноваженою особою юридичної особи будь-якого кримінального правопорушення, зазначеного у ст. 96³ КК. При цьому строки давності обчислюються окремо за кожне кримінальне правопорушення.

До юридичних осіб судом можуть бути застосовані такі заходи кримінально-правового характеру (ст. 96⁶ КК):

- 1) штраф;
- 2) конфіскація майна;
- 3) ліквідація.

До юридичних осіб штраф та ліквідація можуть застосовуватися лише як основні заходи кримінально-правового характеру, а конфіскація майна — лише як додатковий. При застосуванні заходів кримінально-правового характеру юридична особа зобов'язана відшкодувати нанесені збитки та шкоду в повному обсязі, а також розмір отриманої неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою.

Штраф (ст. 96⁷ КК) — це грошова сума, що сплачується юридичною особою на підставі судового рішення. Суд застосовує штраф виходячи з двократного розміру незаконно одержаної неправомірної вигоди. У разі коли неправомірну вигоду не було одержано, або її розмір неможливо обчислити, суд, залежно від ступеня тяжкості кримінального правопорушення, вчиненого уповноваженою особою юридичної особи, застосовує штраф у таких розмірах:

- за кримінальний проступок — від 5 000 до 10 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- за нетяжкий злочин — від 10 000 до 20 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- за тяжкий злочин — від 20 000 до 75 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- за особливо тяжкий злочин — від 75 000 до 100 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

З урахуванням майнового стану юридичної особи суд може застосувати штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком до трьох років.

Конфіскація майна (ст. 96⁸ КК) полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави майна юридичної особи і застосовується судом у разі ліквідації юридичної особи згідно з КК.

Ліквідація юридичної особи (ст. 96⁹ КК) застосовується судом у разі вчинення її уповноваженою особою будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 109, 110, 113, 146, 147, 160, 209, 255, 258–258⁵, 260, 262, 306, 436, 436¹, 437, 438, 442, 444, 447 КК.

Крім зазначеного, ст. 96¹⁰ встановлено загальні правила застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Так, при застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру судом враховуються ступінь тяжкості вчиненого її уповноваженою особою кримінального правопорушення, ступінь здійснення кримінально протиправного наміру, розмір завданої шкоди, характер та розмір неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою, вжиті юридичною особою заходи для запобігання кримінального правопорушення. Ст. 96¹¹ закріплені правила застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру за сукупністю кримінальних правопорушень, відповідно до яких за сукупністю кримінальних правопорушень в межах одного провадження суд, застосувачи до юридичної особи заходи кримінально-правового характеру за кожне кримінальне правопорушення окремо, визначає остаточний основний захід шляхом поглинення менш суворого заходу більш суворим. При застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру за злочин за наявності невиконаного заходу за попереднім вироком (вироками) суду кожне з них виконується самостійно, крім випадків застосування судом ліквідації юридичної особи згідно з КК.

Контрольні запитання

1. Що слід розуміти під іншими заходами кримінально-правового характеру?
2. Охарактеризуйте примусові заходи медичного характеру.
3. Розкрийте основні положення примусового лікування.
4. Що таке спеціальна конфіскація та в чому її особливості?
5. Розкрийте поняття та ознаки заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб.
6. До яких юридичних осіб застосовуються заходи кримінально-правового характеру?
7. Які підстави для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру?
8. Хто така уповноважена особа юридичної особи?
9. Розкрийте підстави для звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру.
10. Охарактеризуйте види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб.
11. Назвіть правила застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру

Рекомендована література

Нормативно-правові акти

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (зі змінами та доповненнями станом на 16.05.2022).
3. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пе-кінські правила») від 29 листопада 1985 р. — URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_211
4. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1994 р. № 20/95-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. № 5 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text>
6. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 1 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text>
7. Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 2 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-02#Text>
8. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 р. № 7 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05#Text>

Основна література

1. Кваліфікація злочинів у діяльності Національної поліції України : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Литвинова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Харків : Константа, 2017. — 448 с.
2. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / Литвинов О. М., Житний О. О., Клемпарський М. М. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2016. — 328 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / А. М. Ященко, В. Б. Харченко, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. — Харків : Право, 2019. — 480 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2020. — 428 с.
5. Кримінально-правові заходи в Україні : підручник / за ред. О. В. Козаченка. — Миколаїв : Іліон, 2015. — 216 с.
6. Палюх Л. М. Примусові заходи виховного характеру: теорія і практика застосування : навч. посіб. / Л. М. Палюх. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. — 214 с.

Додаткова література

1. Берш А. Я. Примусові заходи медичного характеру за кримінальним законодавством України : монографія / А. Я. Берш. — Одеса : Юридична література, 2022. — 164 с.
2. Гришук В. К. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : монографія / Гришук В. К., Пасека О. Ф. — Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. — 248 с.
3. Крижановський М. В. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб : монографія / М. В. Крижановський. — Харків : Право, 2020. — 231 с.
4. Куц В. М. Юридична особа як об'єкт застосування кримінально-правових заходів : монографія / Куц В. М., Сотниченко В. С. — Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2017. — 249 с.
5. Лень В. В. Примусові заходи медичного характеру: цілі і підстави застосування : монографія / Лень В. В., Книга М. М. — Запоріжжя : Дніпровський металург. 2011. — 92 с.
6. Лень В. В. Примусові заходи медичного характеру: історія, стан, тенденції / В. В. Лень. — Запоріжжя : Дніпровський металург, 2010. — 212 с.

7. Мирошніченко Н. М. Вікова осудність неповнолітніх у кримінально-правовій доктрині України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. — Одеса, 2013. — 228 с.
8. Мирошніченко Н. М. Деякі пропозиції вдосконалення законодавства щодо заходів кримінально-правового впливу на неповнолітніх. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / Н. М. Мирошніченко ; ред. О. В. Козаченко, Є. Л. Стрельцов. — Миколаїв : Іліон, 2016. — 768 с.
9. Музика А. А. Примусові заходи медичного і виховного характеру / А. А. Музика. — Київ : НАВС України, 1997. — 127 с.
10. Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування : монографія / Є. О. Письменський. — Луганськ : Віртуальна реальність, 2011. — 386 с.
11. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України / Є. О. Письменський. — Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. — 214 с.
12. Романов М. В. Звільнення від відбування покарання : навч. посіб. / М. В. Романов. — Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. — 90 с.
13. Юношев О. В. Примусове лікування від наркоманії: за і проти (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) / О. В. Юношев. — Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2007.
14. Яценко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія / А. М. Яценко. — Харків : НікаНова, 2014. — 388 с.

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

1. Кримінально-правова характеристика неповнолітнього як суб'єкта кримінального правопорушення.
2. Особливості звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності.
3. Поняття та види примусових заходів виховного характеру.
4. Види покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітніх, та особливості їх призначення.
5. Особливості звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. Умовно-дострокове звільнення.
6. Погашення та зняття судимості.

1. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЯК СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

За об'ємом поняття «неповнолітній» більш широке, ніж «суб'єкт кримінального правопорушення». Термін «суб'єкт кримінального правопорушення» щодо неповнолітніх в Україні стосується осіб віком від 16 до 18 років, і лише в окремих випадках від 14 до 18 років, тоді як неповнолітніми за чинним законодавством є всі особи у віці від 14 до 18 років. До 14-річного віку особа вважається малолітньою та не є суб'єктом кримінального правопорушення.

Неповнолітній згідно зі ст. 18 КК України може бути суб'єктом кримінального правопорушення за двох умов:

1. Якщо він є осудним, тобто під час вчинення кримінального правопорушення міг усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними (ст. 19 КК України).

2. Якщо він вчинив кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність.

Кримінальне законодавство передбачає ряд положень, відповідно до яких органи, що забезпечують протидію злочинності, зобов'язані прагнути до перевиховання підлітків без застосування до них заходів

кримінального покарання. Якщо неповнолітній звільняється від кримінальної відповідальності (ст. 97 КК) або покарання (ст. 105 КК), до нього можуть бути застосовані примусові заходи виховного характеру.

Разом із посиленням кримінально-правового захисту неповнолітніх КК передбачає специфіку вирішення цілої низки питань відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені самими неповнолітніми. Такі норми об'єднані у розділі XV Загальної частини КК. Необхідність виокремлення спеціальних норм про кримінальну відповідальність неповнолітніх обумовлена принципами справедливості, гуманізму, економії кримінальної репресії. Особливості психології неповнолітніх, зокрема їх схильність до сприйняття стороннього впливу, з одного боку, спонукають максимально обмежувати їх спілкування з повнолітніми правопорушниками, які розміщуються в окремих установах з відбування покарання, а з іншого — дає змогу обмежитися щодо таких осіб порівняно більш м'якими заходами, достатніми для забезпечення їх виправлення і перевиховання. Суспільство не має права висувати до неповнолітніх такі самі суворі вимоги, як до своїх дорослих членів. Тому часто щодо неповнолітніх достатніми є міри виховно-педагогічного, а не карального характеру.

Підстава кримінальної відповідальності неповнолітніх та її принципи такі ж, які діють стосовно повнолітніх осіб. У розділі XV Загальної частини КК зосереджені лише норми, які стосуються особливостей кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх:

1) встановлюють більш широкі, ніж щодо повнолітніх, умови звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема із застосуванням примусових заходів виховного характеру;

2) містять обмеження щодо суворості видів і розмірів покарань та інших заходів кримінально-правового характеру;

3) передбачають більш м'які вимоги (умови) для звільнення від кримінального покарання;

4) регламентують вимоги до погашення і зняття судимості.

Якщо ж ті чи інші питання не регламентовано статтями розділу XV Загальної частини, то при розгляді справ неповнолітніх слід керуватися положеннями, викладеними в інших розділах Загальної та Особливої частин КК.

2. ОСОБЛИВОСТІ ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності не є метою, до якої слід прагнути у будь-якому кримінальному провадженні. За загальним правилом, будь-яка особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, повинна понести кримінальну відповідальність і бути піддана покаранню.

До неповнолітніх можуть бути застосовані як загальні види звільнення від кримінальної відповідальності, так і спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх.

У ст. 97 КК передбачено застосування до неповнолітніх специфічного виду звільнення від кримінальної відповідальності — із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Такі заходи не є кримінальним покаранням, істотно відрізняються від них за своєю суворістю. Водночас вони пов'язані з певними обмеженнями та позбавленнями для особи, до якої застосовані. Примусові заходи виховного характеру є заходом державного примусу, який застосовується незалежно від бажання винного, їх покладення, крім іншого, зумовлене необхідністю позбавлення неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, ілюзії про безкарність його дій та повне прощення вчиненого у зв'язку зі звільненням від кримінальної відповідальності.

Примусові заходи виховного характеру до неповнолітніх можуть застосовуватися і як один із специфічних видів звільнення від кримінальної відповідальності, і в порядку звільнення таких осіб від кримінального покарання, а також щодо особи, яка в період від 11 років до досягнення віку, з якого може настати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК. Види цих заходів однакові, вони передбачені ч. 2 ст. 105 КК. Умови ж їх застосування відрізняються щодо кожного із цих кримінально-правових інститутів. У ст. 97 КК встановлено умови звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру та підстави їх скасування, а в ч. 1 ст. 105 КК — умови звільнення від покарання із застосуванням таких заходів.

Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру допускається із дотриманням комплексу умов, які стосуються особи винного, вчиненого ним

кримінального правопорушення, прогнозу його подальшої поведінки. Відповідно до ч. 1 ст. 97 КК умовами такого звільнення є:

1) неповноліття особи. Видається, що застосування примусових заходів виховного характеру щодо особи, яка вже досягла повноліття, є недоцільним, оскільки ці заходи не в змозі справити на неї очікуваний вплив. Тому звільнення від кримінальної відповідальності з застосуванням вказаних заходів має застосовуватися лише до осіб, які є неповнолітніми під час розгляду кримінального провадження;

2) вчинення вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину. Неповнолітнього слід вважати таким, що вчинив уперше, якщо він не має судимості за будь-яке кримінальне правопорушення. Не може застосовуватися ст. 97 КК до неповнолітнього, який вперше вчинив кримінальний проступок або нетяжкий злочин, але раніше чи пізніше вчинив ще й інше кримінальне правопорушення. Водночас неповнолітній, судимість якого за раніше вчинене кримінальне правопорушення погашена або знята, має вважатися таким, що вчинив його вперше;

3) можливість виправлення неповнолітнього без застосування покарання, яка має визначатися з урахуванням особи винного, його поведінки після вчинення кримінального правопорушення. Про наявність такої можливості може, зокрема, свідчити фактичне вчинення кримінального правопорушення вперше, щире каяття, добровільне відшкодування заподіяної шкоди, бездоганна поведінка після посягання, втрата зв'язків з попереднім оточенням, яке негативно впливало на неповнолітнього.

Застосування розглядуваного виду звільнення від кримінальної відповідальності є правом суду, а не його обов'язком. При цьому суд може застосувати таке звільнення, лише встановивши наявність умов, зазначених у ч. 1 ст. 97 КК. Позиція самого неповнолітнього, його законних представників не має вирішального значення для суду. Однак застосування такого заходу, як передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють (п. 3 ч. 2 ст. 105 КК), як впливає з самого його характеру, можливе лише за згоди осіб, що здійснюватимуть такий нагляд.

3. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ

Вид примусових заходів виховного характеру, тривалість застосування тих із них, що мають строковий характер, та зміст обмежень обираються судом з урахуванням в принципі тих же обставин, які виступають загальними засадами призначення покарання.

До неповнолітнього може одночасно бути застосовано кілька примусових заходів виховного характеру, передбачених ч. 2 ст. 105 КК, якщо застосування одного із них не виключає можливості застосування іншого. Наприклад, направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків робить непотрібним встановлення обмежень дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього або ж передачу неповнолітнього під нагляд батьків. І навпаки, покладення на неповнолітнього, який досяг 15-річного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків може (і повинно) супроводжуватися застосуванням примусових заходів, пов'язаних із тривалим виховним впливом.

Відповідно до ч. 1 ст. 97 КК примусові заходи виховного характеру призначаються неповнолітнім, які досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, тобто 16-річного, а в деяких випадках — 14-річного віку. Ці самі заходи, відповідно до ч. 2 ст. 97 КК, можуть бути застосовані і до неповнолітнього, який не досяг віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Застосування примусових заходів виховного характеру до такої особи не пов'язане з її звільненням від кримінальної відповідальності, оскільки вона, не будучи суб'єктом кримінального правопорушення, не підлягає такій відповідальності.

Примусові заходи виховного характеру до особи, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, здійснюються з дотриманням таких умов: 1) неповнолітньому виповнилося 11 років; 2) ця особа вчинила діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК. Закон не встановлює якихось додаткових вимог для призначення примусових заходів виховного характеру особам, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, зокрема тих, які стосуються тяжкості вчиненого посягання та його вчинення вперше. Однак потрібно встановити, що такий неповнолітній дійсно вчинив суспільно небезпечне

діяння, що він за станом свого розумового розвитку здатний усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними. Якщо ж у силу відставання у розвитку неповнолітній не розуміє значення своїх дій, то йому не можуть бути призначені примусові заходи виховного характеру.

Звільнення неповнолітнього, що вчинив кримінальне правопорушення, від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру не є остаточним. Можливі два наслідки застосування ст. 97 КК — позитивний і негативний. *Позитивний* має місце тоді, коли неповнолітній сприймає застосовувані до нього виховні заходи, виконує покладені обмеження, вимоги, обов'язки. У такому випадку після реалізації виховного заходу розового характеру (проголошення застереження, відшкодування заподіяних майнових збитків) або ж впливу строку, на який були призначені триваючі виховні заходи (обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки, завершення перебування у спеціальній навчально-виховній установі), звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності є остаточним і безповоротним. Незалежно від його подальшої поведінки він не може бути підданий відповідальності за раніше вчинене кримінальне правопорушення. *Негативний* для неповнолітнього наслідок передбачений ч. 3 ст. 97 КК і полягає у скасуванні раніше призначених примусових заходів виховного характеру і притягненні його до кримінальної відповідальності. Єдиною підставою для скасування примусових заходів виховного характеру КК називає ухилення неповнолітнього від застосування до нього таких заходів. Йдеться про ухилення від реалізації призначених судом заходів, яке може полягати, зокрема, у: втечі неповнолітнього з дому; невиконанні вимог батьків, педагогічного або трудового колективу, окремих громадян, під нагляд яким переданий неповнолітній; невиконанні покладеного судом обов'язку відшкодувати заподіяні майнові збитки або ж інших обмежень чи особливих вимог до його поведінки; втечі зі спеціальної навчально-виховної установи чи порушенні правил поведінки в них. Ухилення від виконання застереження може полягати у вчиненні неповнолітнім кримінального правопорушення або інших правопорушень після його винесення.

Якщо неповнолітній у період відбування примусових заходів виховного характеру вчиняє інше кримінальне правопорушення, то це свідчить про ухилення від таких заходів, насамперед від винесеного йому застереження. Тому вони мають бути скасовані, а винний притягнеться до кримінальної відповідальності за обидва кримі-

нальні правопорушення. Тобто має місце їх сукупність, покарання при цьому призначається за правилами, визначеними в ст. 70 та ч. 2 ст. 103 КК.

Крім цього, ст. 106 КК встановлює особливості звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх у зв'язку із закінченням строків давності. Так, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у віці до 18 років, застосовується відповідно до ст. 49 КК (загальна норма про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності) з урахуванням положень, передбачених ст. 106 КК. Зокрема, щодо неповнолітніх встановлюються такі строки давності:

- 1) два роки — у разі вчинення кримінального проступку;
- 2) п'ять років — у разі вчинення нетяжкого злочину;
- 3) сім років — у разі вчинення тяжкого злочину;
- 4) десять років — у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

3. До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань (ст. 98 КК):

- 1) штраф;
- 2) громадські роботи;
- 3) виправні роботи;
- 4) арешт;
- 5) позбавлення волі на певний строк.

До неповнолітніх можуть бути застосовані додаткові покарання у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Крім цього, КК встановлено особливості щодо розмірів (строків) цих видів покарань (ст. ст. 99–102 КК).

Штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний доход, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення. Розмір штрафу, в тому числі за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад 3 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах до 500 встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

До неповнолітнього, що не має самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення, засудженого за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад 3 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, може бути застосоване покарання у виді громадських робіт або виправних робіт згідно з положеннями ст. ст. 100, 103 КК.

Громадські роботи можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від 30 до 120 годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання даного виду покарання не може перевищувати 2 годин на день.

Виправні роботи можуть бути призначені неповнолітньому в віці від 16 до 18 років за місцем роботи на строк від 2 місяців до 1 року. Із заробітку неповнолітнього, засудженого до виправних робіт, здійснюється відрахування в дохід держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від 5 до 10 %.

Арешт полягає у триманні неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг 16 років, в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах на строк від 15 до 45 діб.

Покарання у виді позбавлення волі особам, які не досягли до вчинення злочину 18-річного віку, може бути призначене на строк від 6 місяців до 10 років, крім випадків, передбачених п. 5 ч. 3 ст. 102 КК. Неповнолітні, засуджені до покарання у виді позбавлення волі, відбувають його у спеціальних виховних установах.

Покарання у виді позбавлення волі призначається неповнолітньому:

- за нетяжкий злочин — на строк не більше чотирьох років;
- за тяжкий злочин — на строк не більше семи років;
- за особливо тяжкий злочин — на строк не більше десяти років;
- за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, — на строк до п'ятнадцяти років.

При призначенні покарання неповнолітньому (ст. 103 КК) суд, крім обставин, передбачених у ст. ст. 65–67 КК, враховує умови його життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього. При призначенні покарання неповнолітньому за сукупністю кримінальних правопорушень або вироків остаточне покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати п'ятнадцяти років.

4. ВИДИ ПОКАРАНЬ, ЩО МОЖУТЬ БУТИ ЗАСТОСОВАНІ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ, ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПРИЗНАЧЕННЯ

Особливості звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування встановлені ст. ст. 104–107 КК. Звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 104 КК) застосовується до неповнолітніх відповідно до ст. ст. 75–78 КК, з урахуванням положень, передбачених ст. 104 КК. Звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути застосоване до неповнолітнього лише у разі його засудження до арешту або позбавлення волі. Испитовий строк установлюється тривалістю від 1 до 2 років. У разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням суд може покласти на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов'язок з нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи.

Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК) є окремим видом звільнення, що застосовується лише до неповнолітніх та пов'язаний із застосуванням окремих заходів кримінально-правового впливу — примусових заходів виховного характеру. Так, неповнолітній, який вчинив кримінальний проступок або нетяжкий злочин, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання. У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру, встановлені ч. 2 ст. 105 КК. До неповнолітнього може бути застосовано кілька примусових заходів виховного характеру, що передбачені у ч. 2 ст. 105 КК. Суд може також визнати за необхідне призначити неповнолітньому вихователя в порядку, передбаченому законом (ч. 4 ст. 105 КК).

Таким чином, обов'язковими умовами звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру є: а) вчинення кримінального проступку або нетяжкого злочину; б) наступне, після вчинення кримінального правопорушення і до винесення вироку, щире розкаяння і бездоганна поведінка. Якщо суд унаслідок оцінювання цих обставин дійде висновку про те, що неповнолітній для досягнення мети виправлення, попередження вчинення нових кримінальних правопорушень на момент винесення вироку не потребує застосування покарання, він може звільнити його від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру. У цьому разі суд постановляє обвинувальний вирок без призначення

покарання. При цьому особа вважається такою, що не має судимості. Одночасно суд призначає певні примусові заходи виховного характеру, передбачені у ч. 2 ст. 105 КК.

Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку. Відповідно до ч. 1 ст. 106 КК суд, застосовуючи цей вид звільнення від відбування покарання, повинен перш за все керуватися положенням ст. 80 КК і лише після цього врахувати особливості, визначені в ч. 3 ст. 106 КК. Такими особливостями є: по-перше, можливість її застосування до осіб, які не досягли 18 років до вчинення кримінального правопорушення, незалежно від їх віку на момент вирішення питання про звільнення від відбування покарання; по-друге, встановлення в ній менш тривалих строків давності.

Для перебігу давності виконання обвинувального вироку ч. 3 ст. 106 КК встановлює такі строки:

1) 2 роки — у разі засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, а також при засудженні до покарання за кримінальний проступок;

2) п'ять років — у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин, а також при засудженні до покарання у виді позбавлення волі на строк не більше 5 років за тяжкий злочин;

3) сім років — у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкий злочин;

4) десять років — у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за особливо тяжкий злочин.

Стаття 107 КК передбачає підставу і правові умови умовно-дострокового звільнення осіб, що вчинили кримінальне правопорушення у віці до 18 років, незалежно від їх віку на момент звільнення. Особливістю умовно-дострокового звільнення неповнолітніх порівняно із загальною нормою про умовно-дострокове звільнення (ст. 81 КК) є те, що його підставою виступає виправлення засудженого, доведене сумлінною поведінкою і ставленням не тільки до праці, а й до навчання (ч. 2 ст. 107 КК). Мають особливості і правові умови застосування ст. 107 КК: по-перше, ця стаття застосовується до осіб, що вчинили кримінальне правопорушення до досягнення 18 років, незалежно від їх віку на момент умовно-дострокового звільнення; по-друге, умовно-дострокове звільнення застосовується лише до осіб, що відбувають позбавлення волі; по-третє, застосування цього виду звільнення не залежить від тяжкості вчиненого кримінального

правопорушення; по-четверте, воно застосовується при відбутті певної частини призначеного покарання, що за розміром є меншою, ніж це передбачено в ст. 81 КК стосовно повнолітніх. Відповідно до ч. 3 ст. 107 КК умовно-дострокове звільнення від відбування покарання осіб, що вчинили кримінальне правопорушення у віці до 18 років, може бути застосоване після фактичного відбуття:

1) не менше третини призначеного строку покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин і за необережний тяжкий злочин;

2) не менше половини строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила у віці до вісімнадцяти років нове умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі;

3) не менше двох третин строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі і була умовно-достроково звільнена від відбування покарання, але до закінчення невідбутої частини покарання та до досягнення вісімнадцятирічного віку знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі.

Якщо умовно-достроково звільнений протягом невідбутої частини покарання вчинить нове кримінальне правопорушення, то суд призначає покарання за правилами, передбаченими у ст. 71 КК, тобто за сукупністю вироків, з додержанням правил складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення, встановлених у ст. 72 КК.

До осіб, які не досягли вісімнадцяти років, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням не застосовується.

5. ОСОБЛИВОСТІ ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ. УМОВНО-ДОСТРОКОВЕ ЗВІЛЬНЕННЯ

Метою застосування примусових заходів виховного характеру має бути забезпечення інтересів неповнолітнього, які полягають в одержанні не тільки належного виховання, а й освіти, лікування, соціальної, психологічної допомоги, захисту від жорстокого поведіння,

насильства та експлуатації, а також у наявності можливості адаптуватися до реалій суспільного життя, підвищити загальноосвітній і культурний рівень, набутти професію та працевлаштуватися.

В кожному випадку вирішення питання про відповідальність неповнолітнього за кримінальний проступок або нетяжкий злочин необхідно обговорити можливість застосування до нього примусових заходів виховного характеру замість кримінального покарання.

Відповідно до чинного законодавства примусові заходи виховного характеру можна застосовувати до особи, яка у віці від 14 до 18 років учинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, а також до особи, яка у період від 11 років до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, учинила суспільно небезпечне діяння, що має ознаки дії чи бездіяльності, передбачених Особливою частиною КК.

Примусові заходи виховного характеру, зокрема, застосовують:

— у разі постановлення судом рішення про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності на підставі ч. 1 ст. 97 КК;

— до особи, котра до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння (ч. 2 ст. 97 КК);

— при звільненні неповнолітнього від покарання відповідно до ч. 1 ст. 105 КК.

Частиною 2 ст. 105 КК передбачено такі примусові заходи виховного характеру:

1) застереження;

2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;

3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;

4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;

5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються законом.

Слід мати на увазі, що передбачений ч. 2 ст. 105 КК перелік примусових заходів виховного характеру є вичерпним. Поряд із застосу-

ванням одного чи декількох із них суд може в передбаченому законом порядку призначити неповнолітньому вихователя з урахуванням позитивних даних про певну особу та її здатності благодійно впливати на поведінку неповнолітнього. Ця особа має підтвердити у судовому засіданні свою згоду бути вихователем.

Застереження (п. 1 ч. 2 ст. 105 КК), яке є найменш суворим заходом виховного характеру, може бути зроблено шляхом роз'яснення судом неповнолітньому наслідків його дій — шкоди, завданої охоронюваним законом правам особи (осіб), інтересам суспільства або держави — та оголошення неповнолітньому осуду за ці дії, а також попередження про більш суворі правові наслідки, які можуть настати в разі продовження ним протиправної поведінки чи вчинення нового кримінального правопорушення.

Обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього (п. 2 ч. 2 ст. 105 КК) слід розуміти як: обмеження перебування поза домівкою в певний час доби; заборону відвідувати певні місця, змінювати без згоди органу, який здійснює за ним нагляд, місце проживання, навчання чи роботи, виїжджати в іншу місцевість; покладення обов'язку продовжити навчання, пройти курс лікування (за наявності хворобливого потягу до спиртного або в разі вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів); тощо.

Відповідно до ч. 3 ст. 105 КК суд у кожному випадку встановлює конкретний строк, протягом якого органи, що здійснюють контроль та нагляд за поведінкою неповнолітнього, повинні пред'являти особливі вимоги до неї, а неповнолітній зобов'язаний їх дотримуватись. З урахуванням даних про особу неповнолітнього та характеру вчиненого ним кримінального правопорушення чи суспільно небезпечного діяння суд визначає, які види дозвілля слід обмежити, а які — заборонити, або які обов'язки покласти на неповнолітнього і на який саме строк. Тривалість останнього має бути достатньою для виправлення неповнолітнього. На практиці обмеження дозвілля чи інші особливі вимоги до поведінки неповнолітнього можуть установлюватися на декілька місяців, що пов'язано, наприклад, із необхідністю пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, позбутися інших шкідливих для здоров'я звичок або закінчити навчання в школі, одержати професійні навички та працевлаштуватися (іноді — і на певний період після цього).

Передача неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють (п. 3 ч. 2 ст. 105 КК), допускається лише за наявності даних про

те, що вони здатні забезпечити позитивний виховний вплив на нього та постійний контроль за його поведінкою. Особами, які замінюють батьків, є, зокрема, усиновителі, опікуни і піклувальники. Питання про передачу неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, суд повинен вирішувати з урахуванням даних, що їх характеризують. Неприпустимо передавати неповнолітнього під нагляд батька чи матері, які позбавлені батьківських прав, а також батьків чи інших осіб, котрі через свою поведінку не здатні позитивно впливати на нього. Хоча в законі не передбачено обов'язкове отримання згоди батьків або осіб, які їх замінюють, на передачу їм неповнолітнього під нагляд, суд має отримати таку згоду.

Неповнолітнього можна передати під нагляд педагогічного (за місцем навчання) чи трудового (за місцем роботи) колективу — за згодою цього колективу, а також під нагляд окремих громадян — на їхнє прохання. При цьому як педагогічний чи трудовий колектив, так і окремі громадянин мають бути спроможні здійснювати виховний вплив на неповнолітнього, постійно й належним чином контролювати його поведінку та зобов'язані це робити.

Строк нагляду, передбаченого п. 3 ч. 2 ст. 105 КК, суд встановлює з урахуванням конкретних обставин справи та мети виправлення неповнолітнього. Як свідчить практика, цей нагляд має здійснюватись, як правило, не менше одного року, оскільки за коротшого строку він буде малоєфективним (але не довше, ніж до досягнення особою повноліття).

Покладення обов'язку відшкодувати заподіяні майнові збитки як примусовий захід виховного характеру (п. 4 ч. 2 ст. 105 КК) можна застосовувати лише до неповнолітнього, який досяг 15 років, має майно чи кошти, що є його власністю, або самостійно одержує заробіток (заробітну плату, стипендію тощо). У постанові (ухвалі) суд повинен зазначити розмір збитків, що підлягають відшкодуванню, та строки виконання цього рішення.

До спеціальних навчально-виховних установ (п. 5 ч. 2 ст. 105 КК) направляють неповнолітніх, котрі вийшли з-під контролю батьків чи осіб, які їх замінюють, не піддаються виховному впливу та не можуть бути виправлені шляхом застосування інших примусових заходів виховного характеру. До таких установ не можна направляти осіб, визнаних інвалідами, а також тих, кому згідно з висновком відповідних спеціалістів перебування там протипоказане за станом здоров'я через наявність певних захворювань. Докладний перелік останніх наведено

у п. 11 Інструкції про медичне обстеження дітей і підлітків, які направляються до загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання (затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я та Міністерства освіти України від 5 травня 1997 р. № 137/131, зареєстрована в Міністерстві юстиції України 20 серпня 1997 р. за № 328/2132). Необхідно також урахувувати застереження щодо протипоказань для направлення неповнолітніх до зазначених установ.

До спеціальних навчально-виховних установ належать загальноосвітні школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації. Неповнолітній, якого направлено до загальноосвітньої школи соціальної реабілітації або професійного училища соціальної реабілітації, за своїм правовим статусом є учнем, щодо якого положеннями про ці навчально-виховні установи встановлено певні обмеження.

Згідно зі ст. 8 Закону «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» до загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації направляють неповнолітніх віком від 11 до 14 років, а до професійних училищ соціальної реабілітації — віком від 14 років. Учні тримають у зазначених установах у межах встановленого судом строку, але не більше трьох років: у загальноосвітніх школах соціальної реабілітації — до досягнення ними 14, у професійних училищах соціальної реабілітації — 18 років, а у виняткових випадках (якщо це необхідно для завершення навчального року або професійної підготовки) за рішенням суду — відповідно 15 і 19 років. Учні загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації, яким виповнилося 15 років, але які не стали на шлях виправлення, за рішенням суду за місцем знаходження зазначеної установи, постановленим у порядку, передбаченому КПК, можуть бути переведені до професійного училища соціальної реабілітації.

6. ПОГАШЕННЯ ТА ЗНЯТТЯ СУДИМОСТІ

Погашення та зняття судимості з осіб, які вчинили кримінальне правопорушення до досягнення ними 18-річного віку, відбуваються на підставі ст. ст. 88–91 КК, але з урахуванням особливостей, передбачених у ст. 108 КК. Ці особливості стосуються: 1) тривалості строків погашення судимості та 2) умов дострокового зняття судимості. У ч. 2

ст. 108 КК передбачено, що такими, які не мають судимості, визнаються особи:

1) засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, після виконання цього покарання;

2) засуджені до позбавлення волі за нетяжкий злочин, якщо вони протягом одного року з дня відбуття покарання не вчинять нового кримінального правопорушення;

3) засуджені до позбавлення волі за тяжкий злочин, якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання не вчинять нового кримінального правопорушення;

4) засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом п'яти років з дня відбуття покарання не вчинять нового кримінального правопорушення.

Дострокове зняття судимості з осіб, що вчинили кримінальне правопорушення у віці до 18-ти років, допускається на підставі ч. 1 ст. 91 КК, тобто якщо вони довели своє виправлення зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці. Але мають бути враховані такі особливості: 1) відбуття покарання у виді позбавлення волі за тяжкий або особливо тяжкий злочин; 2) після закінчення не менше як половини строку погашення судимості, визначеного в п.п. 3 та 4 ч. 2 ст. 108 КК.

Контрольні запитання

1. У чому полягають особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх?
2. Охарактеризуйте звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру.
3. У чому полягають особливості покарань, які застосовуються до неповнолітніх?
4. Які особливості призначення покарання неповнолітнім?
5. У чому полягають особливості звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх?
6. Охарактеризуйте звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.
7. Розкрийте особливості звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності.
8. Охарактеризуйте умовно-дострокове звільнення від відбування покарання?

9. У чому полягають особливості погашення та зняття судимості з неповнолітніх?

Рекомендована література

Нормативно-правові акти

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (зі змінами та доповненнями станом на 16.05.2022).
3. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 р. — URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_211
4. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1994 р. № 20/95-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. № 5 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text>
6. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 1 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text>
7. Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 2 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-02#Text>
8. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру : Постанова Пленуму Верховного

Суду України № 2 від 15.05.2006 р. // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06#Text>

Основна література

1. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / Литвинов О. М., Житний О. О., Клемпарський М. М. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2016. — 238 с.
2. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / А. М. Ященко, В. Б. Харченко, О. О. Житний [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Литвинова. — Харків : Право, 2019. — 480 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2020. — 428 с.
4. Палюх Л. М. Примусові заходи виховного характеру: теорія і практика застосування : навч. посіб. / Л. М. Палюх. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. — 214 с.
5. Триньова Я. О. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх : навч. посіб. / Я. О. Триньова. — Київ, 2014. — 398 с.

Додаткова література

1. Березовська Н. Л. Покарання, пов'язані з виправно-трудовим впливом, що застосовуються до неповнолітніх : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Н. Л. Березовська. — Одеса, 2010. — 18 с.
2. Березовська Н. Л. Покарання неповнолітніх і виправно-трудовий вплив : монографія / Н. Л. Березовська ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». — О. : Фенікс, 2011. — 250 с.
3. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : монографія / В. М. Бурдін. — Київ : Атіка, 2004. — 240 с.
4. Дмитришина Т. І. Призначення покарання неповнолітнім: концептуальні основи : дис. .... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Т. І. Дмитришина. — Одеса, 2016. — 205 с.
5. Єремій Г. О. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності : монографія / Г. О. Єремій, П. В. Хряпінський ; під заг. ред. П. В. Хряпінського. — Запоріжжя : Альянс, 2012. — 178 с.
6. Кримінально-правові заходи в Україні : підручник / за ред. О. В. Козаченка. — Миколаїв : Іліон, 2015. — 216 с.

7. Литвинов О. М. Міжнародні та європейські стандарти застосування покарання до неповнолітніх : науковий нарис / О. М. Литвинов, Є. С. Назимко ; за заг. ред. О. М. Литвинова ; Донецький юридичний інститут МВС України ; Кримінологічна асоціація України. — К. : Дакор, 2015. — 76 с.
8. Мирошниченко Н. М. Вікова осудність неповнолітніх у кримінально-правовій доктрині України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 Н. М. Мирошниченко. — Одеса, 2013. — 228 с.
9. Мирошниченко Н. М. Деякі пропозиції вдосконалення законодавства щодо заходів кримінально-правового впливу на неповнолітніх / Н. М. Мирошниченко // Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / ред. О. В. Козаченко, Є. Л. Стрельцов. — Миколаїв : Іліон, 2016.
10. Назимко Є. С. Зарубіжний досвід кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх : монографія / Є. С. Назимко ; вст. слово та заг. ред. О. М. Литвинова ; Донецький юридичний інститут МВС України ; Кримінологічна асоціація України. — К. : КНТ, 2015. — 308 с.
11. Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія : монографія / Є. С. Назимко ; вст. слово О. М. Литвинова. — К. : Юрінком Інтер, 2016. — 384 с.
12. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: закономірності розвитку, теорія та практика запобігання і протидії їй в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Н. С. Юзікова ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2017. — 38 с.

**ЗМІНИ ДО ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ
КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ,
ВНЕСЕНІ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ВВЕДЕННЯМ В УКРАЇНІ
ТА ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ**

1. Загальний огляд змін, внесених до Кримінального кодексу України у зв'язку із введенням в Україні та під час воєнного стану.
2. Характеристика змін до Загальної частини Кримінального кодексу України, внесених у зв'язку із введенням в Україні та під час воєнного стану.

**1. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ЗМІН, ВНЕСЕНИХ ДО КРИМІНАЛЬНОГО
КОДЕКСУ УКРАЇНИ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ВВЕДЕННЯМ В УКРАЇНІ
ТА ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ**

24 лютого 2022 року відповідно до та в порядку, передбаченому Законом України «Про правовий режим воєнного стану»³, у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, згідно з п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України⁴, Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»⁵, затвердженням Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»⁶, на території України, строком на 30 діб, був введений особливий правовий режим, — *режим воєнного стану*. Надалі, згідно з Указом Президента України від 14 березня

³ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 06.05.2022).

⁴ Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.05.2022).

⁵ Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 06.05.2022).

⁶ Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 06.05.2022).

2022 року⁷ та з моменту набрання чинності Закону України про його затвердження⁸, строк дії воєнного стану в Україні з 05 год. 30 хв. 26 березня 2022 року був продовжений на 30 діб, а, згодом, Указом Президента України від 18 квітня 2022 року⁹ та «супутнім» Законом України¹⁰, з 05 год. 30 хв. 25 квітня 2022 року ще на 30 діб відповідно.

Упродовж цього періоду, Верховною Радою України були прийняті 12 Законів України, — Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 № 2108-IX¹¹; Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 03.03.2022 № 2110-IX¹²; Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» від 03.03.2022 № 2113-IX¹³; Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» від 03.03.2022

⁷ Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 14.03.2022 № 133/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1332022-41737> (дата звернення: 06.05.2022).

⁸ Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» : Закон України від 15.03.2022 № 2119-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2119-20#n5> (дата звернення: 06.05.2022).

⁹ Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 18.04.2022 № 259/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2592022-42237> (дата звернення: 06.05.2022).

¹⁰ Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» : Закон України від 21.04.2022 № 2212-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2212-20#n3> (дата звернення: 06.05.2022).

¹¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

¹² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції : Закон України від 03.03.2022 № 2110-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

¹³ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану : Закон України від 03.03.2022 № 2113-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).

№ 2114-IX¹⁴; Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» від 03.03.2022 № 2117-IX¹⁵; Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану» від 15.03.2022 № 2124-IX¹⁶; Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану» від 24.03.2022 № 2149-IX¹⁷; Закон України «Про внесення зміни до статті 263 Кримінального кодексу України щодо скасування відповідальності у випадках добровільної здачі зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв» від 24.03.2022 № 2150-IX¹⁸; Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги» від 24.03.2022 № 2155-IX¹⁹; Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових

¹⁴ Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України : Закон України від 03.03.2022 № 2114-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#n18> (дата звернення: 06.05.2022).

¹⁵ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : Закон України від 03.03.2022 № 2117-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).

¹⁶ Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2124-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#n5> (дата звернення: 06.05.2022).

¹⁷ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2149-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2149-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).

¹⁸ Про внесення зміни до статті 263 Кримінального кодексу України щодо скасування відповідальності у випадках добровільної здачі зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв : Закон України від 24.03.2022 № 2150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2150-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).

¹⁹ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги : Закон України від 24.03.2022 № 2155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).

формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану» від 24.03.2022 № 2160-IX²⁰; Закон України «Про внесення змін до статті 114² Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії збройній агресії Російської Федерації» від 01.04.2022 № 2178-IX²¹; Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» від 14.04.2022 № 2198-IX²², зі змісту яких вбачалось внесення цілої низки змін до деяких законодавчих актів України, зокрема, і до Кримінального кодексу України (далі — КК України) безпосередньо.

Передбачені відповідними Законами нововведення зрештою були запроваджені не тільки в його Особливу частину (яка традиційно частіше зазнає змін у порівнянні із іншими положеннями законодавства України про кримінальну відповідальність), а й в «Прикінцеві та перехідні положення» та власне у Загальну частину, здебільшого шляхом доповнення тексту чинного КК України новими статтями, а також викладенням певних положень вже існуючих норм окремих статей в нових редакціях.

Загалом Особлива частина КК України була доповнена 6 новими статтями, — ст.ст. 111¹ («Колабораційна діяльність»)²³, 435¹ («Образа

²⁰ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

²¹ Про внесення змін до статті 114² Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії збройній агресії Російської Федерації : Закон України від 01.04.2022 № 2178-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2178-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).

²² Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14.04.2022 № 2198-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

²³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від

честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю»²⁴, 4362 («Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників»²⁵, 201² («Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги»²⁶, 114² («Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану»²⁷ та 111² («Пособництво державі-агресору»²⁸).

У той самий час нову редакцію отримали її 4 статті, — ст.ст. 111 («Державна зрада»), 113 («Диверсія»²⁹, 361 («Несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних

03.03.2022 № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

²⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції : Закон України від 03.03.2022 № 2110-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

²⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції : Закон України від 03.03.2022 № 2110-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

²⁶ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги : Закон України від 24.03.2022 № 2155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).

²⁷ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

²⁸ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14.04.2022 № 2198-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

²⁹ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану : Закон України від 03.03.2022 № 2113-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).

комунікаційних мереж»³⁰ й 432 («Мародерство»³¹, 2 *назви статей* (ст.ст. 161 («Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками»³² та 361¹ («Створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут»³³), 8 *частин статей* (ч.ч. 1 ст. 161 («Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками»³⁴, 1 ст. 361¹ («Створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут»³⁵, 3 ст. 263 («Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами»³⁶, 4 ст. 185 («Крадіжка»), 4 ст. 186 («Грабіж»), 4 ст. 187 («Розбій»), 4 ст. 189 («Вимагання»), 4 ст. 191 («Привласнення, розтрата майна або заволо-

³⁰ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2149-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2149-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).

³¹ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : Закон України від 03.03.2022 № 2117-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).

³² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції : Закон України від 03.03.2022 № 2110-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

³³ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2149-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2149-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).

³⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції : Закон України від 03.03.2022 № 2110-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

³⁵ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2149-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2149-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).

³⁶ Про внесення зміни до статті 263 Кримінального кодексу України щодо скасування відповідальності у випадках добровільної здачі зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв : Закон України від 24.03.2022 № 2150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2150-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).

діння ним шляхом зловживання службовим становищем»³⁷, а також 3 абзаци частин статей, — абз.абз. 1 ч. 1, 1 ч. 2, 1 ч. 3 ст. 114² («Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану»)³⁸.

Новим пунктом, — п. 22, був доповнений і Розділ II «Прикінцеві та перехідні положення»³⁹.

Втім, характер і природа таких змін неодмінно зумовили необхідність внесення певних уточнень і в Загальну частину чинного КК України, яка, у свою чергу, була доповнена 1 *новою статтею*, — ст. 43¹ («Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України»)⁴⁰, 1 *новим абзацом частини статті*, — абз. 5 ч. 1 ст. 55⁴¹, 4 *правками* до 1 статті, 2 частин статей, та 1 пункту

³⁷ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : Закон України від 03.03.2022 № 2117-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).

³⁸ Про внесення змін до статті 114² Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії збройній агресії Російської Федерації : Закон України від 01.04.2022 № 2178-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2178-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).

³⁹ Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України : Закон України від 03.03.2022 № 2114-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#n18> (дата звернення: 06.05.2022).

⁴⁰ Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2124-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#n5> (дата звернення: 06.05.2022).

⁴¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

частини статті, — ст. 96⁹ 4², ч.ч. 2 ст. 96³ 4³, 4 ст. 86 4⁴, а також п. 4 ч. 1 ст. 96³ 4⁵ відповідно. Водночас у новій редакції були викладені 2 *частини статей*, — ч.ч. 5 ст. 49, 4 ст. 68 4⁶, 1 *пункт частини статті*, — п. 3 ч. 1 ст. 96³ 4⁷, а також 1 *абзац частини статті*, — абз. 5 ч. 1 ст. 55 4⁸.

⁴² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

⁴³ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

⁴⁴ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану : Закон України від 03.03.2022 № 2113-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).

⁴⁵ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

⁴⁶ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

⁴⁷ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

⁴⁸ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14.04.2022 № 2198-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

2. ХАРАКТЕРИСТИКА ЗМІН ДО ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ, ВНЕСЕНИХ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ВВЕДЕННЯМ В УКРАЇНІ ТА ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

3-поміж 12 Законів України, які були прийняті з 24 лютого 2022 року, внесення змін до положень Загальної частини КК України передбачали лише 5 з них, — Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 № 2108-IX⁴⁹; Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» від 03.03.2022 № 2113-IX⁵⁰; Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану» від 15.03.2022 № 2124-IX⁵¹; Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану» від 24.03.2022 № 2160-IX⁵² та Закон України «Про внесення

⁴⁹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

⁵⁰ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану : Закон України від 03.03.2022 № 2113-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).

⁵¹ Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2124-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#n5> (дата звернення: 06.05.2022).

⁵² Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзви-

змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» від 14.04.2022 № 2198-IX⁵³.

З прийняттям *Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 № 2108-IX*⁵⁴ були внесені зміни до ч. 1 ст. 55 («Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю») Розділу X («Покарання та його види») Загальної частини КК України, яка була доповнена абз. 5 такого змісту:

«Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне або додаткове покарання за вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, передбачених статтею 111¹ цього Кодексу, призначається на строк від десяти до п'ятнадцяти років»,

що, у свою чергу, уможливило призначення такого виду покарання як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в якості основного або додаткового покарання за вчинення колабораційної діяльності на строк *від десяти до п'ятнадцяти років*, а не на т. зв. «загальний строк», встановлений «загальним правилом», яке передбачене в абз. 1 ч. 1 ст. 55 КК України, — від двох до п'яти років, як основне покарання, або від одного до трьох років, як додаткове покарання.

Заразом змін зазнав і п. 3 ч. 1 ст. 96³ («Підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру») Розділу XIV¹ («Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб»), який був викладений в такій редакції:

чайного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

⁵³ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14.04.2022 № 2198-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

⁵⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

«3) вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 111¹, 258–258⁵ цього Кодексу», та ст. 96⁹ («Ліквідація») цього ж Розділу, яка також була уточнена шляхом доповнення після цифр «110», цифрами «111¹»,

чим була врегульована можливість застосування до юридичних осіб такого заходу кримінально-правового характеру, як ліквідація, за вчинення їх уповноваженими особами від імені юридичних осіб колабораційної діяльності.

Чергові зміни до Загальної частини КК України були передбачені Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» від 03.03.2022 № 2113-IX⁵⁵ у ч. 4 ст. 86 («Амністія») Розділу XII («Звільнення від покарання та його відбування»), шляхом її доповнення словами «державної зради, диверсії» після слів «визнані винними у вчиненні»,

чим осіб, визнаних винними у вчиненні, зокрема, державної зради та диверсії, вироки стосовно яких не набрали законної сили, було позбавлено можливості бути звільненими від відбування покарання, а осіб, вироки стосовно яких набрали законної сили, — можливості бути повністю звільненими законом про амністію від відбування покарання.

Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану» від 15.03.2022 № 2124-IX⁵⁶, у свою чергу, мав на меті доповнення Розділу VIII («Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння») Загальної частини КК України ст. 43¹ такого змісту:

«Стаття 43¹. Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України

⁵⁵ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану : Закон України від 03.03.2022 № 2113-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).

⁵⁶ Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2124-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#n5> (дата звернення: 06.05.2022).

1. Не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяло шкоду правоохоронюванним інтересам, за відсутності ознак катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

2. Кожна особа має право на захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України незалежно від можливості уникнення зіткнення, заподіяння шкоди або звернення за допомогою до інших осіб чи органів державної влади, Збройних Сил України.

3. Особа не підлягає кримінальній відповідальності за застосування зброї (озброєння), бойових припасів або вибухових речовин проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, та за пошкодження чи знищення у зв'язку з цим майна.

4. Не вважається виконанням обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України діяння (дія або бездіяльність), спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, яке явно не відповідає небезпечності агресії або обстановці відсічі та стримування, не було необхідним для досягнення значної суспільно корисної мети у конкретній ситуації та створило загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи настання інших надзвичайних подій більшого масштабу»,

через що перелік вже існуючих обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння був доповнений новою обставиною, — виконанням обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, якою, на перший погляд, зовнішньо подібні до кримінальних правопорушень діяння, які заподіюють шкоду життю або здоров'ю осіб, або правоохоронюванним інтересам за певних, визначених статтею умов не вважаються протиправними, у зв'язку з чим, особи, які їх вчиняють не підлягають кримінальній відповідальності.

З моменту набрання чинності наступним Законом, — Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та

бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану» від 24.03.2022 № 2160-IX⁵⁷ до Загальної частини КК України були внесені такі зміни у:

1) ч. 5 ст. 49 («Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності») Розділу IX («Звільнення від кримінальної відповідальності») цифри «109–114¹» були замінені цифрами «109–114²»;

2) ч. 4 ст. 68 («Призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення та за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті») Розділу XI («Призначення покарання») цифри «109–114¹» були замінені цифрами «109–114²»;

3) п. 4 ч. 1 і ч. 2 ст. 96³ («Підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру») Розділ XIV¹ («Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб») після цифр «113» були доповнені цифрами «114²»,

які у своєму поєднанні зумовили неможливість застосування давності у разі вчинення несанкціонованого поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану,

передбачили можливість застосування довічного позбавлення волі за вчинення готування до цього злочину та вчинення замаху на нього, а також

передбачили його в якості передумови, яка утворює підставу для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру за умови вчинення таких діянь уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи.

Зі свого боку Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосу-

⁵⁷ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

вання запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» від 14.04.2022 № 2198-IX⁵⁸ піддав зміні абз. 5 ч. 1 ст. 55 («Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю») Розділу X («Покарання та його види») Загальної частини КК України, в якому слова та цифри «статтею 111¹ цього Кодексу» були замінені словами та цифрами «статтями 111¹, 111² цього Кодексу»,

чим, так само як і у випадку із колабораційною діяльністю, була встановлена можливість призначення позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне або додаткове покарання на строк від десяти до п'ятнадцяти років за вчинення пособництва державі-агресору.

Контрольні питання

1. Чи всі Закони України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України», які були прийняті з 24 лютого 2022 року, передбачали внесення змін до Загальної частини КК України?
2. Чи були передбачені зміни в Особливу частину КК України, а також в його Прикінцеві та перехідні положення?
3. Чи була доповнена Загальна частина КК України новими статтями?
4. Положення про застосування якого виду покарання із Розділу X Загальної частини КК України зазнали уточнення?
5. Чи вносились зміни у положення про застосування давності у разі вчинення окремих видів злочинів?
6. Чи зазнали змін положення Загальної частини КК України стосовно підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру?

⁵⁸ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14.04.2022 № 2198-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).

Список рекомендованих джерел

Нормативно-правові акти

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96 ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.05.2022).
2. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 06.05.2022).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції : Закон України від 03.03.2022 № 2110-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).
5. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану : Закон України від 03.03.2022 № 2113-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).
6. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України : Закон України від 03.03.2022 № 2114-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#n18> (дата звернення: 06.05.2022).
7. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : Закон України від 03.03.2022 № 2117-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).
8. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2124-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#n5> (дата звернення: 06.05.2022).
9. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2149-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2149-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).
10. Про внесення зміни до статті 263 Кримінального кодексу України щодо скасування відповідальності у випадках добровільної здачі зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв : Закон України від 24.03.2022 № 2150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2150-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).
11. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги : Закон України від 24.03.2022 № 2155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).
12. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненню в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).
13. Про внесення змін до статті 114² Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії збройній агресії Російської Федерації : Закон України від 01.04.2022 № 2178-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2178-20#n2> (дата звернення: 06.05.2022).
14. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14.04.2022 № 2198-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#n6> (дата звернення: 06.05.2022).
15. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 06.05.2022).
16. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 06.05.2022).

17. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»: Закон України від 15.03.2022 № 2119-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2119-20#n5> (дата звернення: 06.05.2022).
18. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»: Закон України від 21.04.2022 № 2212-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2212-20#n3> (дата звернення: 06.05.2022).
19. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 06.05.2022).
20. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 14.03.2022 № 133/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1332022-41737> (дата звернення: 06.05.2022).
21. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 18.04.2022 № 259/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2592022-42237> (дата звернення: 06.05.2022).
22. Роз'яснення щодо відповідальності за мародерство та інші злочини, скоєні під час воєнного стану: Міністерство юстиції України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rozyasnennya-shchodo-vidpovidalnosti-za-maroderstvo-ta-inshi-zlochiny-skoenyi-pid-chas-voennogo-stanu> (дата звернення: 06.05.2022).
23. Роз'яснення щодо забезпечення права участі цивільних осіб у захисті України: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/rozyasnennya-shchodo-zabezpechennya-prava-uchasti-civilnih-osib-u-zahisti-ukrayini (дата звернення: 06.05.2022).

Спеціалізовані публікації

1. Стрельцов Є. Л. Складні процеси реформування кримінального права України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 15. С. 85–94.
2. Кравчук О., Михайленко Д. Воєнний стан як обставина, яка впливає на кваліфікацію злочину та призначення покарання. Юридична практика. URL: <https://pravo.ua/voiennyi-stand-iak-obstavina>

obstavyna-iaka-vplyvaie-na-kvalifikatsiiu-zlochynu-ta-pryznachennia-pokarannia/ (дата звернення: 06.05.2022).

3. «Бойовий імунітет», як одна із гарантій захисту прав військовослужбовців, та окремі питання системи військової юстиції в Україні: Аналітична доповідь. Київ, 2021. URL: https://defence.org.ua/wp-content/uploads/2022/02/CDS_Combat_Immunity_ukr_web-1.pdf (дата звернення: 06.05.2022).

Інформаційні ресурси мережі Інтернет

1. Пошук законопроектів: Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/vzayemodiya-z-vr-ukrayini/bills-search> (дата звернення: 06.05.2022).
2. Пошук законопроектів, зареєстрованих Верховною Радою України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo>; <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2> (дата звернення: 06.05.2022).
3. Законодавство України: Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення: 06.05.2022).
4. Всі документи: Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/all> (дата звернення: 06.05.2022).
5. Офіційні документи: Рада національної безпеки і оборони України. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Documents/> (дата звернення: 06.05.2022).
6. Закони/Постанови: Газета Верховної Ради України «Голос України». URL: <http://www.golos.com.ua/laws> (дата звернення: 06.05.2022).

До всіх розділів

1. Актуальні проблеми кримінального права : навч. посібник / В. М. Попович, П. А. Трачук, А. В. Андрушко, С. В. Логін ; М-во освіти і науки України. — К. : Юрінком Інтер, 2009. — 256 с.
2. Бажанов М. И. Избранные труды / М. И. Бажанов. — Харьков : Право, 2012. — 1244 с.
3. Баулін Ю. В. Вибрані праці / Ю. В. Баулін. — Харків : Право, 2013. — 928 с.
4. Берзін П. С. Київська школа кримінального права (1834—1960 роки): історико-правове дослідження : монографія / П. С. Берзін. — [2-ге вид., перероб. і доп.]. — К. : Дакор, 2012. — 1144 с.
5. Галабала М. В. Кримінально-правова наука незалежної України. Проблеми загальної частини : монографія / М. В. Галабала. — К. : Юрінком Інтер, 2013. — 240 с.
6. Горностай А. В. Кримінальна відповідальність за замах на злочин : монографія / А. В. Горностай. — Х. : Юрайт, 2013. — 232 с.
7. Гришук В. К. Вибрані наукові праці / В. К. Гришук. — Львів : Львів. державний ун-т внутр. справ, 2010. — 824 с.
8. Гришук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посібник / В. К. Гришук. — К. : Ін Юре, 2006. — 568 с.
9. Дудоров О. О. Вибрані праці з кримінального права / О. О. Дудоров ; переднє слово В. О. Навроцького. — Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. — 952 с.
10. Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк. — К. : Ваіте, 2014. — 944 с.
11. Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз) : монографія / О. О. Житний ; Харківський національний університет внутрішніх справ. — Х. : Одіссей, 2013. — 376 с.
12. Кваліфікація злочинів : навч. посібник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. — К. : Істина, 2010. — 430 с.
13. Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X — початок XXI століття) : у 2 т. : монографія / М. І. Колос. — К. : Острог, 2011. — Т. 1. — 448 с.
14. Колос М. І. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посібник / М. І. Колос. — К. : Атіка, 2007. — 608 с.
15. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посібник / М. Й. Коржанський. — [3-тє вид., доп. та перероб.]. — К. : Атіка, 2007. — 592 с.
16. Кримінальне право України. Загальна та особлива частини : навч. посібник / Т. О. Гончар, Є. Л. Стрельцов. — Х. : Одиссей, 2014. — 240 с.
17. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / О. М. Алієва, Л. К. Гаврильченко, Т. О. Гончар, Л. Д. Заркуа та ін. — [4-тє вид.]. — Х. : Одіссей, 2009. — 312 с.
18. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. — [4-тє вид., переробл. і доп.]. — Х. : Право, 2010. — 456 с.
19. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах) : посібник / А. В. Савченко, Ю. Л. Шуляк. — К. : Центр учбової літератури, 2015. — 312 с.
20. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посібник / П. П. Михайленко, В. В. Кузнецов, В. П. Михайленко, Ю. В. Опалінський. — К. : Карпук С. В., 2006. — 440 с.
21. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посібник / Р. В. Вереша. — К. : Алерта, 2014. — 352 с.
22. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / П. С. Матишевський. — К. : А. С. К., 2001. — 352 с.
23. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. — [5-тє вид., перероб. та доп.]. — К. : Атіка, 2009. — 408 с.
24. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. — [5-тє вид., перероб. та доп.]. — Х. : Одіссей, 2008. — 800 с.
25. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. — [5-тє вид., доп.]. — Х. : Право, 2013. — Т. 1 : Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. — 376 с.
26. Кузнецов В. В. Теорія кваліфікації злочинів : підручник / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко. — [5-тє вид., перероб.]. — К. : Алерта, 2013. — 320 с.
27. Марчак В. Я. Обмежена осудність : навч. посіб. / В. Я. Марчак. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ; Рута, 2013. — 458 с.

28. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / В. О. Навроцький. — [2-ге вид.]. — К. : Юрінком Інтер, 2009. — 512 с.
29. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Грищук [та ін.]. — [9-ге вид., перероб. та доп.]. — К. : Юридична думка, 2012. — 1316 с.
30. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. — К. : Юрінком Інтер, 2016. — 1064 с.
31. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства / М. І. Панов. — К. : Ін Юре, 2010. — 812 с.
32. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія / А. В. Савченко. — К. : КНТ, 2007. — 596 с.
33. Савченко А. В. Кримінальне право України. Загальна частина (у схематичних діаграмах) : посібник / А. В. Савченко, Ю. Л. Шуляк. — К. : Вид-во ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2013. — 160 с.
34. Сердюк П. П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права : монографія / П. П. Сердюк. — Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. — 800 с.
35. Судово-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. А. В. Савченка. — К. : Центр учбової літератури, 2013. — 1272 с.
36. Сучасне кримінальне право України: наукові нариси : монографія / авт. кол.; за ред. Н. А. Мирошніченко, Є. Л. Стрельцов. — О. : Юрид. література, 2017. — 488 с.
37. Тестові завдання з кримінального права: для підготовки до ЗНО для вступу до магістратури : навчальний посібник / Д. О. Балобанова, І. М. Горбачова, В. П. Кедик та ін. ; передмова С. В. Ківалова ; відп. ред. Є. Л. Стрельцов ; НУ ОЮА. — Одеса : Юридична література, 2019. — 260 с.
38. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія / З. А. Тростюк. — К. : Атіка, 2003. — 144 с.
39. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. — К. : Юрінком Інтер, 2013. — 712 с.
40. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів вищих навчальних закладів / П. Л. Фріс. — [2-ге вид., доп. і перероб.]. — К. : Атіка, 2009. — 512 с.
41. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія / М. І. Хавронюк. — К. : Юрисконсульт, 2006. — 1048 с.
42. Чернишова Н. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посібник / Н. В. Чернишова. — К. : Атіка, 2003. — 288 с.
43. Шевчук А. Кримінальне право України (Особлива частина) : для студ. вищ. навч. закл. / А. Шевчук, М. Дякур ; Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці : Рута, 2013. — 471 с.
44. Яценко С. С. Основні питання Загальної частини кримінального права іноземних держав : навч. посібник / С. С. Яценко. — К. : Дакор, 2013. — 168 с.
45. Яценко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія / А. М. Яценко. — Х. : НікаНова, 2014. — 388 с.

Загальна частина кримінального права — одна з основних юридичних дисциплін. У результаті вивчення цієї дисципліни бакалаври повинні знати: поняття, місце і роль кримінального права в українській правовій системі; основні положення, сутність та зміст понять, категорій, інститутів Загальної частини кримінального права. Вміти оперувати кримінально-правовими поняттями та категоріями. Тлумачити та правильно застосовувати норми Загальної частини кримінального права. Аналізувати фактичні обставини та кримінально-правові відносини, що виникають у зв'язку з ними; приймати рішення у точній відповідності до кримінального законодавства. Давати кваліфіковані юридичні висновки та консультації з питань Загальної частини кримінального права. Мати навички роботи з кримінальним законодавством та нормативними актами суміжних галузей права. Робити аналіз кримінально-правових явищ, кримінально-правових норм та кримінально-правових відносин. Аналіз практики застосування кримінально-правових норм, вирішення кримінально-правових проблем та колізій, реалізації норм Загальної частини кримінального права, застосування загальних та спеціальних правил кваліфікації кримінальних правопорушень та призначення покарання.

Ми маємо надію, що цей курс лекцій з Загальної частини кримінального права буде всього сприяти набуттю бакалаврами якісних знань, вмінь та навичків!

Кримінальне право України : Загальна частина : тексти лекцій : навчально-методичний посібник / авт. : А. Я. Берш, В. П. Кедик, Е. Е. Кузьмін [та ін.] ; за заг. ред. Н. А. Мирошніченко, Є. Л. Стрельцова ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». — Одеса : Астропрінт, 2022. — 328 с. — (Серія «Сила права * Power of Law»).

ISBN 978–966–927–872–2

Тексти лекцій із Загальної частини кримінального права будуть сприяти вивченню навчального курсу, розвитку науково-практичних здібностей, набуттю здобувачами вищої освіти необхідного рівня та обсягу знань, умінь, інших компетентностей, згідно з вимогами освітньої програми бакалавра за спеціальністю «Право». Наявність таких знань надасть змогу молодим юристам якісно працювати в органах прокуратури, судових та правоохоронних органах, органах адвокатури тощо.

Тексти лекцій розраховані для студентів денної, заочної форм навчання та другої вищої освіти за спеціальністю «Право».

УДК 343(477) (075.8)

Навчальне видання

Серія «Сила права * Power of Law»

**БЕРІШ Анастасія Яківна
КЕДИК Вероніка Петрівна
КУЗЬМІН Едуард Едуардович**

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ:
ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА**

Тексти лекцій

Навчально-методичний посібник

Завідувачка редакції *Т. М. Забанова*
Редактор *Н. Я. Рихтік*
Технічний редактор *М. М. Бушин*
Дизайнер обкладинки *О. А. Кунтарас*
Коректор *І. В. Шепельська*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 19,07.
Тираж 100 прим. Зам. № 322 (57).

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-14-25, 33-07-17, (048) 7-855-855
e-mail: astro_print@ukr.net; www.astroprint.ua; www.stranichka.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.